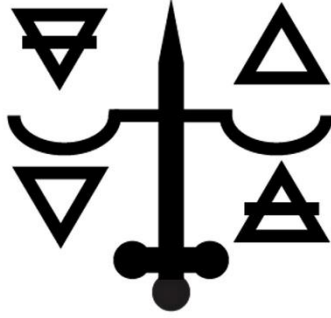

pierre-joseph proudhon

**devrimde ve hıristiyanlıkta adalet
pratik felsefe hakkında yeni ilkeler
ilerleyiş ve çöküş**

**üçüncü cilt
birinci kitap**

fransızca orijinalinden çeviren
buket şahin

dih
aydınlatma yayınevi

hayalci hücre: #60 ἀνθρωπος kitaplığı #2 | pierre-joseph proudhon | devrimde ve hristiyanlıkta adalet pratik felsefe hakkında yeni ilkeler ilerleyiş ve çöküş
üçüncü cilt birinci kitap | fransızca orijinalinden çeviren: buket şahin ©2024
hayalci hücre | bu kitabın türkçe yayım hakları buket şahin ve hayalci hücre
yayın'a aittir. | yayına hazırlayan ve editör: alişan şahin | kapak tasarımı-dizgi:
nail düNDAR | baskı-cilt: repar tasarım matbaa, yenibosna merkez mh. cernat
ulusoy cd. no: 43 bahçelievler/istanbul (sertifika no: 40675) | 1. baskı 2024 /
istanbul | isbn no: 978-625-6597-50-1 | sertifika no: 73832 | hayalci hücre yayın
lema yayıncılık basım dağıtım kırtasiye ticaret limited şirketi sinanoba
mahallesi aktaay caddesi A3-27 blok no: 6a iç kapı no: 6 büyükcemece /
istanbul | <https://hayalcihucre.com>

*Besançon Kardinal Başpiskoposu olan Saygıdeğer
Monsenyör MATHIEU'ya
ithaf edilmiştir.*

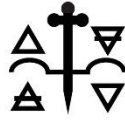
*Rahmet ve Gerçek birbirleriyle tanıştılar;
Adalet ve Barış birbirlerini öptüler.
İlahi, LXXXIV, 11*

PARİS
GARNİER KARDEŞLERİN KİTABEVİ
6, RUE DES SAINTS- PÈRES ET PALAIS-ROYAL, 215

1858

buket şahin

1971 İstanbul doğumludur. Öğrenimini Ankara’da tamamlamış olup, 1993 yılında Hacettepe Üniversitesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun olmuştur ve aynı yıl Aydın Adnan Menderes Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Ayrıca 2020 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun olmuştur. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Sosyoloji Tezli Yüksek Lisans Eğitimiini sürdürmektedir. İlk çeviri kitabı Nisan 2017’de yayınlanmış olan Pierre-Joseph Proudhon’un *Aşk ve Evlilik* (Öteki Yayınevi) adlı kitabıdır.

Editörden Kitaba Dair

9

Çevirmenden Kısa Bir Not

11

Besançon Kardinal Başpiskoposu Olan
Saygıdeğer Monsenyör MATHIEU'ya,

17

BİRİNCİ BÖLÜM

İlerleme Fikrinin Eleştirisi

21

İKİNCİ BÖLÜM

İlerlemenin Teorisi

59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tarihsel Doğrulamalar: Kilise

83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Roma ve İmparatorlar

103

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ulusların İlerlemesi ve Gerilemesiyle İlişkisi
Dahilinde Edebiyat Hakkında

149

ALTINCI BÖLÜM

Ulusların İlerlemesi ve Çöküşüyle İlgili
Bağlantıları Kapsamında Edebiyat Hakkında

203

Editörden Kitaba Dair

Proudhon'un bu eseri 1858'de "*Garnier Kardeşlerin Kitabevi*"nce yayınlanan "*Devrimde ve Hristiyanlıkta Adalet Hakkında - Pratik Felsefe Hakkında Yeni İkeler*" eserlerinin üçüncü cildidir. Bu cilt içerisinde ise dört adet kitap yer almaktadır. Kitap Kardinal-Basençon Başpiskoposu Bay MATHIEU'ya hitaben başlar ve tüm hitapları ona yöneliktir. Metnin başından sonuna kadar Kilisenin ahlak olarak çökmüşlüğüne eleştiri konusu yapmaktadır. O, kendisini de bir devlet olarak ifade etmekten imtina etmememiz gereken kilisenin ahlaki bozulma ve yıkımın odağı olduğunu ifade etmektedir fakat modern dönemin yaygın fikri özelliklerinden biri olan, bir özden kökünü alan Yüce Adalet fikri ile Hristiyanlığın içinde yol almaktan da geri kalmaz.

İlk kitapta ilerleme ve ilerlemecilik fikri ele alınarak bu teoriyi eleştiriye tabi tutmakta ve bölümler halinde bekleneceği gibi kiliseyi ele almaktadır. Diğer taraftan Roma İmparatorlarından bazılarını ele alması ve değerlendirmeye tabi tutması bu kitabı daha ilginç kılmaktadır. Bir başka bölümde ise Edebiyatı ulusların ilerleme, bozulma ve çöküşüyle ilişkisi açısından ele alır. İkinci ve üçüncü kitaplarda evlilik ve aşk kavramlarının ilişkisi ve farklılıklarına dair hem Hristiyanlığı hem de gelenekleri eleştirmekle kalmaz, dönemin ünlü düşünür ve edebiyatçılarının –Jean Jacques Rousseau, Béranger, De Lamartine, Roland, De Stael, Necker De Saussure ve George Sand– eserlerini de ele alarak eleştirisinin konusu yapar.

Dördüncü kitap ise *Ahlaki Yaptırım* başlığını taşıyor. Felsefe, vicdan, cezalandırma, rehabilitasyon, ceza hukuku eleştirisi bağlamında ahlak ve din ilişkisi; devrimci

hukuki dayanışma ahlak ilişkisi gibi problemleri ele alıyor.

Zamanında kendini ilk defa anarşist tanımla ifade eden, dönemin anarşistleri ve düşünürlerince misogynist (Kadın düşmanı), anti semitist ve hatta kimilerince sosyal-faşist olmakla itham edilen aile babası Proudhon'un bu kitabındaki eleştirileri hem edebiyat alanında hem de herhalükarda günümüz feminist yazınında da - olumlu ya da olumsuz yanlarıyla - ele alınıp değerlendirilmesi gereken değerdedir.

Kitabın çevirisini yapan Buket Şahin ise Türkçe okuyucunun daha iyi anlaması anlamında kitapta hiçbir dipnot olmamasına rağmen dipnotlarla kavram, kişi, olay ve çeşitli isimleri meşakkatli bir çalışma ile kitaba dipnot olarak eklemiş ve Türkçeye kazandırmıştır. Bu minvalde kendisi bir büyük bir teşekkürü hak ediyor.

Bahsi geçen bu eserin üçüncü cildi dört ayrı kitap halinde orijinal başlıklarıyla yayınlanmış olacak.

İyi okumalar.

~

Çevirmenden Kısa Bir Not

Çeviri yaparken yazarın bahsettiği yazarları ve eserlerini, ayrıca eserlerinde geçen kahramanların hayatlarını incelemem gerekti. Bir hikâyenin içine girip dilimize aktarma mücadelesi verirken onunla birlikte sadece bir kitabı değil, kitapta yaşayan ya da efsane yaşamların da hayatlarını aktarmak için sadece Proudhon'un bu kitabıyla sınırlı kalmadım. Zaten o da bunu istiyordu zannediyorum, bunu hissediyordunuz. Sanki kitabının bir yanında sizinle konuşuyor, benim yazdıklarımla yetinmeyin diyordu. Öyle zekice yazılmış ki, bu kitapta anlatılanlar sizi başka kitapları ve orda anlatılan kişi ve hikâyelerle bağlantılı başka hikâye ve kişileri okuyup anlamaya yönlendiriyor. Bu kitap iç içe geçmiş kitap ve hikâyelerden oluşuyor, kimi yerlerde yetersiz kaldığımı hissettiğim oldu. Çünkü ben yalnızca çeviri yapmadım, onun hikâyelerini hissettirmek için yol gösterdim. Öyle kelimeler kullanıyordu ki, bu kelimeler Fransızcada yok, eski Latinceye ya da başka bir dilde de yok, delirdim. Sadece anlatısını güçlendirmek için yalınlığı ve dilinin kuralsız temizliği ile Fransızcaya kattığı kelimeler ve bana öğretmiş olduklarına şükran duyuyorum diyebilirim... kibar dille. Anlatısı ve öğrettiklerinde, bazen kızdıran bazen coşturan binlerce bilgi sistemi, yani güneş sistemi var. Bir kapsama sokarsak bunu, onlardan birinden fışkırmış aydınlık bir bilgiden süzülüp damlayan bir akıl ve duyunun ışığıdır bu. Yazarın kurmuş olduğu, anlatmak istediğini ifade ederken yaptığı olumsuzlukların, onun kendi anlatmak istediğini engellediği durumlarda anlatmak istediğini ifade etmesi için ona destek olduğumu hissettiğim zamanlar oldu, bazı kelimeler onun anlatmak istediğine mani olmuştu sanki; çünkü daha çok şey anlatmak istediğini seziyordunuz, ne kadar korkusuz

bir anarşist ve acımasız bir eleştirmen olduğunu düşün-
seniz de, hani dersiniz ya kelimeler kifayetsiz kalıyor
diye, zaten kendisi de destek istediğini de metinde his-
settiriyor ve bunu istiyordu.

Ayrıca bazı yerlerde kendimi kaptırıp, örneğin zama-
nımızda kullandığımız “domino etkisi yapar” şeklinde
ve buna benzer deyimler kullanmayı düşündüğüm ama o
dönemde kullanılmadığını düşündüğüm zamanımıza
özgü deyimler kullanmak aklımdan geçti, ama kalemim-
den geçmedi, bu beni biraz eğlendirdi diyebilirim, ken-
dime güldüm.

O zamanlar kullanılıp şimdi kullanılmayan kelime-
lere dair, ‘demek ki belki de dilin küçülmesi bu’ diye dü-
şündüğüm oldu. O zaman öyleyse dil de çıkarıcıdır, in-
sana benzer, bazı kelimeler kullanılmadığı takdirde çe-
kip gidiyor. Evrende iletişim aracılığı ile başka kelime
gelmezse onun dilin mantığı küçülüyor, dolayısı ile ev-
rensel mantık, iletişim küçülüyor. Ben de burada evren-
sel bir iletişim merkezi kurulmalı düşüncesi içinde ken-
dimi buldum.

Çok ilginç bir şey de bazı isimlerin tarihte de bulma-
nın imkânsızlığı oldu. İsimlerin sadece baş harflerini
vermiş, isimleri kendine saklamış, bilinmelerini isteme-
miş, ama bunları tabi ki başpiskoposun bildiğini biliyor;
nedenine gelince o da anlaşılıyor. Bu kişiler din adamları
ve din kadınları, uygunsuz ve ensest ilişkileri yani “ıffet-
sizlikleri”nden bahsedildiği yerlerdedir bunlar.

Hani bir de şu Antikiteden gelen efsane isimler; tarih-
ten silinmiş gibilerdi ve onları bulmak da zor oldu, sa-
manlıkta içine aramak gibiydi.

Bahsi geçen bu isimler ve bazı kavramların açıklama-
larını dipnot olarak ben koydum. Okuyucu kitabı okur-

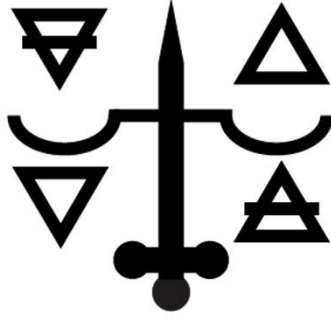
ken özellikle buna dikkat ederse memnun olurum. Kitabın orijinalinde bu dipnotların hiçbirisi olmadığından çevirmenin notu ibaresini koymaya gerek duymayıp sadece burada açıklama yapmakla yetiniyorum.

Bu evrensel yazın duygusunun, hissiyatının perdesini aralarken her kitap bir meşale olsun, geleceğimizi ve dünyamızı aydınlatsın diyorum.

Sevgi ve saygılarımla...

~

pierre-joseph proudhon

**devrimde ve hıristiyanlıkta adalet
pratik felsefe hakkında yeni ilkeler
ilerleyiş ve çöküş**

**üçüncü cilt
birinci kitap**

fransızca orijinalinden çeviren
buket şahin

dih
aydınlatma yayınevi

Besañon Kardinal Başpiskoposu Olan Saygıdeğer Monsenyör MATHIEU'ya,

I

SAYIN MONSENYÖR,

17 Haziran 1789'da, Eyalet Meclisi'nin açılışından kırk beş gün sonra, soylular ve din adamları komünlerde toplanmayı reddederken ve Mahkeme oylamayı kafa kafaya reddederken, denizcilerine ayrılma sinyali veren bir kap-tan gibi Papaz Sieyès, kafa kafaya oylamaya son verme zamanının geldiğine karar verdiği zaman dedi ki: ***İpleri kesiniz!***

Bu kelimeyle birlikte, Üçüncü Zümre¹ vekilleri ken-dilerini bir ulusal meclis olarak oluşturdular, kendi saf-ları dışında yapılan herhangi bir eyalet toplantısının ya-sadışı ve kışkırtıcı olduğunu ilan ettiler ve bu güçlü ey-lemleriyle, iki inatçı düzeni, kötü niyetli kraliyet ailesini ve tüm geleneksel toplumu terk ederek, yeni şeylerle ala-kalı yeni bir düzenin açılışını büyük bir törenle gerçek-leştirdiler.

İşte o andan itibaren millet harekete geçti.

Üç gün sonra milletvekilleri kararlarını yemin ederek onayladılar; Fransa da onlarla birlikte yemin etti. 14 Temmuz'da Bastille alındı, 4 Ağustos'ta feodalizm taht-tan feragatini imzaladı, 6 Ekim'de kraliyet ailesi Paris'e sürüldü. Devrim yol almış gidiyordu... Hâlâ da buna de-vam etmektedir.

¹ Fransa'da eski rejimde, soylu ve din adamı olmayan, aralarında avukatlar ve tüccarlar olan çoğunluğu burjuva olan iyi eğitimli, kültürlü, toplumu değiştirmeye ve Devleti dönüştürmeye istekli, nüfusun %98'ini oluşturan sos-yal hiyerarşide üçüncü sırada yer alan sosyal bir gruptur.

II

Bu incelememde geliştirmeyi önerdiğim fikir, Sieyès'in sorduğu Őeyye benzer.

İlk iki cildimde² kilisenin adaleti tanımadığını, hatta ona düşman olduğunu, bu düşmanlığın dini düşünceden kaynaklanan Őüphecilikten kaynaklandığını kanıtladım; üstelik tüm dini anayasalarda da durum böyledir: Öyle ki, tıpkı 1789'da feodalizmin tüm biçimleriyle Üçüncü Zümrenin bir Őeyye dönüşmesinin önündeki tek engel olması gibi adaletin gelişmesinin de önündeki tek engel teolojidir.

Peki ne yapmalı? Sieyès gibi cevap veriyorum: - İpleri kesiniz.

Bunu bu yeteneğim sayesinde insan yasalarının dolu olduğu çelişkilere rağmen iyi ve kötü hakkında sorgulanan aklın asla tereddüt etmediğini gösterdim; yasama organının belirsizliklerini yaratan Őeyye, kanunun nedenini insanlarda aramak yerine Őeyylerde aramamıza neden olan Őeyye dini kaygılarımızdır: - İpleri kesiniz.

Özgürlüğün doğasını ve işlevini bugüne kadar herkesten daha iyi açıkladığıma inanıyorum ve yapılan çıkarım sayesinde okuyucu Őunlara ikna oldu; gerçekten özgür iradeyi felce uğrattırken, Yüce Adalet'in yükselişini durduran tek bir Őeyye Allah korkusu ve evrenin putperestliğidir: - İpleri kesiniz.

² Proudhon, birinci cildinde; Birinci İnceleme olarak *Adalet Sorununun Konumu ve İşlevi*, İkinci İnceleme olarak *Şahıslar*, Üçüncü İnceleme olarak *Mülkiyet*, Dördüncü İnceleme olarak *Devlet* üzerinde durur. İkinci cildinde ise Beşinci İnceleme olarak *Eğitim*, Altıncı İnceleme olarak *Emek*, Yedinci Çalışma olarak *Fikirler*, Sekizinci Çalışma olarak da *Bilinç*, *Vicdan* ve *Özgürlük* üzerinde durur.

İnsanın, aslında, ruhunu esir tutan bağların kopmasıyla, vicdanının enerjisi aracılığıyla erdem içinde yükselme yeteneğine sahip olup olmadığı şimdi anlaşılacak; eğer, yüzyıllar boyunca ve sola doğru yönelen ilahi izinle iyiliğin ve kötülüğün dengesi, kesin olarak ve fani bir bilgeliğin eylemiyle sağa doğru yönelirse; tek kelimeyle, eğer hukuk anlayışımız gerçekten gerekli etkinliğe sahipse... Çünkü kölenin zincirini kırmak ve kulübesinin kapısını açmak yeterli değildir; yürüyebilmesi gereklidir.

İlk kez Hristiyanlığın başlangıcında soru sorulmuştu. Ve hangi koşulların birleşimiyle genel duygunun olumsuz yönde oluştuğunu ve sonuç olarak, lütuf teorisinin ve tüm Hristiyanlık sisteminin, insan erdeminin varsayılan hiçliği üzerine nasıl kurulduğunu gördük.

Bir asırdan beridir öneri yeniden gündeme geldi. Hristiyan çözümünün hakikatine meydan okundu, yol açtığı talihsiz etki fark edildi; ve burada, cesaret dolu bir Devrim tarafından desteklenen, oldukça insani bir felsefe karşıt fikri yüksek sesle dile getirmektedir. Dinin ister doğal ister vahiy olsun, fark etmez, ahlak açısından yararlı olduğu reddedilir; Yüce Adalet'in bu güçlendirmeye ihtiyacı olmadığı ileri sürülüyor ve ben açıkça ayırtılı olarak gösterdim ki her türlü teolojiden arınmış olandan başka gerçek bir erdem yoktur. Böylece Hristiyanlığı doğuran yargı parçalandı. Mesih ile birlikte, geçmiş, şimdiki ve gelecekteki tüm tanrıların çürümeden etkilendiğini ve gözden düştüğünü ve sürekli fedakarlığın yürürlükten kalktığını görmek kolaydır. Ne Jakobenlerin ne de eklektiklerin bize yeni idoller ilham edecek kadar güçlü ciğerleri yoktu. Rousseau'nun dediği gibi insanlık doğası gereği erdemlidir; erdemli eylemlerde bulunması için de özgür olması onun için yeterlidir. Bunu kanıtla-

yan şey ise eskilerce yanlış anlaşılma ile birlikte ve yalnızca art arda birikerek sürüp gelen yüzyılların ortaya çıkarabildiği bu muazzam gerçektir, yani: insan özünde temel olarak mükemmelleştirilebilir, gelişip ilerlemeye yatkın bir medeniyettir, dahası türün sistemsel yapısında ve ahlakında sürekli gerçekleşen iyileşmeler dini etkiye atfedilemez. Düzeltme kendiliğindendir, özgürlükle orantılı, inançla ters orantılı olup doğrudan milletlerin vicdanından kaynaklanır.

İşte yeni felsefenin öğrettiği şey budur. Eğer gerçek doğru buysa, siz de benim gibi Monsenyör, dini düşüncenin artık dünyayla hiçbir ilgisinin olmadığını anlayacaksınız. Hristiyanlıktan sonra herhangi bir ibadet girişi, insanların onaylamamasına ve mahkemelerin kınasına layık, akla, adalete, özgürlüğe bir hakaret olacaktır. Bu yüzden Sieyès ile birlikte tekrar ediyorum: – İpleri kesiniz.

~

BİRİNCİ BÖLÜM
İlerleme Fikrinin Eleştirisi

III

Kabul etmek gerekir ki ilerleme de, kendilerini onun gerçek resmi havarisi olarak ilan edenler tarafından daha önce özgürlük ve adalette olduğu gibi kötü muameleye maruz kalmıştır. İlerleme hakkında ancak şüphelerin ortaya çıktığı uzun tezler yazıldı. Biz yüksek seslerle, böyle garip bir şekilde tasarlanmış ilerici inanç itiraflarını kamuoyuna sunduk ki Bay de Lamartine'in adil ve onurlu bir insani duyguyla yaptığı gibi, bunlara bağlı kalmak isteyen herkes tereddüt etmeden ilerlemenin aleyhinde karar verebilsin.

Öncelikle İlerleme nedir, ilerleme ile neyi kastediyoruz? Bazıları için bu kelime hareketle eş anlamlıdır. “Yürüyoruz diyorlar ve bu dünyanın çehresi değişiyor: o halde...” Bu insan türleri sorunun ilk kelimesini bilmiyorlar. İlerleme, hareketten daha fazlasıdır ve bir şeyin hareket ettiğini gösterdiğimizde, ilerlediğini zerre kadar kanıtlamış olmayız.

Diğerleri için ilerleme hayati bir evrimdir, zaman içinde tanımlanan bir dizidir, belirli bir kendiliğindenliği fark edebileceğimiz organize edilmiş dolu bir şeydir, ancak hareket başlangıçta ilerlediğini gösteriyor olsa da daha sonra giderek yavaşlar. Sanki krizler, anayasamızın gerekliliğiyle a priori olarak ve belli bir düzen içinde belirlenmiş veya Tanrı tarafından gizli tutulan amaçlar doğrultusunda düzenlenmiş gibi; sanki insanın iradesine bağlı olmayan bu fiziko-sosyal geçişler dizisi, insanlığın ilerlemesi, özgür bir varlığın ilerlemesiymiş gibi!

Fikir de ayrıca çok zayıf bir şekilde tanımlandığında, en azından gerçeğin gerçekliğine dair herhangi bir kanıt sunulup sunulmadığını sormamalı; hakkında bir bilginin bile olmadığı bir gerçeği nasıl ortaya koyabiliriz? Ayrıca

ilerleme gerçeği, yandaşları tarafından ortaya konulanlardan başka bir şey değildir; ayrıca alıntıladıkları en iyi anlamdaki tüm evrim örneklerinde olduğu gibi, kötü yöndeki eşdeğer evrim örneklerine de karşı çıkabiliriz; tarihsel zamanların başlangıcından günümüze kadar toplumdaki tüm ileri adımlarda olduğu gibi, telafi edici gerilemeler de vardır. Tartışmanın bugün içinde bulunduğu durumda, insanlıkta ilerlemenin mi, gerilemenin mi, yoksa statükonun mu olduğunu söylemek gerçekten imkansızdır.

Her şey yapılmalı: Eğer ilerleme, bir gözlem olgusu olarak, hâlâ felsefe için bir arzu edilen bir şey ise, en azından kelimenin manası ve eşyanın şartları üzerinde mutabakata varmak için ben kendi payıma üzerime düşeni yapacağım.

Eğer okuyucu ilk çalışmalarımız hakkında herhangi bir şeyi aklında tuttuysa, ilerlemenin, 1° yüzyıllar boyunca hareketlerinde, 2° onlara itaat eden yetiler üzerinde eylemleriyle kabul gören Adalet ve özgür irade ile aynı şey olduğunu ve bunların, bütün diğerleri onu hissetmeden ve harekete katılmadan yeteneklerinden birinin içinde kendini geliştiremeyen sentetik bir varlığı ilerlemeleri nedeniyle değiştirdiklerini hissetmelidir.

Dolayısıyla bir ilerleme teorisinin tam ve doğru olabilmesi için aşağıdaki koşulları karşılaması gerekir:

- a) Başlangıç noktasını özgür irade ve adaletten alın ve oradan kolektif insanın ve bireyin tüm yetilerine kadar genişletin: aksi takdirde, bir melekedeki ilerleme diğerindeki azalmayla telafi edilir, ilerleme olmaz;
- b) Özgür irade ve adalet gibi her türlü kaderden azat olmalı;

- c) Gelişen, parabolik veya eş merkezli bir hareket değil, ileriye doğru doğrudan ve hızlandırılmış bir hareket sunun: öyle ki bu da dış bir etkiyi ima ederek ilerlemeyi her zaman saf bir kadercilik haline getiren şeydir;
- d) Nihayetinde günahın ve dolayısıyla tüm toplumsal çöküş ve gerilemelerin açıklamasını yapın.

IV

İstatistikler bize 1789 Devrimi'nden bu yana Fransa'da nüfusun yaklaşık on milyon kişi arttığını söylüyor, yani yüzde 40. Benzer bir artış Avrupa'nın tüm ülkelerinde de gözlemlenebilir. Bunu bir ilerleme işareti olarak mı görmemiz gerekiyor? Bu gerçeğin kökeni özgürlük ve adaletin gelişiminden geldiği sürece evet diye cevap vereceğim; tamamen organik ve ölümcül bir nedene atfedilecekse ise hayır.

Ancak zorluk burada yatıyor.

Büyüyün ve çoğalın! Büyüme ve çoğalma bizim türümüz ve diğer türler için ortaktır; yasa, yaşamı olan her şey için aynıdır ve yaratılıştan bu yana değişmemiştir. Bir yandan doğurganlık fazla artmadı; öte yandan, kişi başına düşen tüketim azalmadığından, nüfusun geçmişte olduğu gibi bugün de geçimliği orantılıdır; bu organizmadır, bu ölümdür; burada hiçbir ilerleme yoktur.

Hatta bildirilen nüfus artışının Yüce Adalet'le hiçbir ilgisinin olmadığını gösteren bir gerçek var: bu proleterlerin zorunlu göçüdür. Fazlalıklarını dünyanın başka bölgelerine akıtan, İrlanda, Almanya, Fransa, işi ve geliri olmayan bireyi ülkeyi terk etmek zorunda bırakıyorlar: topluma yük olan kaderciliğe daha fazla tanıklık eden ve ilerlemeye daha güçlü bir şekilde karşı çıkan başka neyi örnek verebiliriz?

İnsan türü, artan kalabalığıyla hayvanlar alemini bastırarak önüne mi geçiyor? Böyle söylüyorlar ve ben de buna inanmak istiyorum. Bu sadece bizim daha güçlü olduğumuzu ispatlar. İnsanı ortadan kaldıran, bu durumda ilerleme aslanlara ve ayılara geçer.

İlk bakışta daha olumlu görünen başka bir gerçek daha var:

Birkaç yıldır, bölgenin birçok noktasında ortalama yaşamda bir artış gözlemledik. Bu artış, hem zenginlik miktarının daha fazla artmasına hem de Yüce Adalet'in yeniden ortaya çıkmasını sağlayan daha iyi paylaşıma olanak sağlıyor.

Buradan hareketle iki şeye cevap veriyoruz:

Birincisi, eğer ortalama ömür arttıysa maksimum değer değişmez: öyle ki, bu artış sayesinde, doğa tarafından belirlenmiş ve yoksulluğun bizi düşürüp alçalttığı normal koşullara yavaş yavaş geri dönüyoruz. Bu bir onarımdır, ilerleme değildir.

İkinci gözlem olarak diyebiliriz ki ortalama yaşamdaki artışın, doğum sayısındaki orantılı azalmaya karşılık geldiğidir: öyle ki, sonuçta uzun ömürlülüğün önce çoğalma durur, bir tarafta kazandığımızı diğer tarafta kaybederiz: Bu nedenle örneğin 1850'den 1856'ya kadar nüfus önemli ölçüde artmadı. Bu tür gerçekler kesinlikle ilerleme lehine bir argüman değildir, tam tersine tanıklık ediyor.

Geçiş bakımından terazinin diğer kefesine bakarsak: İstatistik ortalama insan ömrünün bir artışına işaret ederken, aynı zamanda bünyelerde ve kişiliklerde de bir zayıflamaya da işaret ediyor: Bu yeni olgu kapsamında bir çöküş belirtisi mi göreceğiz? Ortalama yaşamdaki artışta ilerleme sinyali görmeye hakkımız olmasından daha fazla değil. Askere alınan askerlerimizin büyüklüğünün,

savaş ve kıtlığın onlara kaybettirdiği şeyi, uygun bir diyetle, bir veya iki nesil içinde yeniden kazanacağını ummak mantıklıdır: Hayatın tepkisi halk sağlığını düştüğü seviyeden normale getirirse her şey eski haline, statükosuna geri dönecektir.

Yaşamın hem kolektif hem de bireysel salınımlarını ilerleme fikrinin ima ettiği genel ve sürekli gelişmeyle karıştırmayalım: Bu bizi çocukça yanılsamalar yapmaya götürür.

Eğer insan ırkı varoluşundan bu yana sayı, boyut, güç, sağlık ve uzun ömürlülük bakımından sürekli olarak artsaydı ilerleme olurdu; çünkü hareket ters yönde meydana gelmiş olsaydı, sürekli olarak ve dikkate alınması gereken mücbir sebep kazaları hariç çöküş yaşanırdı. Ancak geleneklere ve masallara rağmen birini diğerinden daha fazla tasdik etmek için bir neden yok gibi görünüyor: Şeylerin nedeni ve genel denge orada aykırıdır.

V

Haydi Dünya'yı değiştirelim. Organik ölümlülüğün bizden esirgediği şeyi belki de ruh küresinde göreceğiz.

Türlerin toplamında, bilgi miktarında bir artış olduğu kesindir: Bu açıdan ilerlemeyi inkâr etmek mümkün değildir.

Ancak bu gerçek karşısında iki kabul edilemezlik gerekçesine karşı çıkıyoruz: Birincisi değişmezlik, aksi takdirde aklın melekelerinin azalması; ikincisi, yine değişmezlik, aksi takdirde sanatın gerilemesi.

Dolayısıyla zihin söz konusu olduğunda, hafıza, tasavvur etme ve anlama gücünün, gözlemlenen gerçeklerin ve çıkarım yapılan yasaların birikimiyle orantılı olduğu hiçbir şekilde kanıtlanmamıştır; örneğin Newtonlar, Kantlar ve Cuvierler, Aristoteles ve Arşimet'ten

daha büyük dehalardı. Bilim, bölünme yoluyla etki alanını genişletirken aynı zamanda bilimsel depo da doluyor. Ama hepsi bu: Zekâ kazanmaz, beyin fonksiyonu ise hep aynı kalır.

Bu bakış açısıyla *statükoyu* koruyacağımızdan emin miyiz?

Gençlikte entelektüel yetenekler orta yaşta olduğundan daha canlı olduğundan, benzetme yoluyla bunun türlerde de aynı olduğuna inanmak mantıklıdır; birçok kişi, ilk bilgi araçları olan matbaa ve cebir yardımıyla keşifte bulunmaktansa, dili yaratmanın, yazıyı ve sayıları icat etmenin daha fazla kendiliğindenlik, daha fazla güç, daha fazla deha gerektirdiğini anlayacaktır.

Sabanı icat eden Osiris tarıma tüm makinistlerimizden daha fazla katkıda bulundu; Krank milini büküp sertleştiren Daidalos, yer kabuğunu delegecek bu müthiş burguların sahibi olduğunu iddia edebilir; Dokumacı Arachne Jacquard’a bile galip gelir; bize patates hediye eden Parmentier, buğdayı bulan veya üreten bir yabancıyla karşılaştırılmaz; ayrıca üzümü ilk fermente eden Noé’nin keşfi için Lavoisier’in tüm keşiflerini verirdim.

Benzer tefekkürleri akla getiren modern icatlarımızdan bir tane bile yok. Endüstriyel ilerlememiz mutfak alanındaki ilerlemeye benziyor. Bize şarapnel yapmak için at, alpaka, Japon patatesi yememiz öğretiliyor; bu kıtlığın seyrini sürdürmesine engelleyemez...Ama ben kimseyi incitmek istemiyorum. Bir araya getirilen iki veya daha fazla fikirden yeni bir fikir üretiriz: İşte insan için icat yeteneğinin dönüştüğü nokta budur. Bizden önce eskilerin yaptığı da buydu ve biz de bunu tamamen aynı mutlulukla gördük. O tarihten bu yana ilkelerin sonuçlarını göz alabildiğine çizdik ve unsurlarımızın kullanımını özellikle çoğalttık: İlerleme bu mudur? Evet,

tek düşünce tarzına, içgüdüye sahip olan ve bunun dışına çıkamayan hayvanlarla ilgili olarak; kendimizle ilgili olarak, bunu inkâr ediyorum; Böyle bir ilerleme fikri bile çelişkili bir şeyler içeriyor; zira fikirler çoğaldıkça ve tefekkür devreye girdikçe sezgisel kendiliğindenlik daha yavaşlar. Bir denge var; ilerleme ile ilgili ise hiçbir şey yok.

VI

Sanata gelince, o başka bir şeydir.

Bilimde sezginin yoğunluğu bir dereceye kadar tefekkürün genelliğiyle telafî edilirken ve hareket akılda fazla bir kayıp olmadan kendi rotasını takip ederken, estetik bir gelişme yaşayan halklarda tam tersine, sanatın birkaç yıl içinde sosyal devletin gerektirdiği mükemmellik noktasına ulaşmasını, sonra durup gerilediğini ve dünyada hiçbir şeyin ne felsefenin ne bilimin ne teşvikin ne devrimlerin bu gerilemeyi engelleyemediğini görüyoruz. Gittikçe keskinleşen bir farkındalıkla, giderek daha akılcı bir sanat anlayışıyla, sanatçı çaresizliğinin arttığını hissediyor; o bir resimleyici, bir aydınlatıcı, dahası biraz da bir kopyacı ve bir intihalcı oluyor. Bugüne kadar istisnasız bir okul gerçeği olarak gençlere öğretilen bu olgu, ilerleme konusunda insanı titreten bir şey değil mi?

Eleştirilere güvenmek zorundaysak, harflerle ilgili olarak da aynı gözlemi yapıyorum. Kelime dağarcığı genişliyor; dil tazeliğini ve güzelliğini ancak bir an korur. İlgiler, tutkular, duygular, şekil, tavır ve görünüş değişikliğine uğrarken, başka bir ifade gerektirebilirler. Sanki güzel konuşma sanatı ilk kalıbına zincirlenmiş gibi, konuşma ihmal edilir, sıradan ve yanlış hale gelir. Felsefe, diyalektik, teknoloji geliştikçe şiir söner. Tiyatroda burjuva sohbeti trajediyi kovup uzaklaştırır ve estetik duygunun yokluğu o kadar fazla olur ki, seyirciler ve

oyun yazarları buna bir ilerleme olarak hayran olmaya başlarlar. Edebiyat tüm çabalarına rağmen geçip gittiğini hissediyor ve hatta bunu ilan ediyor. Yetmiş yıldır Fransızca harfler çöküş halinde. İngiliz edebiyatının sonu çoktan geldi. Ruhun ve aklın en yüksek yetileri, bu özgürlüğü en iyi verenler, insanlıktaki en iyi şeyler zayıfladığında gelip benimle ilerlemeniz hakkında konuşacak mısınız?

VII

Sanayiden ve onun sermayesinden bahsedelim. Bu ilerilerin zaferidir. Onlar kendilerini beygir gücü olarak sayıyorlar. Maden ocaklarının değerini biçiyorlar; lokomotiflerini, vagonlarını, raylarını, gemilerini, bobinlerini, değirmen taşlarını sayıyorlar; demir hatlarının ve telgraf tellerinin dünyayı kaç kez dolaşacağını hesap ediyorlar; pamuklu bezleriyle kaç kilometrekarelik alan kaplayacaklarını, üst üste dizilmiş madeni paraların kaç metreküpü temsil ettiğini hesaplıyorlar. Bankanın raporları, vergi gelirleri, milyarlarca dolarlık kamu borcu ve ipotekler karşısında sevinçten bayılıyorlar.

- "Borsa'da, ilerlemeye hayranlık duymamız gerektiğini, tapınağında olduğu gibi birlikteliğin ve çalışmanın harikalarını görmemiz gerektiğini söylüyorlar. Ah! İdeolojiniz, özgürlükleriniz ve haklarınız için bizi bağışlayın! Zenginlik işte olumlu bir fikirdir. Zenginlikle refaha kavuşuruz, refah ve esenlikle bilgelige, bilime, erdeme kavuşuruz; sanatın kendisi ve şiir bizi başarısızlığa uğratmayacaktır. Şüphesiz hâlâ iyileştirilecek pek çok ıstırap, dindirilmesi gereken pek çok acı ve eğitilecek çok fazla cehalet var ama siz kendiniz şunu diyorsunuz: **Hiçbir şey sıfır zamanda tamamlanamaz.** Peki tüm acıların, tüm hataların ve tüm suçların ilk nedeni ve özeti olan

sefalete ZENGİNLİK'ten daha güçlü bir panzehir sunabilir miyiz? ... ”

Buna istinaden biz oradayız. Bir zamanlar kraliyet söylevlerine havale edilen artan refah, spekülasyon dolandırıcılarının yanı sıra rant peşinde koşan sessizlikçilerin de ortak sıradan bir meselesi haline geldi. Bu beyler ortaya çıkıp imza atınca insanlık yürür. Ayrıca taahhüt edilen sermayenin bu gürültüsünün, bir araya getirilen ayrıcalıkların, toplanan ikramiyelerin, havaya uçurulan taşların gürültüsünün onları tamamen yanılttığı zeki insan sıkıntısı yok. Bir Borsa El Kitabında çalışmalarını kamuoyunun ve iktidarın kendisinin alkışlarıyla kınadığım endüstriyel feodalizm hakkında, ilerlemeyi anlamadığımı, bu konuda yeterince eleştiri yapıldığını ve benden yıkımlardan başka bir şey beklenildiğini bana söylemenin bir yolu yok muydu? Rantla beslenenler, rant artınca ilerleme olduğunu görüyor. Ya peki bunu ödeyenler?... Her zaman aynı akıl: Konuşma ile ilgili kaşıntı, düşünememek, düşünme ile ilgili yetersizlik... Aslında, fikirlere karşı kayıtsızlık ve ahlaki duygu eksikliği söz konusu.

Ticarette bir artış, gelirden bir artış, servette bir artış, dolayısıyla ortalama refah toplamında bir artış olduğu söyleniyor.

Yanlış hesaplama ve yanlış sonuç.

Ticarette bir değişim, gelirden bir değişim, servette bir değişim var, bunların hepsi endüstriyel demokrasiyi oluşturan çok sayıda küçük sanayinin zararına ve şimdi yeni feodalizmi oluşturan büyük sanayinin yararına oldu. Bu genel harekete, maliyet tasarrufunun bir sonucu olarak trafikte de belli bir artışın eşlik ettiğini varsayarsak, bu artış, eskiden bağımsız olan ve bugün maaşlı ça-

lısan, küçük burjuvaziden proletaryaya düşmüş olan üreticilerin madunlaştırılmasıyla telafi ediliyor. Önceden günde on saat çalışan bir adam 3 frank kazanıyordu. Onu aynı fiyata on iki saat çalıştırmanın bir yolunu buluyorlar ya da ne çalışma süresini ne de maaş miktarını değiştirerek, tüketim maddelerinin fiyatını %20 artırıyorlar. Bu da aynı anlama geliyor: Farktan yararlanan girişimci, kapitalist, komisyoncu için ilerleme; farktan yararlanamayan, onu kaybeden işçi için başarısızlık... İlerleme hiçbir şeydir, demiyor muyum? Sömürülenlerin sayısı eskisinden daha fazla olduğundan dolayı bir gerileme söz konusu.

Güçler, sanayi kurumları, kapasiteler, işler, ürünler, gelir, ücretler, kiralar, indirimler, karlar, sigorta primleri, vergiler vb. ile ilgili kesin bir denge kurulmadan ekonomik düzende toplum yararına hiçbir ilerleme olmaz.

Oysa her şeyin eşitsizliğe göre düzenlendiği, dolayısıyla her şeyin sahte olduğu bir ayrıcalık, koalisyon ve tekelleşme rejimi altında yaşıyoruz: Sanayi sahte, ticaret sahte, mülkiyet sahte, iyileştirmeler sahte, dengeler sahte, dolayısıyla muhasebe sahte, raporlar yanlış, hizmetler skandal derecede abartılmış veya değeri düşürülmüş, ürünler hayali, gelirler sermayeden alınmış ve yirmi yıl önceden tüketilmiştir.

İstatistiğin kendisi yanlıştır ve ortalamaları en büyük yalanları gizlemektedir. Aslında, eğer dağılım çoğunluğun eskisinden daha fakir olmasını sağlayacak şekildeyse, toplam servetin artmasının ne önemi var? Daha da önemlisi, dolaşım yalnızca hisse senedi alım satımına fayda sağlıyorsa, bu zenginliği körüklemenin, bu madeni paraları yuvarlamanın ne anlamı var?

Son beş yılda borsada en az bir milyar kazanıldığı ve en fazla kırk kişi arasında paylaşıldığı söyleniyor. Bu

bahsettiğimiz milyar, bu milyar, şu anda henüz kurulma aşamasında olan ve her şey dikkate alındığında sermayelerinin %10'unu getirmemiş şirketlerden geliyor. Yani bu bir yer değiştirme hareketinin ürünüdür. Sermayenin ve endüstrilerin bu hareketi, şirketlere hizmet eden çok sayıda işçiye ne gibi avantajlar sağladı? Daha fazla bir mutlak bağımlılık, maliyet artışı ve sürekli istihdam beklentisinden başka hiçbir şey değil.

Zenginlikteki artışın sonunda proleterlere ulaşacağını, tıpkı hükümetin devlet rantçılarının varlığıyla ilgilenmesi gibi, kitlelerin de zengin bir aristokrasinin varlığıyla ilgilendiğini boş yere iddia ediyorsunuz. Sanayi feodalizminde bu ilerleme matematiksel olarak imkansızdır. Bugün yaptığını yarın da yapacaktır, onu yapmadan duramaz. Yanlış terazi, yanlış ağırlıklar, yanlış ölçümler, yanlış girişler, yanlış istatistikler: İşte bu onun ilkesi, onun düşüncesi, onun yöntemi, onun adaleti, onun amacıdır. Ondan bu varoluş şartını çıkarın, onu öldürürsünüz.

Yani bu sistematik eşitsizlik rejimi altında ne yaparsanız yapın, bu çemberin içinde dolaşıyorsunuz, bu da şunu özetliyor:

İnsanların kendiliğinden çoğalması geçim açığına yol açar;

Geçim sıkıntısı işin ağırlaşmasına yol açar;

Bolluğu geri getiren çalışma, yeniden nüfusun artısına neden olur ve dolayısıyla bu sonsuza kadar devam eder.

Ama hepsi bu değil.

Çalışmak, kendi dehşetiyle, endüstriyi, bilimi, sanatı, kısaca tek kelimeyle aşırı uyarır.

Aklın heyecanı duyarlılığı artırır, ideali genişletir, ihtiyacı orantılı olarak çoğaltır, yoksulluğu daha da çekilmez hale getirir.

Şimdi, yüz nesildir bu dişli çarkla döndüğünüzde, nasıl bir yol alacağınızı ve ne elde edeceğinizi biliyor musunuz?

Varoluşunuzun normal süresini bir dakika bile uzatamayacaksınız: Bu kanıtlanmıştır;

Ne boyunuza bir milimetre ne de kaslarınızın gücüne bir kilogram bile ekleyemeyeceksiniz: Bu da kanıtlanmıştır;

Bilginizin miktarını arttırsanız bile, aklınızın ve ruhunuzun gücünü arttırmış olmayacaksınız: Bu da aynı şekilde kanıtlanmıştır;

Nihayetinde tüm sanayi sektörünüz size her çalışma gününüz için bir dakika daha fazla dinlenme süresi kazandırmayacak, tam tersi olacak: tüm bunlar tam anlamıyla kanıtlanmıştır.

Ancak yorulmak nedir bilmeden çalışarak zenginlik ihtiyacınızı kışkırtıp azdırarak; beyninizi aşırı bir şekilde uyarıp duyarlılığınızı haddinden fazla geliştirerek; nüfustaki kaçınılmaz artış ve birçok ekonomik dışının karmaşıklığı nedeniyle varlığını giderek daha istikrarsız hale getirerek, özgürlüğünüzün ve yaşamınızın risklerini hesap edilemez bir oranda artırmış olacaksınız.

Sonra arkasından endişe, umutsuzluk, kıskançlık, sağır nefret gelecek; sonra iç anlaşmazlıklar, sınıfların savaşları, mülkiyetlere saldırı, siyasi devrimler, ardından katliamlar ve toplu tahliyeler, işten çıkarmalar, yok etme konusunda her zaman insanla aynı fikirde olan doğanın asla başarısız olmayacağı, size cömertçe sunacağı belalardan bahsetmiyorum bile.

Bundan sonra yeniden başlayacaksınız: Bu da sizin ilerlemeniz olacak!...

VIII

Geriye ahlak kalıyor. Buradaki belirsizlik ise iki katına çıkıyor.

Bir bilim olarak ahlak, Hristiyanlığın kuruluşundan bu yana giderek daha fazla ihmal edilmiştir. İncil'in, ahlakın, ilahi bir ahlakın en yüksek kanunu olduğu yönündeki yaygın görüş, bu incelemeden muaf tutuldu. Özgür akıl ancak Descartes ve Spinoza'dan bu yana bunun peşine düştü ama ne kadar yetersiz sonuçlar elde etti! Filozoflar, metafizikleriyle Hristiyanlığı yeniden başlatmaktan başka bir şey yapmadıklarının farkına bile varmadan, sonunda Hristiyanlığa ulaştılar. Onların hukuk ve ahlak teorileri, teolojinin sadece yetersiz bir sonucu, İncil'in bir taklididir. Yazarların karşıtlığına rağmen, mantığın zorlamasıyla her zaman ailenin ve tüm özel yaşamın gevşetilmesine, zekanın bozulmasına, yönetimin mutlakiyetçiliğine ve koşulların eşitsizliği sonucuna ulaşırız. Hiçbir şekilde eski ahlakçıların dürtülerini takip etmedik. Konfüçyüs ve Sokrates'in benzerini nerede bulabiliriz? Portico okulumuz nerede? Hatta boş abartılar saçarak alaycı okulumuz nerede diyeceğim? Epikuros okulumuz nerede?

Ve eğer on sekiz yüzyıl boyunca spekülasyon bir hiç olarak kaldıysa, pratikte kendimizi övdüğümüz şeylerin daha fazlası var mı? Üniversiteden istifa eden filozof ve ilerlemenin destekçisi M. Vacherot, Revue de Paris'te (15 Eylül 1856), Beyefendiler Pierre Leroux ve Pelletan'ın teorileri hakkında yorum yaparken ve Pelletan ile birlikte M. de Lamartine'in cesaretinin kırıldığını belirtirken, melankolik şairin böyle bir iddia karşısında fazlasıyla eğleneceğini dürüst bir şekilde kabul ediyor.

“Şehirden ve antik felsefeden daha kahramanca, daha sakın, kendinden daha emin bir erdemi, bir Sokrates’in ve bir Cato’nun, bir Epiktetos’un ve bir Marcus Aurelius’un ruhundan daha fazla nerede bulabiliriz?” diye haykırır. İlerleme doktrininin bu hayali yorumlarına çok fazla itiraz edemeyiz.

Ayrıca en büyük erdemlerin sürekli olarak büyük yozlaşma zamanlarında ortaya çıktığını fark ediyorum: Sanki nadirlik kahramanlıkla telafi ediliyor, insanlık her yerde olduğu gibi burada da yalnızca değişmez bir ortalama etrafında salınıp duruyor gibi.

Bunun yanında Beyefendi, pratik konusunda sözü memnuniyetle size bırakıyorum. Ey vicdanların kilidi olan siz, ahlaki durumumuz hakkında ne düşünüyorsunuz? Soruma vereceğiniz her yanıt benim için yararlı olacaktır. İmanımızın zayıflamasına rağmen babalarımızdan daha değerli olduğumuza hükmederseniz şöyle cevap veririm: Ne kadar da iyi! Dolayısıyla insani ilerleme mevcuttur ve beyanınızı dikkate alarak aleyhinize çıkarım yapıyorum. Yozlaştığımızı söylüyorsanız bu yozlaşmanın sebebinin ne olduğunu soruyorum. Diğer taraftan on sekiz yüzyıl boyunca ahlakımızın sorumluluğunu üstlenen Yüce Kilise olduğuna göre, size karşı çıkarım yapıyorum. Eğer bir orta yolu seçerken, bu dünyanın şeklinin değiştiğini ama özünün aynı kaldığını düşünüyorsanız, size diğer bir soruyu yöneltiyorum: Hristiyanlık neye hizmet etti? Ve üçüncü kez size karşı çıkıp aleyhinize çıkarım yapıyorum. Her halükârda, ilerleme, çöküş, statüko nedeniyle işte siz mahkûm edildiniz ve şüphecilüğünüzün size hiçbir yararı yok. Sezar sizi kurtarmadığı müddetçe, mesele sadece sonunda haç mı, baldıran otu mu yoksa kılıç mı olacağını bilmek meselesidir.

IX

Eğer ilerlemeyi ne bedenimizde ne zekamızda ne endüstrimizde ne zenginliğimizde ne erdemimizde ne de idealimizde aramak zorunda değilseniz, o halde nedir ilerleme?

Felsefeye hiçbir zaman bu kadar ilginç bir soru sorulmamıştı ve hiçbir zaman bir çözüme bu kadar acil bir ihtiyaç duyulmamıştı. Her yaratık kendini tanımlama eğilimindedir: Belirsizlik içinde kalan, varlığının gelişimi yoluyla yasasını ifade edemeyen, ahlakını ortaya koyamayan, tam olarak söylemek gerekirse, hareket etmeyen yalnızca insan mı? Çünkü sonuçta ilerleme Yüce Adalet'in gerçekleşmesidir: Herkes bunun farkında ve siz de Hristiyanlığı onurlandırdığınız için bunu kendiniz ilan ediyorsunuz. Ancak sorun, erdemın gelişmediğini kabul ettiğimize göre, bu ilerlemenin bir illüzyon olup olmadığını bilmektir; o zaman ilerlemenin nasıl gerçekleştiğini söylemek gerekir ve bu, cevabını hiçbir yerde bulamadığım bir şey.

Bana, ilerlemeci teoriyi üç satırda özetlemem söylendi. İlerleme toplumların genel ruhunda, medeniyetin organik yapısındadır, ilerlemeyi aramak gerekiyorsa o evrensel tarihin bize gösterdiği yeredir. Doğu'da, Yunanistan'da, Roma İmparatorluğu'nda, Hristiyan dünyasında toplumsal ruh aynı değil; yüzyıldan yüzyıla kendini arındırarak, iyileştirerek, geliştirerek, biçimini değiştirerek yol alıyor. Bu bakımdan uygarlık, Yüce Doğa'nın yükselen bir diziye göre tasarlayıp düzenlediği, ilerlemenin ilk imgesi ve paradigması olan varlıklar ölçeğini devam ettirir.

İtiraf etmeliyim ki, uzun süre inceleme alanına girmemiş olan bu fizyolojik-politik hacıyatmaz oyununa eskiden aldanmıştım.

Toplumsal düzende bir hareket fikri eskiler tarafından bilinmeyen bir şey değildi: hakkında hikayelerinin başladığı kozmogonik (evrendoğum) hipotezlerinin bir sonucu gibi görünüyor. Böylece Büyük Yaratılış'ta, yaratma olayından altı gün sonra, pastoral çağı, tarımın kuruluşu, kurban etme kurumunu, sanat ve zanaatın kökeni vb.ni temsil eden on ata nesil doğar. Sonra başka bir dönemin başlangıç noktası, devrimin sembolü olan tufan gelir.

Yüzyılın eseri olan karşılaştırmalı zooloji ve jeolojiye ilişkin birkaç ayrıntı dışında, Yeni Ansiklopedi'nin yazarları bize daha ne veriyor, Bay Pelletan bize daha ne veriyor? İlk iki cildimde Yüce Adalet ve özgürlükle ilgili her şeyde, felsefenin yalnızca vahyi tekrarladığını gösterdim: İşte ilerleme açısından Berossus'a, Sanchoniathon'a, Musa'ya geri dönüyoruz; *Metamorfozları* gösterişli bir şekilde yeniden yapıyoruz ama en ufak bir felsefe olmadan!...

Elbette, toplumun birbirini takip eden bir dönüşümü fikri o kadar çekici, o kadar makul bir şeye sahip ki, kendini zihne çok doğal bir şekilde sunar, öyle ki, en eski filozofların bile aklına gelmiş olması gereken, iki ya da üç kuşağın deneyimi ona birçok aldatıcı görünüm kazandırır. Bu ampirik ve çok eski verilere dayanarak, yüzyılların bilinen seyrini, az ya da çok karakteristik olan ve birbirlerini doğurarak belirgin bir hedefe yöneliyor gibi görünen dönemlere ayırmak tarihçiler için zor olmadı. Bu, Daniel'e atfedilen ve Bossuet'nin Evrensel Tarih Üzerine Söylevi için bir çerçeve görevi gören dört büyük monarşinin tablosu gibidir. Hikâyesinin önsözünde Florus'un düşüncesi de böyledir ve burada karşılaştırma yapar ve Roma halkını yaşamın dört çağını yaşayan bir adama benzetir: Çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık.

Bütün bunlar ilerleme fikrine, on dokuzuncu yüzyılın özgürlüğün garantisi olarak selamladığı ve Devrim'in bir dogma haline getirdiği bu fikre yanıt veriyor mu?

Bana gelince, eğer ilerleme bize daha fazlasını sağlamayacaksa, kafamızı karıştırıp telaşlanmaya beynimizi zorlamaya değmediğini beyan ediyorum, en iyisi kendimizi Tanrı'nın istediği gibi yaşamaya bırakmak ve keşşin tavsiyesine uymak: Herkes kendi işine baksın, hükümete iftira atmayın, bırakın dünya kendi halinde dönsün: *Doğruyu söylemek gerekirse dünyanın bildiği gibi dönmesine izin vermek en iyisi.*

X

İlerleme edebiyatının cephesi en iyi olduğu bu evrim fikrinin adil değeriyle ilgili bazı değerlendirmeler yapalım.

Her şey başlar, gelişir, geriler ve evrende son bulur: Bu ne kadar derin araştırılırsa o kadar güzel görünen doğanın en büyük yasalarından biridir. Ancak, tuhaf bir şekilde, bu ister materyalist ister mistik olsun, kaderciliğin en sevdiği temasıdır; bununla birlikte orada bize özgürlüğü, Yüce Adalet'i, özellikle de Devrimi anımsatan hiçbir şey bulamadığımıza şaşıyorum.

“Nesiller gelirler ve nesiller geçerler,” diye söylüyor Sayın Vaiz;

“Güneş doğar, döner, meridyeni geçer, sonra gün batımına doğru boyun eğer;

“Nehirler içinden doğdukları okyanuslara geri dönerler;

“Bitki filizlenir, büyür, çiçek açar, tohumunu verir ve kurur;

“Hayvan doğar, büyür, hemcinslerini doğurur ve ölür.”

Şunu dikkate alın ki Yahudi yazar bu gelişmelerden biz modernlerin ilerlemeden beklediğinin tam tersi bir sonuç çıkarmaktadır: Her şeyin boş olduğunu söylüyor, Tanrıyı sevmek ve ona hizmet etmek hariç!...

O halde, üç krallığı yöneten evrim yasasının tarihte de aynı şekilde uygulamasını bulduğunu ne kadar istediğimizi farz edelim. Milletlerde olduğu gibi varoluşunun aşılmaz bir eğri çizdiği bireylerden oluşmuş tüm insanlık söz konusu: Ben bu hipotezde geri dönüş hareketinin yükseliş hareketine denk olduğunu ve noktası noktasına ona karşılık geldiğini söylüyorum, evrimin insanın iradesinden tamamen uzaklaştırıldığı için artık özgürlüğün de olmadığını hesaba katmadan ilerleme olduğunu söyleyemeyiz.

Düşen ve düşerken de eşit zamanlarda giderek daha geniş alanlar kat eden taş, ilerici bir hareket yapar; ama aynı şey, yolculuğunun sonuna doğru tekdüze bir yürüyüşle bir aşamadan diğerine ilerleyen gezgin için söylenemez.

Bazen artan bazen yavaşlayan bir hızla, istediğiniz kadar büyük veya küçük yarıçaplı bir daire içinde aynı şekilde dönüp durmak da bir ilerleme değildir. Bireysel ya da kolektif olarak kendi kendine gelişen organize varlığın hareket ettiğini kabul ediyorum; bu varlık, yükünü yer değiştirmeden kaldıran vincin tekerleğinden, güneşinin etrafında taşınan gezegenden, ömrü bir mevsimde geçen otlardan daha fazla ilerlemez; sırayla tırtıl, krizalit veya kelebeğe dönüşerek atalarının kat ettiği ve torunlarının da kat edeceği yörüngeyi her zaman tamamlayan böcekten daha fazlası değil.

Çağdaş filozofları ve reformcuları ne kadar çok sorgularsak, hepsinin yalnızca tarihsel evrimin tarzını, başka bir deyişle medeniyette kaderciliğe ait olan insani

organizmayı belirlemeye yatkın olduklarına o kadar ikna oluruz. Her zaman öyle olduğunu varsaydıkları, açıkça özgür olması gereken, azalmaya ya da gerilemeye tabi olmayan ilerlemeye gelince, onun hakkında asla konuşmazlar, onun hakkında hiçbir şey bilmezler.

Yani Vico, tıpkı Aristoteles gibi ama başka formüllerle uygarlığı, içinde aristokrasi ve demokrasinin, rahipliğin, soyluluğun, endüstrinin sırasıyla üstünlüğü ele geçirdiği ve sonsuza dek yeniden başlamak için birbirlerini ortadan kaldırdığı yer olan kapalı bir çemberde döndürüp durur. Bu geri bildirim sistemi dar yapısıyla şok ediciydi. Ama dairenin yerine spirali koyarak organik fikri değiştirmeyi başardık, inanıyorum ki, tarihin nesnel ve fizyonomik hakikatine daha da yaklaştık; ilerleme adına hiçbir şey yapmadık.

Türün yapısında, yerkürenin yapısında ve zihnin mekaniğinde söz konusu olan tarihsel hikâye tamamen veriliyor mu ki: Bu durumda hiçbir ilerleme yok. Tarih saf bir fizyolojidir. Tam tersine, özgürlüğün tarihte de bir yeri var mıdır? Eğer varsa o zaman ilerleme özgürlük sayesinde mümkündür; sadece ne olduğunu soruyoruz. Ama ne yazık ki şu ana kadar soru cevapsız kaldı; hatta tarihçi sıkıntısı yok ve bunlar tam da ilerlemenin savunucuları, partizanlarıdır. Ve özgürlüğün tarihte yalnızca tarihin düzenini bozmak için ortaya çıktığını, bunun ilerlemeyi durdurmak anlamına geldiğini söyleyenler tam anlamıyla ilerlemenin partizanları!!!

Herder'in *Tarih Felsefesi Üzerine Fikirler* adlı kitabı, hak edilmiş bir üne sahiptir; böyle olsa da ben orada tek bir hata görüyorum, o da burada FİKİRLERİN kesinlikle hiçbir şey olmadığıdır. Bütün sistem coğrafi, kimyasal ve organik kaderciliğe, toprağa, iklime, ovalara ve dağlara, nehirlere, göllere ve denizlere dayanıyor. Buradan

sırasıyla her enlem ve meridyen için flora ve fauna, sonra insan, en sonunda toplum ve onun tarihi çıkarılır. Buradan geri alınacak hiçbir şey yok ancak özgürlüğün ve ilerlemenin bununla ne alakası olduğunu merak ederken, yine de zekanın bununla ne alakası olduğunu göremiyoruz.

XI

İşte Hegel: şüphesiz bize yeni bir şey verecektir, zira o, Herder'in tam tersi görüşü benimsiyor. Ona göre, fikirler yalnızca toplumsal fenomenalitenin³ değil, bizzat doğanın sinir sistemini de oluşturur. Doğanın evrimi ile insanın gelişimi arasında yalnızca şu fark vardır; o da yeni hiçbir şey ortaya çıkmadığıdır. Oysa burada her şey mükemmellik ve ilerleme yasasına tabidir. Ayrıca bu filozof, evrensel tarihin özgürlüğün tarihi olduğunu söylüyor. Doğu dünyası, Yunan ve Roma dünyası, Hristiyan dünyası özgürlük tarihinin birbirini takip eden evreleridir: Ayrıntıları ve tamamen tesadüfi olarak ortaya çıkan her şeyi göz ardı ederken genel bir bütün olarak göstermeye çalıştığı şey budur.

Sadece BÜTÜN'ün dikkate alındığı, detaylarla birlikte kazara olduğu düşünülen her parçanın bir kenara atıldığı bir tarihsel sisteme sahip olmak zaten yersiz ve can sıkıcı bir durumdur. Tarihten neler çıkartacağız, hem de bu eleme yeteneğiyle? Artık gerçeklik yok, kesinlik de yok.

Yine de devam edelim. Hiç şüphe yok ki, *fikirlerle* nihayet ilerlemeye, gerçekten ilerleme olan tek şeye, özgür ilerlemeye sahip olacağız. Hiçbir şey öyle değil: Hegel'in fikirleri, insanı ve doğayı yöneten *entelektüel organizmanın* tanımından başka bir şey değildir, tıpkı

³ Olgusallığın.

kendi deyimiyle onun özgürlüğünün bu organizmayı iten kör güçten başka bir şey olmaması gibi. Kendisi şöyle açıklıyor:

Hegel, *“Bilginin doğası ve sınırlarıyla ilgili bu boş tartışmalar yerine, doğal bilincin nasıl gerçek ve mutlak bilgi haline geldiğini göstermeliyiz. Fenomenolojinin amacı budur. Doğanın kendinde olanı deneyimleme yoluyla bilinçli ruh haline gelmesi için işaretlediği birçok durak gibi, ruhun geçirdiği dönüşümler dizisini sunar.”*⁴ diyor.

Bunu tercüme edelim. Doğa, anatomi ve fizyolojinin konusu olan bedenlerimiz yani organizma için yaptığı şeyi aynı zamanda yetilerimiz, tutkularımız, içgüdülerimiz için de yapmıştır. Bu olağan psikolojinin konusudur. Bunu bizim fikirlerimiz için de yaptı: bu, anlayış kavramının, ruh ve beden gibi nevi şahsına münhasır bir organizma olduğu anlamına gelir.

Bununla birlikte Hegel, ruhun organik hareketini tanımlamaya yönelir ve bundan doğanın ve toplumun organizmasını çıkarır. Buradan onun doğal ve toplumsal kader teorisini fikrin kader teorisine göre verdiği anlamı çıkıyor. Şöyle açıklama yapıyor:

*“Tarih, doğası her zaman kendi içinde bir ve aynı olan, ama söylemek gerekirse dünyanın varlığı içinde gelişen, yayılan evrensel ruhun doğal ve zorunlu ilerleyişidir. Ebedi bilgeliliğin tiyatrosu hem ruh hem de doğadır”*⁵

Ruhsal zihin hareketine, Almanca kimya terminolojisinden alınan ve kimyasal işi tanımlamaya yarayan bir sözcük olan *süreç* denir. Bu nedenle *süreç*, sürecin sonu

⁴ WİLLM, *Alman Felsefe Tarihi, Cilt III*, Sayfa 400.

⁵ Age. Sayfa 424.

olan, kesin bir biçim uğruna, bir dizi geçiş biçimleri üreten bir içsel çalışma, kademeli bir hareket anlamına gelir. Bu gelişme üç aşamada gerçekleşir: tez, antitez, sentez.

Bütün bunlar doğru olabilir: Çünkü son çalışmamda söylediğim gibi gereklilik ve özgürlük dünyayı paylaşır ve ikincisinin ilk eylemi rakibinin ölçüsünü almaktır. Bu nedenle, tarihsel bir zorunluluk teorisi olarak Hegel'in tüm sistemini kabul ediyorum: Özgürlüğün payının ne kadar olduğunu soruyorum. Muhtemelen acaba o bunu *ayrıntılar* için, başlangıçta dikkat etmeye değer olmadığına karar verdiği tüm bu *tesadüfi* kısımlar için saklıyor olabilir mi? Hayır, Hegel'in sisteminde özgürlüğün hiçbir rolü yoktur, dolayısıyla ilerleme için de yoktur. Hegel bu kayıptan dolayı Spinoza gibi kendini teselli eder. O doğanın hareketine zorunluluk adını verirken, ruhun organik hareketine özgürlük adını verir. Aslında bu iki hareketin aynı olduğunu söylüyor: Ayrıca filozof, insanın en yüksek özgürlüğünün, en yüksek bağımsızlığının, Spinoza'nın Tanrı'nın entelektüel sevgisi olarak tanımladığı mutlak fikir, bilim veya bilinç tarafından belirlenen KENDİNİ BİLMEK olduğunu ekler.⁶

Sanki yurttaş için en yüksek siyasi özgürlüğün, en yüksek bağımsızlığın, kendisinin mutlak iktidar tarafından yönetildiğini *bilmesi* olduğu söylenebilir: Bu daimî diktatörlüğün ve ilahi hakkın partizanlarını rahatlatmalı.

Ben özgürlüğü bu şekilde tasavvur etmiyorum. Özgürlük, devrimci tanıma göre zorunluluğun farkındalığından başka bir şey değildir; doğanın zorunluluğuyla uyum içinde gelişen ruhun zorunluluğu değildir: Hem doğayı hem de ruhu içeren, anlayan ve kendine sahip

⁶ WİLLM, Age.

olan bir kolektivite gücüdür. Bu, ruhu inkâr etmeye, doğaya karşı çıkmaya, ona boyun eğdirmeye, onu bozmaya ve kendini bozmaya muktedirdir; kendisi için her türlü organizmayı reddedendir; İdeal ve Yüce Adalet yoluyla kendisi için ilahi bir varoluş yaratandır. Onun hareketi sonuç olarak doğanın ve ruhun hareketinden üstündür ve her ikisiyle de karşılaştırılmaz: Bu Hegelci özgürlükten tamamen farklı bir şeydir.

Bu durumda Almanlarda her şey hala, organik evrim, kader ve ölümdür ve biz bu evrimcilerin en eskisi olan Vaiz'in sözlerini tekrarlayabiliriz: Gösterişler beyhudedir ve her şey kibirdir.

Eğer hareket her zaman esnek olmayan bir neden tarafından düzenleniyorsa, bilgimiz dışında, bize rağmen ve gerekirse aleyhimize gerçekleşiyorsa, bundan sonra en çok öğrenilen bilgi teorileri bize ne yapar?

“DİN, önce *doğanın dini*, sonra *ruhsal bireysellik dini* olarak belirlenmiştir.”

“Doğanın dini üç aşamadan geçer: ilk olarak *büyük dini* (fetişizm, Şamanizm, Lamaizm, Budizm); sonra *imgeleme* (hayal etme) dini (Brahmanizm); son olarak, *ışık dini* (parsisizm) ve *sembolik din* (Mısırlıların dini).”

“Manevi din sırasıyla *yüceliğin* dinine (Yahudilik), *güzelliğin* dinine (Yunanlıların dinine) ve *anlayışın* dinine (Romalıların dinine) dönüşür.”

“Bu Mutlaklık dinine geçişi oluşturur.”

İlk babamızın günahı nedeniyle putperestliğe düştükten sonra, kurtuluşun lütfuyla Hristiyan olduğumuzu dini kitaplar sayesinde biliyorduk. İşte bize tüm bunların alegorik (simgesel) olduğunu, ruhun zihinsel *süreci* ve tarihin gerekli gelişimi sayesinde tüm bu inançlardan geç-

mek zorunda olduğumuzu öğreten bir adam var. Envanter yararına bu açıklamayı kabul ediyorum ama son olarak söyleyin bana, ey filozoflar ve rahipler, benim özgürlüğüme ne kadar önem veriyorsunuz. Tüm sözlerinizden benim sadece bir kukla olduğum ortaya çıktığında ilerleme konusunda ne gibi bir fikrim olabilir?

Bu yüzden tarihçi Willm'in şu sözlerine katılmadan edemiyorum:

“Eğer her şey verili bir içeriğin evrimiyse, her şey fiilen önceden belirlenmiştir ve özgürlük, her ne kadar ruhun özü olarak ilan edilse de bireyler için bir zorunluluk haline gelmiştir. Kendi işleri, kendi eylemleri olduğuna inandıkları her şey, gerçekten evrensel çalışmanın bir parçası, dünyayı dolduran ve oluşturan ruhun, fikrin ebedi eyleminin bir etkisidir.”⁷

Mutlak Aklın içinde ezelden beri zorunlu ve önceden belirlenmiş olan toplumsal organizmaya ilişkin tüm bu anlayışlar ile ilgili en ciddi olan şey, özgürlüğün inkâr edilmesinden sonra, iyinin ve kötünün inkar edilmesine, tiranlığa ve kietizme (dingincilik) yol açmalarıdır. Hegel iyiyle kötü arasındaki ayrımın mutlak olmadığını açıkça söylüyor. Onun sisteminde kolektif organizmanın içinde özümsemiş bireylerin kaderleri ve davranışları pek önemli değildir: Bir insan, varoluşunda bireysel olana kayıtsız kalmalı, mutluluk olmadan nasıl yaşayacağını bilmeli ve eğer ona sahipse ondan bağımsız kalmalıdır. *Bu dünyada işleri olabildiğince kolaylaştırmaya çalışabiliriz ancak bu konuda çok fazla endişelenmeden.*

“Bu dünyaya olduğu gibi katlanmak, ama yine de ‘Ondan üstün olmak’” Hegel'in düsturuydu.

⁷ WİLLM, Cilt IV, Sayfa 328.

Yoksulluk, suç, kötülük, tek kelimeyle, onun için pek önemli değildi, bu konularda hiç endişelenmezdi. Felsefi orada bir sorun olduğunu kabul etmiyordu. O kadar yüksekte bakıyordu ki, aristokrasilerin mor renginin altında, milyonlarca talihsiz insanın zayıflığını zar zor gizleyen paçavraları fark edemiyordu. Fransa’da, titiz ve ciddi ast ahlaka karşıt olarak, uysal ve akıcı *üst ahlak* dediğimiz şey bu değil mi; Kilisenin *kietizm* adı altında kınadığı şey; Devrim’in bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler tavrı dahilinde sarsıp zayıf düşürdüğü ve keşşilere özgü ataletin tanımladığı şey bırak dünya nasıl giderse gitsin, değil midir?

XII

Berlinli filozoftan daha az çekingen olan Saint-Simon’un müritlerinin, 1830’da toplumu içgüdüsel yaşamdan çıkmaya ve daha fazla gecikmeden, ebedi ruh tarafından sonsuza dek önceden belirlenen rejime girmeye çağırdığında, neler olduğunu biliyoruz. Toplum, kralın avukatının ağzından, kaderlerinin ne olacağı *bilincine* varmalarını sağladıkları için onlara minnettar olduğunu söyleyerek karşılık verdi. Bundan sonra, onlar sayesinde, mutlak güç tarafından belirlendiğini bildiğinden, arzu edebileceği tüm özgürlüğe sahip olduklarını söylediler. Kısa hayatını yaşamaya ve kendi yoluna gitmekten başka yapacak hiçbir şey kalmadığını ve eğer birisi yolu engellemek ve zorlamak isterse başına kötü bir şey geleceğini söylediler. Saint-Simoncular bunu olduğu gibi kabul ettiler: Yayılmalarından elde edilen gelirlerle, Devrim’in miğferini, özgürlüğün kılıcını ve ilerlemenin kalınını koydular. Bunların hepsi muhafazakâr ve zengin oldular.

Fourier, yasalarını ortaya çıkardığı Harmoni'den (Uyum) önceki yedi dönemi tarihte şöyle sayar: 1. *Edenizm*, 2. *Vahşet*, 3. *Ataerkillik*, 4. *Barbarlık*, 5. *Medeniyet*, 6. *Garanticilik*, 7. *Zıt seriler*, 8. HARMONİ. Biz şu anda 5. dönemdeyiz. Fourier bizden sonraki iki numarayı, 6 numara ve 7 numarayı geçmemizi isterdi ve bu süreklilik sayesinde bizi doğrudan tam bir sıçramayla harmoniye dönüşmemizi isterdi. Toplum, Saint-Simon'un toplumu kadar kendi okuluna karşı da nankör ve inatçı olduğunu gösterdi. İlerleme kaydediyoruz, bu kadar yeter, diye bağırıyor aylaklar: Bizi kemanlardan daha hızlı götürmek isteme çılgınlığı da nedir!... Fakat Saint-Simon'unkinden daha eşitlikçi olan ve daha fazla ahlaki anlayışa sahip olan Fourier ekolünün, aynı kaderi ya da aynı utancı yaşamadığını söyleyebilir miyim?... Demokrasinin kaderini paylaştı, sürgün ve yoksulluk içinde öldü.

Devrim'le savaşanlar beni bağışlasınlar ve sözlerimde yalnızca umutlarını yükseltmeye yönelik ateşli bir istek görsünler! Hegelci felsefe gibi sosyalizm de organik teorilerine güçlü, doğru bir özgürlüğü ve o olmadan insan için sadece utanç ve aşağılanmanın söz konusu olduğu Yüce Adalet teorisini ekleyemediği için dağıldı.

Yazarı Bay Pierre Leroux'nun her zaman organik veri içinde kalarak, nihayetinde bir karşılaştırma yardımıyla ilerlemeyi anlamamızı sağlamayı başardığı, *Yeni Ansiklopedi*'de VİCDAN sözcüğüyle ilgili dikkate değer bir pasaj buldum.

"Bir hayvan, hangi aşama sırasında olursa olsun, varoluşundan önceki fiziksel doğanın genel yaşamının organize bir sonucudur: Bu nedenle asimilasyon gücü, doğrudan veya dolaylı olarak yaşamda kendisinden önce gelen tüm türler üzerinde etkilidir.

Yetişkin ve tüm gelişme gücüne rağmen ast seviyedeki bir hayvanın yapamadığı şeyi, üst seviyedeki bir türün yavrusu, doğumundan çok az bir süre sonra yapar. Hayatının en eksiksiz halindeki bir geviş getiren bir hayvan et yiyemezken bir kaplan doğumundan kısa bir süre sonra geviş getiren hayvanı yer.”

“Dolayısıyla, hayvan yaşamında, bir türden diğerine ya da bir yaratımdan diğerine yaşam ve güç yoğunlaşması, yaşamın gerçek anlamda birbirini takip eden bir enkarnasyonu vardır.

“Aynı enkarnasyon insanlıkta da oluyor mu? Elbette: Türler ve cinsler yüzyıllardır ve nesillerdir buradalar.”

“İnsanı oluşturan güç kuşaktan kuşağa değişir. Birbirini takip eden hayvan türlerinin farklı içgüdüleri beraberinde getirmesi gibi, biz de yüzyıldan yüzyıla her doğduğumuzda farklı bir doğuştanlık getiririz...”

“Bu önerme apriori olarak kesindir. Aslında, eğer atalarımızınkinden doğuştan getirdiği eğilimlerden farklı eğilimlerle doğmuş olmasaydık, onların ürünleriyle nasıl beslenebilirdik? Bu bir aslanın koyun olarak doğabileceğini ve yine de doğduğu andan itibaren etle beslenebileceğini söylemek gibidir.”

“Geriye dönüp baktığımızda, şeyler pek anlaşılır değildir. İnsanı oluşturan gücün bu sürekli dönüşümü, bu gücün kullanımının ve onun uygulanmasının zorunlu sonucudur...”

“... Tıpkı hayvanın henüz bilmediğimiz gizemli yasalara göre içgüdülerini ve doğasını tam olarak aldığı şekliyle değil, yaşamının uygulanması yoluyla yaptığı gibi yavrularına aktarması gibi, aynı

şekilde insan da yüzyıldan yüzyıla, çocuklarına bahsettiği hem ruhsal hem de bedensel doğuştanlık aracılığıyla doğasını aktarma eğilimindedir...”

“...Neslin aldığı etkinin yanı sıra, toplumun birey üzerindeki etkisi de çok büyüktür. Sonuç şu ki, insan hiçbir eyleminde, hiçbir duygusunda, hiçbir yatkınlığında ve doğasının potansiyellerinin hiçbirinde bu eylemden tamamen kaçamaz. İnsan onu çevreleyen ve ona yaşamının önceki tüm ürünlerini aktaran bu toplumu nesne olarak alırken, doğuştan getirdiği doğuştanlık, onun ilkel bireysel tabiatının ve onu çevreleyen insan dünyasının genel etkisinin doğal sonucu olan manevi varlığını doğurur veya daha doğrusu geliştirir. Ayrıca, toplum geliştikçe doğuştanlık, baba etkisinin ve çocuğun doğduğu yüzyılın genel etkisinin gittikçe karmaşıkleşan bir sonucu haline gelir...”

“İşte kendimizi insanlığın önceki ürünlerinden besleme yani atalarımızın çalışmalarını sürdürme, onların mirasını devam ettirme olanağımızı açıklayan şey budur...”

*“Kelimenin en sıradan anlamıyla bu, modernlerin eskilerden üstün olduğu ve **bizim babalarımızdan üstün olduğumuz anlamına gelmiyor**. Ancak doğumumuzdan itibaren biz kendi yaşamımızı onların üzerine kuran, aşıl原因an, onlarınkinden farklı bir doğuştanlık taşıyoruz.”*

“Hiçbir hayvan türü diğerine üstün değildir, hepsi kendi yaşamları için mükemmeldir; ancak hayvanlara özgü tür, yaşamda kendisinden önce gelen türün daha önceki ürünleriyle beslenme yeteneğine sahiptir.”

Bay Pierre Leroux’nun teorisine göre, tarihsel serinin her bir dönemi kendisinden önce gelen ve ondan daha aşağıda olan öncekinden üstündür ve bu teori gerçek ilerlemeyi oluşturur. Bu fikir, cinslerin ve türlerin artan bir

düzende değiştiği hayvanlar aleminden alınmıştır. Öyle ki zincir kendi üzerine dönemez ve sonsuza doğru yönelir. Bu, her organizmada ortaya çıktığını gördüğümüz, ölümün reddedilmesidir; bu, sanki yaratılış içinde geliştikten sonra mutlaklık bir gün kendi üzerine katlanacakmış gibi ve evrenin kaosa dönmesine neden olacakmış gibi Aristoteles, Florus, Machiavelli, Vico ve Bonnet'nin tarihsel anlayış ve kavramlarının varlığını sürdürmesi için izin verdiği ve mutlaklık felsefesinin bile kuşku uyandırdığı bu evrensel ölümünün reddedilmesidir.

Ama her şeyden önce birinci mesele bu ilerlemenin gerçek olup olmadığını bilmek meselesi; ikinci mesele ise ilerleme özgür irademizin sonucu mu yoksa insanlığa hayat veren organo-fiziksel gücün ürünü mü olduğudur. Çünkü bu son durumda ilerlemenin evrensel yaşamın bir koşulu olması, bize özgü hiçbir şeyi olmaması nedeniyle her zaman yalnızca insan erdemini kanıtlamak şöyle dursun, onu yok edecek sonsuz gücün bir tezahürünü, saf bir kaderciliği görmemiz gerekir.

Beyefendi, işte yine felsefe sizin için zaferden başka bir şey hazırlamadı.

Devrim'in büyük düşüncesini sorgulama yoluyla anlayabilen en yetenekli adam olan Bay Pierre Leroux, organizmayı sorgulayayım derken özgürlüğü gözden kaçırmış gibi görünüyor. Kendisi de bir din adamı olarak, bir ahlak oluşturmaktan çok bir teoloji kurmakla ilgilendi. Düşünmeyen çoğunluk için olmasa bile, en azından toplumun akıl yürüten ve mantığı Devrimi yapan kesimi için Hristiyanlığın bittiğini açıkça gördü. Ancak o, bu dinsel formun yerine bir başkasının gelmesi gerektiği sonucuna vardı ve varlığını diğer dinin arayışına adadı.

Şimdi, defalarca söylediğim gibi, sembollerin çeşitliliğine rağmen yeryüzünde tek bir din dışında hiçbir zaman başka bir din var olmadı ve olmayacak. Her kilisenin bir parçasını temsil ettiği tek bir teoloji vardır; tutarsızlığa ve kötü niyete inandırılmaktan hoşlanmadıkları sürece sözde yenilikçileri her zaman uymaya zorlayacağımızdan emin olduğumuz bir teoloji: Bu din, bu teoloji, bu sizin dininiz, teolojinizdir.

Mutlak olanın dünyevi olmayan bir biçimde gerçekleştirilmesiyle başlayan her felsefe gibi, Rousseau, Leibnitz, Spinoza, Descartes'ın felsefesi gibi Katolikliğe dönme açık sözlülüğüne sahip olan Schelling gibi Hegel'in felsefesi de bu şekilde Hristiyan teolojisinin yalnızca bir yönüdür. Ruh yerine bedene tapan, toplumu Yüce Varlık sanan bazı insancıkların materyalizmi, işte bu şekilde, hala bir göstermeliktir.

Dolayısıyla, Bay Pierre Leroux'nun teorisine dönecek olursak, organik bir şey olarak onun bize tanımladığı ilerlemenin, kendi içinde özgür hiçbir şeyin olmadığı ama varlıklarımıza aktarılabilecek bir şey olduğu açıktır. Özgür iradede değil *doğuştanlık* olgusundan gelen hayvan aşama sırasının bir uzantısıdır. İlerleme, kendisi olmayan her şey açısından doğrudan bir araç ya da engel haline geldiği ve mevzuatı tamamen $A = A$ formülünde çözülen bu dokunulmaz egemenliğin değil, zihninin *sürecinin* bir uzantısıdır: Ben kimsem oyum.

Ayrıca Bay Pierre Leroux çok güzel söylüyor:

“Biz babalarımızdan üstün değiliz; farklı bir doğuştanlığa sahibiz, hepsi bu. Bir hayvan türünün diğerine üstünlüğü yoktur, hepsi yaşamı için mükemmeldir...”

Bu nedenle bize gösterilen ilerleme hâlâ hep gözümüzden kaçıyor: Bu organizmayla, canlılıkla, psikolojiyle ilgili, biz ne istersek o; ancak bu özgürlük değil, ahlak da değil. Yasayı formüle etmekle övünen ve yalnızca Bay Pierre Leroux'nun kaderciliğini formüle eden, Bay Pelletan ilerlememiz için irademize hiçbir şekilde bağlı olmayan ve bir bireye ait olmadan ama bir türe ait olarak nesilden nesile kendini hissettiren bir tür ergenlik (*Büyüdüm, büyüyorum*) diyebileceğimiz *hayatımızın gelişip çoğalmasdır*, demektedir.

XIII

Bundan sonra geriye, ilerleme sayesinde bir an için kurtulduğumuza inandığımız dine dönmekten başka ne kalır? Filozoflarımızın Hristiyanlığın büyük öğretisi adına ve Hristiyanlığı yüceltmek için yaptığı şey budur.

Hiçbir şeyi boşuna yapmayan doğa, ilerlemenin zevki için ilerlemez diyorlar; onun hep bir amacı var ama nedir bu amaç? Tüm organik evrim ölümle sonuçlanır. Şimdi, ilerleme ölümün yadsınması olduğundan, aşağıda yalnızca bir kısmını kavrayabildiğimiz olgunun daha yüksek bir alanda devam ettiğine inanmak için nedenler var, eğer organizma nedeniyle ölüme mahkûmsak, ilerleme sayesinde bu ölüm hayata bir dönüş ve varoluşun bir yenilenmesidir.

Bay Pelletan'ın fikri şudur: “*İnsanın eninde sonunda ilerleyeceğine inanma konusunda bir isteksizliği var.*” Ayrıca o ilerleme konusundaki *ditiramp*'ını (coşkulu, hararetlı, abartılı bir tür şiir, yazı) ruhun ölümsüzlüğüne ilahiyle bitiriyor.

Bu, Hristiyanlık için keşfin ihtişamını ve fikrin faydasını iddia eden ve benzer şekilde yeniden dirilmeden ilerleme sonucuna varan Bay Buchez'in görüşüdür.

Bu, belirli nebulalarda yaşamın yenilenmesinin, süreklilikte herhangi bir kesinti olmaksızın, ölümün geçemeyeceği bir ilerleme yoluyla gerçekleştiğini varsayacak kadar ileri giden Bay Jean Reynaud'un görüşüdür.

Bu, ancak ruhların yeniden doğuşunun, ilerlemesi tam da bu ruhsal dönüşümden kaynaklanan insanlığın kendisi dışında herhangi bir yerde gerçekleştiğini düşünmeyen Bay Pierre Leroux'nun görüşüdür.

Şimdi, eğer insanlık kaderini gerçekleştirmek için hayatta kalmak zorundaysa, yine de onun mevcut varoluşunun eksik olduğu sonucuna varmalıyız; ki bunda eksiklik, noksanlık, kusur, yani sefalet ve yozlaşma vardır. Katoliklikte, ilk günahın ilerleme kapısından başkası olmayan ilerleme kapısından kesinlikle geri döndük.

Bay Jean Reynaud şöyle der:

“Condorcet, yalnızca aydınlanmanın ilerleyişiyle fazla ilgilenmesi ve dini duygusallığı neredeyse hiç dikkate almaması nedeniyle eleştirilebilir. Nihai sonuçları açısından Saf zekanın gelişiminden ne daha az kesin ne kendi içinde daha az takdire değer olmayan ve ne de daha az verimli olmayan bu diğer gelişme, haklı olarak ilk sıraya yerleştirilmeyi hak ediyor ve o olmadan, ne kadar çaba gösterirsek gösterelim, insan ırkının tarihi mutlaka büyüklüğünün en iyi kısmını ve neredeyse tanrısallığını kaybeder, diyebilirim.”

Daha alçak bir sesle devam eder:

“Condorcet'in çalışmalarında insanlık değerli bir şekilde temsil ediliyor, ancak ilahi olan eksiktir; hiçbir yerde gökyüzüne değil, her yerde toprağa dokunuyoruz... Dini yaptırımlardan yoksun bırakılan ve yalnızca bilimin desteğine indirgenen Nicolas Condorcet'in insan ırkının nihai kaderi ve bireyin

nihai kaderi şeklindeki ikili problemde tamamen başarısız olmasının nedeni budur.” (Yeni Ansiklopedi)

İşte burada kanıtlanmış olan:

Verilen tüm tanımlara göre ilerleme, özgürlüğümüzün sonucu olmadığı gibi erdemimizin de kanıtı değildir. Bu, kulluğumuzun alametidir ve bizim onu yorumlamamıza bağlı olan, bizi Allah’a ve ahiret hayatına götürecek bir alamettir. Bunun ötesinde olgu amaçsız kalıyor; teori ise kısaltılmış ve anlamdan yoksundur. Bu yüce gerçeklere inanan Bay Jean Reynaud, *Dünya ve Gökyüzü* adlı eserinde, bir kez daha dindaşlarının ilerleme konusundaki teklifini geride bırakarak onlardan daha ileri gider. Ruhların hayatta kalması onun için yeterli değildir, aynı zamanda öncesinde de var olmaya ihtiyacı vardır. İlerleme dediğimiz şey o zaman ruhların dünyaların sonsuzluğunda sonsuz bir dolaşımına, ebediyet için bir dizi arınmaya dönüşür, çünkü bu belirsiz ilerlemede ona bağlı olan gerileme ebedidir. Ünlü teosofistin⁸, coğrafya, astronomi, embriyogeni⁹, diferansiyel ve integral hesaplamanın tüm kaynakları hakkında en yüce görüş ve düşünceleriyle ortaya koyduğu şey budur.

XIV

Bu akıllı ilerici insanlar sayesinde iki boynuzuyla karnımızı deşen ikilem artık budur:

Veya Aristoteles, Machiavel, Vico, Herder, Hégel, Saint-Simon, Fourier ve onların öğrencilerine göre tüm tarih felsefelerinin temelinde bulunan saf kaderciliktir.

⁸ Teosofist, "tanrı" ve "filozof" sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuş, kaynağını Hint mistisizminin insan ile evren ve Tanrı arasındaki ilişkileri açıklayan felsefi denebilecek Hint ve Batı teozofisinden alan kişi.

⁹ Embriyonun oluşma ve gelişme süreci.

Ya da bir din, yani ilkesi ya da belirlenebilir sonu olmayan, kusurlu bir doğa, lanetli bir dünya, eziyet çeken bir uygarlık; Tanrı'dan kefaretni ve kurtuluşunu beklemekte olan dolayısıyla ahlaktan ve değerden yoksun, günahkâr ve korkak bir insanlık.

Bundan sonra Fransız halkının şaşkınlıklarına şaşır-mamız mı gerekir? Uzun bir gelenekle, geniş bir felsefeyle, olağanüstü bir bilimle hazırlanmış bir milletin seçkinleri bu tür çılgınlıklara yol açtığında, aç ve okuma yazma bilmeyen kalabalığın ne olmasını beklersiniz? Bilgeler mantıksızdır ve insanlar gırgır geçiyor.

Elbette Beyefendi, 1830 ve 1848'den sonra sarsılan Kilise'nin ivedilikle yeniden ayağa kalkış hızına şaşır-mış olmalısınız; benimle ve önemli mesele hakkında...

Fransa, liderleri aracılığıyla hiçbir zaman dini belirsizlikten çıkamadı. Şişe fırçalarına, çatılara, kiborium-lara¹⁰, kutsal su kaynaklarına savaş açtık. Aziz Janvier'nin kanının sıvılaşmasına, Migné'nin haçına, La Sallette'in mucizesine saldırdık. Keşişlerin oburluğu, Cordelier'lerin ve Karmelitlerin şehveti, kanonların Epikurosçuluğu hakkında şakalaştık. Din adamlarının hırsı ve zenginliği hakkında tartıştık. Ancak boya ve kaplamayı eleştirirken binanın bakımını özenle yaptık. Kilise-nin sözde muhalifleri her konuda onunla hemfikirdir. Sağduyusuyla yargıda bulunan ülke diyor ki: Dini kuran eski ataların iyi niyetli olmaları muhtemeldir ama yeniler kesinlikle şarlatandır. Değiştirmek için çabalamaya değmez. Ve o değişmez. Neden değişsin ki? Onun için yapılan, övülen ilerlemesi, yalnızca sefaletlerinin zinciri ve ayıbının ortaya çıkışıdır. Hatiplere hikâye anlatma zevki

¹⁰ Genelde dört ya da daha fazla taşıyıcı tarafından desteklenen, ahşap, taş ya da metalden yapılan geometrik mimari bir kubbe, gölgelik.

için hayal kırıklıkları ve suçlarla dolu bir kariyere girişmekten, her şeyi onaracak olan ölümsüzlüğü hareket etmeden beklemek daha iyi değil mi, *çocukları memnun etmek için ve bu bir beyan olsun diye...* Sadece ilerleme bir amaçtır. Ama bu, pişmanlıktan vazgeçmeyi seçmediğim ve Newton'un seçimlerinin önemli bir kısmını adlandırdığı bir seçimdir, *çok önemli bir konudur bu*: Bu dinlenmedir.

~

İKİNCİ BÖLÜM

İlerlemenin Teorisi

XV

Hepimiz Özgürlük ve Adalete inandığımız gibi İlerlemeye de karşı konulmaz bir şekilde inanıyoruz. Spekülasyon ve pratik açısından Teologlar ve filozoflar da zenginler kadar proleterler de temelde herkes bu prensip üzerinde hemfikirdir. Ah şu zalim söz: Bize küfür gibi gelse de insanlık hep aynı, ilk günkü kadar aptal, bir o kadar perişan ve kötüdür; özgürlüğün yadsınması, ahlaki şüphecilik artık yüreğimizi sıkıştırıp bizi ümitsizliğe sürüklemiyor.

Peki bu ilerleme nedir?

Fikirlerimizi toparlayalım ve sonra gerçek olgulara dayanalım. Evrende her şey ileri ya da geri, eğri ya da düz bir çizgide, hızlanan ya da yavaşlayan bir şekilde hareket eder; her şey işler durur, her şey her zaman işleyip durdu ve her şey ebediyen işleyip duracaktır.

Hareket her türlü kendiliğindenliğin biçimidir; dolayısıyla hareket özgürlük için esastır; hareketsiz durumda pozitif bir özgürlük yoktur. Özgürlük esasen pratik ve iş gören bir olgudur; kendini tefekküre verdiğinde bozulur, niteliğini yitirir. Aynı filozoflar, onu teorik olarak ideal benliğin kendisini doğadan kurtardığı ve kendine tabi kıldığı bir eylem olarak tasarladıktan sonra, onu pratikte nasıl evrensel yasaların bilinci ve bu yasalara uygunluk olarak tanımlıyorlar? Hareketi, kuvveti, eylemi varsaydıktan sonra nasıl dinginliğe varıyorlar?

Gerçekliği gözlemlenen ve tamamı doğanın gerekliliklerinden, nesnelerin kendiliğindenliğinden, entelektüel ve toplumsal yapıdan kaynaklanan organik evrimlerden bağımsız olarak, insanlıkta, diğer herkesi kucaklayan ve değiştiren daha derin bir hareketin, Özgürlük ve Yüce Adalet hareketinin var olduğuna inanmak için nedenler var.

Fiziki insanlık hareket eder ve bu doğumdan ölüme kadar sürer: Bu harekete yaşam denir.

Akıllı insanlık hareket eder. İçgüdüden düşünmeye, sezgiden çıkarımlara gider: Bu hareket mantıktır.

Dini, politik, endüstriyel, sanatsal insanlık da hareket eder; sürekli bir geliş gidiş halinde az çok uzun sürüp giden dönemleri tamamlar.

Benzetme yoluyla akıl yürüterek, daha da iyisi, özgürlük ölümcül olan her şeyin karşıtı olduğundan, liberal, ahlaki, adaletli insanlığın da hareket etmesi gerektiğini söylüyorum.

Böylece, özünde ölümcül olan, üstelik ilerici hiçbir yanı olmayan ve toplumun uzun ve sık sık tekrarlanan çöküşlerini hiçbir şekilde açıklamayan doğanın ve tarihin evrimleri hakkında daha fazla endişelenmeden, Yüce Adalet içindeki teorimin başlangıç noktasını, hareketin ister iyi ister kötü olsun, kolektif ve bireysel olarak insanın tüm yetilerine yayılması gerektiği yerden yola çıkarak belirledim ve bu hareketin arkasındaki itici güç olarak Özgürlüğü gösteriyorum.

Devam edelim.

Yüce Adalet hareketi gelişme aşamasında ya da gerileme aşamasında olma durumuna göre iki şekilde gerçekleşebilir.

İlk durumda ben buna *insanlığın kendisi tarafından kutsanması ya da mükemmelleştirilmesi* diyorum: : çok yakında göreceğiz olduğumuz üzere bu İLERLEME olacak.

İkinci durumda ben buna *insanlığın kendisi tarafından yozlaştırılması* diyorum: Yani buna ÇÖKÜŞ denir.

Her iki durumda da insanlığın kendisine zulmettiğini veya kendini yozlaştırdığını söylüyorum, çünkü, eğer

mesele Yüce Adalet'in gelişmesiye, bu gelişmenin, ilkesi olarak vicdanı temel alan, esasen egoizme ve insanın tüm ölümcül çekiciliklerine aykırı olan eserlerden ve Özgürlük sayesinde olduğundan şüphe edemem ve eğer mesele adaletin azalmasıysa, bu azalma yalnızca ne doğada ne de insanlıkta hiçbir şeyin dayanamayacağı Özgürlük'ten caymaktan kaynaklanabilir.

Bu şekilde, faaliyet temeli Adalette, itici gücü Özgürlükte olan ilerleme, artık ölümcül hiçbir şeyi muhafaza edemez: bu temel koşul dışında, ilerleme organik evrimle karışırken birbirimiz anlamadan tartışıyoruz ve felsefe de toplum gibi durağan kalıyor.

Nihayetinde daha fazla veya daha az sayıda insan arasında ve daha fazla veya daha az sayıda nesneyle ilişkili olarak art arda üretilen veya iptal edilen bir dizi denklemden oluşan Özgürlük paktı olan Yüce Adalet'in, ilkesi itibarıyla özgür olan bu hareketin, herhangi bir ölümcül hızlanma veya yavaşlama koşuluna tabi olamayacağı sonucu çıkar. *İsteğe bağlı*, tamamen isteğe bağlı, özgür iradenin takdirine bağlı olarak ileri atılabilir, yavaşlayabilir, kendini yarıda durdurabilir, geriye gidebilir, yeniden doğabilir. Tek kelimeyle, gereklilik yok. Sosyal harekette bir zorunluluğun görülebildiği yerde, ihtiyacın ilerlemeye yabancı olduğunu *apriori* olarak söyleyebiliriz.

Özgürlük Yürüyüşü'nün bu genel anlayışı, insanlık tarihi dolu olan ve sadece bütüne bakan ve binlerce kuşağı ve milyarlarca insanı etkileyen bir ayrıntıyı ihmal eden Hegel gibi sıradan ilerleme teorisyenlerinin gözlemini cesurca kapattığı çok sayıda kaza, erteleme, gecikme ve gerilemeyi hesaba katmamıza izin verecektir!

~

XVI

Sorun bu şekilde belirtilince, çözüm getirmek uzun sürmeyecek. Aslında, Hezekiya'nın gnomonu¹¹ gibi kararsız özgürlük salınımları olduğu öngörülüyor: *İlerlediğini* düşünmekten daha kolay bir şey yok; gerçek zorluk, biricik zorluk mekânda ve zamanda *gerileme* ile ilgilidir.

Önce ilerlemenin ne olduğunu ve ne zaman olduğunu gösterelim, daha sonra onu durduranın ne olduğunu araştıracağız. O zaman bu nedeni bulacağız ve çareyi keşfetmemiz de zor olmayacak.

Adalet nedir? Özgürlük denklemi nedir?

Çıkarları çatışan iki adam karşılaşır. Tartışıp çatışmaya başlarlar. Sonra uzlaşırlar: denklem, ilk hukuk fethi, özgürlüğün ilk kurulumu gerçekleşir. Üçüncüsü, daha sonra bir diğeri gelir ve sonsuza dek bu devam eder: İlk ikisini bağlayan anlaşma sadece yeni gelecek olanları kabul etmek için genişler. Pek çok sözleşme, Yüce Adalet ile ilgili birçok konu: İşte ilerleme burada.

Hepsi bu değil. Bu insanların hayatlarını ilgilendiren her konu, her nesne yeni bir anlaşmazlık doğurur. Yeni anlaşmalar yapmak kaçınılmaz hale gelir: orijinal anlaşmaya birçok madde eklenir ki, sonuç olarak Yüce Adalet için de bir o kadar çok fetih yapılır. Nihayetinde Nuh'un kanunu yedi emirden, Sina Yarımadası'nın kanunu¹² ise on emirden oluşur; çölün kodu kırk civarında, Esdras¹³ veya Helcias'ın¹⁴ kanunu ise beş yüzden fazladır. Bir

¹¹ Güneş saati mili.

¹² Mısır'da yer alan, Musa'nın Yahveh adlı vahyini aldığı, Kutsal Kitap'ta Horeb (bugünkü Jebel Musa) olarak da adlandırılan, İsrail ile tanrısı arasında ittifak anlaşmasını imzalandığı Kanun Tabletlerini aldığı kutsal dağ.

¹³ Üzeyir ya da Ezra, Ezra Kitabı'nın yazarı olan Yahudi rahip.

¹⁴ Eski Ahit'de Ezra, bölüm 7'de adı geçer. Pers kralı Artahşasta'nın hükümdarlığı döneminde Helcias'ın oğlu Azarya oğlu Sarayya oğlu Ezra gelmiştir.

halkın ahlakını ve ilerleyişini yazılı kanunların sayısına göre yargılamamız gerektiğini kastetmiyorum: İsa Mesih'ten çok önce bu önerme gerçek dışı oldu. Adaletteki ilerlemenin gözlenen kanunların sayısıyla orantılı olduğunu söylüyorum ki bu da oldukça farklı bir durumdur.

Matematikte, her terimin bir öncekinin sebebi ile artırılması veya sebebi ile çarpılmasıyla oluşan diziye İLERLEME diyoruz.

Bunlar aşağıdaki iki seri gibidir:

◦ 0. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. vb.◦

◡◡ 0. 1. 2. 4. 8. 16. 32. 64. 128. 256. 512. vb.◡◡

Geriye doğru okuyunca bu iki seri bir regresyon oluşturuyor. (Bezout aritmetiği.)

Düzenli olarak oluşturulmuş, temel ilkelerinden hiçbir şey kaybetmeden, sürekli olarak tüm bilinçlerin benimsenen ve takip edilen yeni tanımlarını ekleyen bir toplumda hukuk hareketinin görüntüsü şöyledir: İnsan sayısı ve çıkarların çokluğu nedeniyle iyiliğe iyilik ekleniyor, adaletin ışını sürekli genişliyor ve zorunlu olarak ilerleme oluyor.

Adalet azalırsa tam tersi olur: Yasaların yalnızca yaptırımı varsa ve artık birbirlerini anlamıyorlarsa, eğer yasalar ekonomik eşitsizliğin ve devlet meselelerinin etkisiyle yavaş yavaş kullanılmaz hale geliyorsa; vicdanları istila eden şüphecilik kamu ahlakının temellerini baltalıyorsa; eğer ikiyüzlülük ve aşağılama toplumsal savaşı geri getiriyorsa ilerleme olmaz. O zaman Bezout'un dediği gibi adalette *gerileme* olur yani toplum yozlaşır ve çöküş yaşanır. Yüce Adalet'in kazanımlarını ve kayıplarını aralarındaki farklarla ifade ederek, her ulus için de

iki sütun üzerinde muhasebe edebildiğimiz bu çifte harekette hiçbir anlaşmazlık yok.

Analizini yaptığım yüce ve bilimsel teoriler göz önüne alındığında, bütün bunlar, o kadar basit ki, şaşır- mak için tek bir neden var. O da ilerleme teorisyenlerinin bunu fark etmemiş olmaları. Aritmetiklerini hatırlasala- rardı, gizemin tamamen ileri harekette değil ama tüm halkların ve tüm teolojilerin tahmin ettiği gibi, geri çekilmenin nedeni ve ihtimalinde yattığını anlayacaklardı.

O halde Adaleti engelleyen nedir? Çünkü bu engel- leme olmasaydı, hareketin özgürlük için olduğu kadar Adalet için de vazgeçilmez olan ilerlemenin durmayaca- ğı ve hepimizin aziz ve kutsanmış olacağı açıktır.

Teolojik dilde günahın kökeni nedir?

XVII

Sorunla yüzleşmek için bir an duralım.

Birçok kez söylediğimiz üzere Adalet, Özgürlüğün antlaşmasıdır ve onun kutsallaştırılmasıdır. Özgürlük aracılığı ile kendini idealleştiren toplumsal duygu, ondan eğilimlerimizin en canlısı ve fikirlerimizin en yücesi olan bu nüfuz edici erdemi, Yüce Adalet'i kazanır. Ay- rıca, Özgürlüğü bu denkleme zorlayacak, kendi saygın- lığı, kendi parlak ihtişamı dışında hiçbir etki yoktur. Her bakımdan, her şeyin üstünde tuttuğu Yüce Adalet onun için değerli olmalı.

Öte yandan Özgürlük en büyük egemen güçtür ve ev- rende onun önünde duran (bu ne doğanın ve ne de ruhun kaderciliği olsun) hiçbir güç yoktur. O kendisine yabancı olan ve onu engelleyen her şeyi inkar eder, kendine tabi kılar, yok eder. O halde bir toplumda Yüce Adalet'in önünün kesilmesi, rütbesinin düşürülmesi nasıl mümkün olabilir? Bu gerileme, gördüğü üzere, nasıl olur da tüm

kamusal erdemleri ortadan kaldıracak ve toplumsal yapıyı çözecek noktaya gelebilir? İki kelimeyle söylemek gerekirse, bilincinin enerjisiyle bir süreliğine iyiliğe doğru yükselme yeteneğine sahip olan insanlık, nasıl olur da bir süre sonra kötülüğe batabiliyor?

Bireydeki bilinç kusurları, bir noktaya kadar hukukun belirsizliği ve başkalarının niyetlerine duyulan güvensizlik, insanı savunmaya iten ve ona en azından bahane sağlayan belirsizlik ve güvensizlikle açıklanabilir. Ancak bu husumet ve ihtiyatlılık hali bir ahlak bozukluğu, bir çürüme değildir ve kimse de bunu yanlış anlayamaz. Ben, az çok uzun süren bir coşku döneminin ardından toplumsal bünyeyi ele geçiren, ruhları istila eden, özgürlüğü, onuru, Yüce Adalet'i, bütün asil duyguları felce uğratan ve insanları yıkıma, kitlesel çürümeye sürükleyen bu spontane başarısızlıktan ve yok oluştan bahsediyorum.

Burada kurumları, hükümeti suçlamak çocukça olacaktır. Kurumlar ve yasalar hangi nedenlerle oluşturuldu? Hiç şüphesiz kanun gereği. Öyleyse nasıl oluyor da aynı neden gizli kusur fark edilir edilmez, ahlakı düzeltmek için yeterli olmuyor? Giderek daha fazla yalanlar söyleyen iktidar acaba nasıldır, bu durumdan mustarip midir?... Adalet insanın ilk kanunudur. Şimdi, hiçbir hayvan içgüdüsünde başarısızlığa uğramaz: Eğer bu Yüce Adalet, benim gösterdiğim gibi, tüm sağlıklı felsefenin kabul etmek zorunda kaldığı gibi, gerçekten onun içindeyse, eğer onunsa, Yüce Adalet insana ilk aşkıymışçasına sahipse, insan kendi yasasında nasıl başarısız olabilir? Çünkü genel bir çöküşte, eğer kitleler öfkeliyse, eğer hakkın lütfu artık onları cezbetmiyorsa, kötülüğün üstesinden gelmek için elde kalan tek şey güçsüzlük duygusuysa, birkaç saf ruhun protesto edip inlemesinin ne önemi var?

Soruyorum, her türlü erdeme sahip bir toplumu bu şekilde kim tüketebilir? Dıştan gelen ve ölümcül olan bir neden mi? O zaman tüm özgürlük teorimiz çöker: İnsan bir köledir. Artık Yüce Adalet'ten söz etmeyelim ve tüm alçakgönüllülüğümüzle Devletin mantığına boyun eğelim!

Bedenin bir miktar hayata sahip olması gibi, insan ruhu da sadece bir miktar erdeme mi sahiptir ve rızık harcanırken, ölümü de peşinden sürükleyen ahlaksızlık mı başarıya ulaştırır? Bu durumda yetersiz ve etkisiz olan adalettir; rahatlık ister, üst seviyede bir lütuf bekler: bu da bizi doğuştan gelen, orijinal çürüme sistemine geri getirir.

Yani o korkunç kâbus her zaman bizi takip etmekte. Bu çalışmalarda yirmi kez Hidra'yı¹⁵ yendik ve tam kurtulduğumuzu düşündüğümüz an onu bize karşı daha tehditkâr buluyoruz ve bizi son bir mücadeleye davet ediyor. Bizde hep takıntı haline gelen ve analiz ettiğimizde, kötülüğü ve ölümü, sürekli olarak kalbimizdeki içgüdünün bize yaşam ve erdem vaat ettiği yerde bulmamızı sağlayan şey nedir? Hey nedir gerçekten bu! Tamamen ölmediğiniz için mi ilerleme kaydettiğinizi söylüyorsunuz? Ama Mısırlılar, Hintliler, Baktriyalılar, Asurlular, Persler, hepsi de öldüler; ama Yunanlılar ve Romalılar da sırayla öldüler; ve siz Fransızlar, Almanlar, Angiller, Slavlar, Doğulular, Batılı insanlar, hepiniz de çok hastasınız. Haydi, bu yıpranmışlıktan kurtulun, yaşlılığınızı bir kenara atıp yeniden gençleşin. Aksi takdirde, döküldüğü kanıyla mahkûm edilmiş insanlığı yeniden yaşatan

¹⁵ 1. Mitolojide çok başlı, hayali yılan veya ejderha, 2. Zoolojide, ağzının etrafında filiform dokunaçlardan oluşan bir taç bulunan küçük, soliter polip (hidrid);

ve son güne kadar onu davalarında destekleyecek olan Çarmıha Gerilmiş'in¹⁶ önünde diz çökeceğiz.

XVIII

İlerleme olsun ya da olmasın, öncelikle bana sağlanan, benim çıkardığım bir sonuç var: Mücadelede yok olan pek çok soylu ırkın, yok olmasına rağmen, medeniyet her zaman yeniden yükseldi ve çünkü o yalnızca en azından asla yok olmayacak olan Yüce Adalet yoluyla var oldu. Kilise açısından İncil'in yayılmasından bu yana Yüce Adalet konusunda oldukça ilerleme kaydedildi. Bu ilerleme gerçek midir? Yoksa bunu İsa Mesih'in fedakarlığına mı borçluyuz? Şimdilik bu soruyu bir kenara bırakacağım. Kendimi bu ciddi gerçeği, insanlıkta tek başına Yüce Adalet'in geçerli olamayacağı gerçeğini belirtmekle sınırlıyorum. Dünyanın başlangıcından günümüze kadar Yüce Adalet, her ne kadar zayıf olursa olsun, eylemi sürekli olduğu için, dağılma nedenleri yalnızca aralıklarla ve birbirleriyle çatışmaktan kaynaklanmış olsa da en azından her zaman varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, zaman zaman korkunç bir gürültüyle patlasa da tüm çözümlerden, tüm felaketlerden sağ salim çıktı.

Aslında, ilham ettiği inancın sarsılmaz olması, inkâr edilememesi veya dogmatik olarak ona meydan okunamaması Yüce Adalet'in ayrıcalıklarıdır. Herkes her konuda ona başvuruyor. İhlaller bulunsa dahi, Devleti dahi ihlal etse Devlet aklı ona güvendiğini iddia ediyor. Din yalnızca Yüce Adalet için vardır. Şüphecilik onun önünde gizlenir. İroninin yalnızca adında gücü vardır. İroni bile ancak onun adında güç bulur, suç ve ikiyüzlülük ona saygı gösterir. Özgürlük boş bir söz değilse de,

¹⁶ Kastedilen Hz. İsa'dır.

ancak hukukun hizmetinde hareket eder ve işlev görür ve Özgürlük, isyanlarına rağmen aslında Yüce Adalet'i lanetlemez. Enerji bakımından, Yüce Adalet'in sınıflandırılması gerektiğinde, insanı ve toplumu tedirgin eden tüm güdülerin altında bu enerji azalmaya devam etse bile, uzun vadede bu saygının evrenselliği ve bu fikir değişmezliği hukuku hâkim kılmak için yeterli olacaktır. İlerleme daha yavaş olabilir ama durmayacaktır.

Bu nedenle ulusların tecrübelerine dayanarak denilebilir ki, kırk yüzyıl boyunca Yüce Adalet'te ilerleme olmasa da bırakın geriye dönüp bakmayı, *statüko*, psikolojik mantığın karşı çıktığı bir anormalliği ortaya koysa da Yüce Adalet'in tek başına onunla mücadele eden tüm sebeplerden daha güçlü olduğunu söylemek fazla abartı olmaz.

Adalet anlayışı ve gerçek olaylar bakımından ilerleme, tek kelimeyle sadece mümkün olan bir şey değildir, aynı zamanda insan ruhunun doğal hali ve onun yapısal oluşumunun bir sonucudur.

Buradan şu sonuca varıyorum ki, her hâlükârda ilerleme gerçekleşmezse de ve duraklasa, hatta gerilemeye dönüşse bile, bu aksaklık ancak insanlığın bilincine şiddet ya da yanılsama getirebilecek güçte bir nedenden kaynaklanabilir.

Nedir bu sebep?

Tabiat mı? Bilincin karşısında doğa pasiftir. Dahası, dağıtıcı olan Yüce Adalet ve ekonominin doğal yasalarıyla uğraşırken, doğanın Yüce Adalet'le uyum içinde olduğunu ve kendisinin bizi eşitliğe doğru ittiğini gördük.

Tutkular mı? Az önce bunların bir arada ele alındığında evrensel vicdanda son tahlilde Yüce Adalet'ten daha hafif geldiğini fark ettik.

Adaleti yenebilecek tek güç Özgürlüktür. Peki nasıl olacak bu? Bunu daha sonra söyleyeceğiz.

Böylece, Özgürlüğü hakkın ve doğruluğun itici gücü olduğunu gösterdikten sonra, ciddi bir tümevarımla onu kötülüğün yaratıcısı gibi göstermeye yönlendiriliriz. Bir adım daha atarsak, gizemin anlamını idrak eder ve bil-mecenin cevabını buluruz.

XIX

Özgürlüğün Adalet'e ve tüm kaderciliklere direnebilme-sinde hiçbir anlaşmazlık söz konusu değil, çünkü böyle olmasaydı Özgürlük özgür olmazdı ki bu da bir çelişki içermekte. Ve onu yeniden ortadan kaldırmak pahasına kendisinden başka herhangi bir gerekçe varsaymadığı-mız için mesele, Özgürlüğün, nihayetinde kaderin yöne-timi ele geçirme ve böylece kendi çöküşünün imzasını atması noktasında, nasıl kendisini, onun anlaşması, ter-cih etme ideali olan Yüce Adalet'e, nasıl olup da yalan yere yemin ettiğini sormak anlamına geliyor.

Felsefi akıl, üstün aklın önünde eğildiği süreç, aşılmaz bir gizemdi bu ama cesur bir el perdeyi yırtar yırtmaz, pek çokları gibi bu da ortadan kaybolmak zorunda kaldı.

İnsan, özgür iradesiyle, kendinde ve çevresinde, kendisine dokunan insanlarda ve kendisine ait olan şeylerde, yaşadığı kentte ve kendisini çevreleyen doğada, tüm düşüncelerinde ve tüm eylemlerinde kendini gerçekleştirme eğilimindedir ve onun tüm eylemleri yüce ve güzeldir, mutlaktır.

Gerçekleştirilecek mutlak, yani onun inancı, kanunu, kaderi, mutluluğu, tek kelimeyle onun İDEAL'idir.

İdealin tüm gerçekleştirmelerinde en yüksek olan şey, diğerlerine egemen olan şey Yüce Adalet'tir.

Adalet, aslında, sağduyusunu oluşturan hukuk kurallarının dışında, hukuk danışmanlığı alanını oluşturan ve pozitif bir bilim olan etiği doğuran genel soyut bir kavramdır.

Adalet, etkisi altındaki insanın basit sosyal bir yarıttan adil bir insan, bir aziz, bir kahraman, bir Tanrı haline gelme eğiliminde olduğu güçlü idealliktir.

Bu bakış açısına göre Özgür irade ya da ideal olan Yüce Adalet artık yalnızca toplumsallaşmanın zorunlu düzeni değildir. Ayrıca bu idealin diğer gerçekleşmelerinin sadece amaçlarına ulaşma aracı olarak Yüce Adalet'e tabi ikincil yaratımlar olarak görünmesi bakımından estetiğin ana, en önemli nesnesidir.

Yani başka bir deyişle insan özgür iradesiyle sanatçıdır ve sanatının ilk nesnesi bilincidir. Onun idealiyle alakalı tüm gösterimlerinin amacı, son analize göre, onun kendini haklı çıkarma çabasıdır: Bu yüzden hepimiz, aslında derinlerde bir yerde püriten¹⁷ ve taviz vermez şekilde tutucuyuz. Ancak zevke düşkünlük nasıl saygısızlığa ilham veriyorsa, aynı şekilde isyankâr püritenizmin ikiyüzlülüğü de bir o kadar saygısızlığa ilham veriyor.

Adaleti gerçekleştirmenin ilk şartı yasayı bilmektir. Zira açıkladığımız gibi, eğer özgür irade zorunluluğu aşığı taktirde, bu şunu gerektirir: sonuçta şeylerin mantığının ve kişilerin aklının dışında hiçbir ideal, hiçbir sanat, hiçbir kutsallık yoktur.

Diğer taraftan bilim, hayal gücüne ayak uydurmaktan artık çok uzak. Sanayi, sosyal ekonomi ve hukuk alanları şiir ve sanat alanları kadar hızlı gelişmektedir. Daha karmaşık hale gelen, sonsuz sayıda çoğalan, mevzuat ve içtihatların ilerlemesini geciktiren çeşitli nedenler var.

¹⁷ Ahlak ve din açısından çok fazla sofu olan kişi.

Bunlar: ilkel barbarlık, anlayış saflığı, sosyal ilişkilerde deneyimsizlik, din, güç, kast, mülkiyet vb. önyargıları; sonra gelenek, edinilmiş mülkiyet; sonra şüphe, çelişki, savaş. Dünyanın sistemini keşfetmek dört bin yıl sürdü. İnsan ruhunun sistemi hala bilinmiyor ve biz bunu çözmek için diğerlerine göre yüz kata daha fazla çaba harcıyoruz.

Bununla birlikte Özgürlük bekleyemez: bilmediği şeyi tahmin eder veya onu telafi eder. İnsan kendini göstermek ve zaferinin tadını çıkarmak için sabırsızdır; adil, kahraman, cesur ve güzel olduğunu bilmeye hep ihtiyaç duyar; mutluluğunu daha sonraki bir vahye kadar erteleyemez. Üstelik bu onun için sadece idealinin bir unsuru olarak önemlidir. Dolayısıyla özgür irade her zaman ve zorunlu olarak bilimden önce gelir. Elindeki verilerle kendi idealini üretir ve az çok şeylerin mantığına uygun olan bu ideal onun hukuki formülü haline gelir. Onun için bu Yüce Adalet'in öznesidir, nesnesidir, türüdür, imajıdır, koşuludur, ilkesidir, teminatıdır.

Böylece mutlak olanı idrak ederken, Özgürlük, işinin seyrinde dinlenir *Ne az ne de daha fazla olduğu* bir noktaya ulaşır. Her gününü alkışlayan, yarattıklarını deyim yerindeyse hayranlık uyandıran bir noktada birbirinden ayıran Yaratılış Tanrısı gibi, aynada kendine bakan genç kız gibi, Özgürlük de yarattığı ideal içinde kendine gülümser. Kendi kendine her şeyi yaptıktan sonra şöyle der: *İyi oldu!* Ve son işini tamamladığına inandıktan sonra zaferinin sarhoşluğu içinde uykuya dalar: *İşini yaptıktan sonra istirahate çekildi.*

Ne demek istediğim üzerinde şüphe etmeyecek ve üzerinde düşünmeyecek ne bir sanat ya da endüstri adamı ne bir bilim adamı ne bir köylü ne bir eylem adamı

ne de erdemli bir ruh vardır. İnsan ne zaman bir işi bitirse, bir deneyimi tamamlasa, bir çalışma gerçekleştirse, bir konuşma yapsa, bir darbe yapsa, bir sorumluluk üstlense, kendini toparlar, kendini yargılar ve az çok uzun bir düşe dalarak kendi fikrinden daha doğrusu kendi idealinden beslenir.

Peki nedir bu ideal? Özgürlüğün minyatür hali, mutlaklığın bir sınavı.

Orada bir tuzak var.

Ruh, özgür iradesi sayesinde mutluluğunu Yüce Adalet'te ve ne olduğunu tanımladığı idealde arar. Aslında bir bakıma derinlerde bir yerde yanılmaz. Ancak kavramlarının kusurlu olması nedeniyle hukuksal formülü önce hatalıdır ve yüklendiği ideal sayesinde özünün yüceliğinde Yüce Adalet'i kavradığına inanırken, sadece sahte bir tanrı, bir *idol* üretmektedir.

Şimdi özgürlük, uzun bir hukuk ve akıl uygulamasıyla, çılgın fantezisinin bu artışını kendi gerçek değerine indirgemeyi öğreninceye kadar, onu Yüce Adalet'in yaratıcısı ve öznesi olan Salt Mutlak'ın bir tezahürü olarak görmesi kaçınılmazdır; aynı şekilde bu imaja tutkuyla bağlı olması, kendini unutup bu ölümcül inanç uğruna saygısını hak eden tek değeri Yüce Adalet'i ihmal etmesi de. Ve bunun akla yatan bir nedeni var, çünkü Yüce Adalet'in kendisi, teminatına ve sözüne sadık olduğuna inandığı bu ilahi Mutlak'ın az çok belirsiz bir buyruğu gibi görünmektedir.

Bu bir PUTPERESTLİKTİR, kısaca Hristiyanlık bunu çok güzel ifade etmiş. Ama kendi sözlerini hiç anlamadan, kendisinin de putperest olduğunu anlamadan... İşte tüm başarısızlıkların ve toplumsal çözülmelerin ilkesi, günahın birincil nedeni budur.

İlk toplumlar kastı, köleliği, çokeşliliği, despotizmi bu şekilde putlaştırdılar. Adaleti gereğince yerine getirmeyen her birey, içinde yaşadığı düşmanlık durumunun kendisine sağladığı mazeret saklı kalmak kaydıyla, aynı şekilde hareket eder; yani bir ideale itaat eder.

Kötü bir prensip veya satanik bir etkiyle kötülüğü sapkın bir eğilime atfetmek, tüm hatalarımız arasında en büyük ve en ölümcül olanıydı.

Günahın temel nedeni, ilk kurucuların hukuki yetersizliğinden ve bunun sonucunda genel olarak her yerde yaygınlaşan savaş halinden bağımsız olmasıdır. O kadar ki aranan bu neden, ruhun en meşru ve en kutsal olanındadır; birincisi kendi kavramlarında tamamlanmamış, ikincisi Mutlak sanılmış olan Yüce Adalet'in ve idealin kurucu ama fark edilmeyen kimliği içinde. Bu sebep hukukun düzeltilmesi ve idealle eşitlenmesi yoluyla yavaş yavaş güçsüzleşip etkisini kaybetmek zorundadır.

XX

İlerleme teorisi tamamen işte budur: Ahlaki kötülüğün kökenine ya da insanı Yüce Adalet içinde durduran ve rütbesini düşürüp gerileten nedene ilişkin, hukuk ile ideal arasındaki denge eksikliğiyle açıklanan bir nedene ilişkin bir teoridir. Kesin olarak konuşursak, İlerleme teorisi yoktur çünkü İlerleme yalnızca insanın Yüce Adalet'e sahip olması ve özgür olması gerçeğiyle sağlanır; ancak günah veya gerileme ile ilgili sadece tek bir teori vardır.

Normal şartlarda teolojik olsa da çok az Hristiyanlık içeren bu teoriyi tekrar ele alırsak, Devrim bunu kendi etiğinin temel kurucu maddesi olarak iddia etme hakkına sahiptir.

İnsan kötülüğü istemez; yüceyi ve güzeli hayal eder, özgürlüğünün tüm enerjisiyle ideali arar. Bu ideali önce Yüce Adalet yoluyla arar, sonra da tek kendisinin ilkesi, öznesi ve amacı olduğu, ruhunun kendisi için tasarladığı ideal ile ilgili şeylerin bir şekilde yayılması yoluyla kendinde gerçekleştirme eğilimindedir. Metafizik, teoloji, şiir, sanat, politika, sosyal ekonomi, bilim ve endüstride özgürlüğün dışsal çabaları bu durumdan kaynaklanır. Özgürlük alanında, evren ve insanlık artık sadece tek bir saltanatı, idealin saltanatını şekillendiriyor.

Ancak insan ilk başta, ahlakının yasasını yalnızca yarım yamalak bir şekilde bilir. Çok geçmeden deneyim, ona hukuki ilişkilerinin ne kadar kusurlu olduğunu ve putlarının yüceliğine ne kadar az karşılık geldiğini fark ettirir. İşte o zaman direnç gösterir. Kendisini tüm Adaletin kaynağıymışçasına dinine adar. Kendisini ilk erdeminin taahhütlerine adar gibi sanatının yapıtlarını yaratmaya adar; kısacası olmak istediği adaletseverliğinden dolayı müşrik, dolayısıyla günahkâr olur.

Artık onun peşinde olduğu şey hak, hukuk değil, zevkidir, kibridir. Zaten kolektif vicdanın bozulması böyle olur, daha küçük ölçekte bireysel ahlaksızlığın üretilmesi de böyle olur. İnsan, hayatının her detayında, hatta yeme içmede bile idealisttir; insan ideal sayesinde yükseldiğini ve böylece kendine saygı duyduğunu hisseder. Ancak bu estetik zevk alma duygusu ona her zaman sadece Yüce Adalet'ten dolayı bahşedilmiştir. Onu gözden kaybettiği anda murdar olur, *Epikuros'un*¹⁸ sürüsünden bir yaban domuzu, *Epikürcü bir kişi bu*.

Aslında insan bir hayvan olarak günah işlemeye muktedir değildir. Sadece duyarlılığın çekiciliğine kapılmış

¹⁸ M.Ö.307, Atinalı filozof;

bir şekilde mutlak olanı düşünmez, hiçbir ideali yoktur ve Yüce Adalet konusunda da hiçbir şey bilmez.

Yalnızca akıllı insan günah işlemeye muktedirdir. Ama onu baştan çıkaran şey duyular değildir. Buna göre ahlakçıların dili doğruluktan yoksundur. Mutlaklık kavramıyla, sağduyusunun şeylerde ona fark ettirdiği idealle cezbedilir.

İnsani düşüncüyü kaynağında yozlaştıran, insanın tüm yargılarını çarpıtan idealizmdir: Bu gerçek daha önceki çalışmalarımızda geniş çapta ortaya kondu.

Aşkınlık kavramları, teolojik spekülasyonlar, din ve kilise ruhu, toplumsal hiyerarşi, ilahi hükümet değilse, gerçekte karşı konulmaz yeni düzene kadar ahlaksızlığın ilk, etkili sebebi olarak her yerde karşılaştığımız bir şey mi bu: Bütün her şeyin içinde üretilenleri, insani modelleri, formülleri, mutlak olanı tanımamızı kolaylaştırmış mıdır?

Ve bugün en pozitif bilimlere bile bulaşma tehlikesi taşıyan bu zihinsel yozlaşmaya çare bulmak istediğimiz zaman, zekalara hijyen olarak mutlağın arındırılmasını değilse neyi önerdik?

Böylece Yüce Adalet'in koşullarını belirleyerek insani ilerleme teorisini kavramış olduk; ruhları adaletten uzaklaştıran metafizik ve teolojik sebeplere işaret ederek de toplumsal gerilemelerin sırrını keşfettik.

Şimdi bize, mutlak olanın saltanatının sona erdiği ve bu tür korkunç sefahatin kaynağı olan ideal dürtüsünün, bir kez hak ettiği ölçüye geri döndürüldüğünde sarsıntılar ve isyanlar olmadan sürekli bir şekilde ilerleme sağlanacağı dışında söyleyecek ne kalıyor? Tanrılar çekip gitti. Bugün Yüce Adalet'i tehdit ediyor gibi görünen şüphecilik onları yok etti. Yakında sürekli ceza kurultaylarının ve bozulmaz yargılamanın vakti gelecek.

XXI

İlerlemenin doğası açıklandı ve gerilemelerin nedeni bulundu, mesele resmen kendini gösteriyor.

Bu incelemenin ilk bölümünde gördük ki, İlerlemenin en olumlu teorisyenlerine göre, bunu ne türün fiziksel yapısında ne entelektüel gücünde ne sanattaki dehasında ne de erdeminde aramalıyız. Bay de Lamartine'e cevap veren Bay Pelletan, kötü niyete atfetse bile tüm bu düşünceleri reddediyor ve bunu *soruyu açıp netleştirmek* olarak niteliyor. Bay Pelletan yalnızca sanayi sektörü için ihtiyatlı davranıyor. Bu bakımdan, sözde ilericilerin kendilerini savunduğu ekonomik ve dini hipotez alanında, bu tarafta da başkalarının tarafında olduğundan daha fazla ilerleme beklenemeyeceğini göstermekte pek bir zorluk yaşamadık.

Bugün toplumu bazen ileriye, bazen geriye doğru hareket ettiren şeyin ne olduğunu bildiğimize ve gerektiği gibi haberdar edilmiş ve eğitilmiş Özgürlüğün artık bir heykelin önünde coşkuya kapılmayacağını tahmin edebildiğimize göre, kendimize şu soruyu soruyoruz:

Adaletin büyümesine ya da gerilemesine neden olan neden, bu gelişme ya da gerileme yoluyla, türün tüm güçlerini ve gösterilerini bazen kendi yararına, bazen de zararına değiştirecek şekilde ve İlerleme sağlamak için bedeni ve ruhu etkilemiyorsa da biz öncelikle Yüce Adalet'in içinde insanın tüm yetilerinde ortak olanı aradık.

Olumlu karar verme konusunda hiçbir tereddüdüm yok.

Özgürlük yürüyüşü hiçbir organizmanın önünde duramaz, bir engelle karşılaşan bir pilot gibi onu geri dönmeye mecbur eden ölümcül ve üstün olan hiçbir şeyi tanımaz. Özgürlük, hukuku ilerleterek varlığı içinde her

şeyi büyütür. O aklın, hayal gücünün, bilincin kalitesine, hatta mizacın kalitesine katkıda bulunur.

İnsanın kendi duyarlılığın yönüne peşin sıra bırakmasına bağlı olarak varlığını sürdürmesinin iki yolu vardır: Yalnızca hastalıktan kaçınmak ve kendini kötü işlerden sakınmak için erdemli olması gerekir; ya da kendisini Yüce Adalet'in yüksek ve sürekli etkisi altında konumlandırması gerekir.

Birincisi, yaş eğrisiyle temsil edilen hayvani evrimden başka bir şey değildir: çocukluk, ergenlik, gençlik, erkeklik, olgunluk, gerileme, yaşlılık, bunaklık, yaşamın son evresi yıpranmışlık. Her dönem belirli özel niteliklere karşılık gelir: çocuklukta saflık ve nezakete; gençlikte, cömertliğe; erkeklikte, cesarete; olgunlukta, hırs, yaşlılıkta, açgözlülüğe, katılığa; yıpranmışlıkta, aptallığa.

Ölümden kaçmanın ve sonsuz gençliği korumanın imkânsız olduğu bir ortamda, mevsimin son deminde gençliğin cömert yeteneklerini, olgun yaşı aklını korumak için ve iğrenç, kötü içgüdülerden, geri dönüşten kaçmak için en azından neleri vermezdik?

Salih zat bu avantajdan yararlanır. Ahlaki açıdan iyi ve dürüst olan her şeye erkenden sahip olduğu alışkanlık açısından, cömertliği azalmaz, cesaret devam eder ve akıl onu yüceltir ve ona sadece onur katar. Bilincin kutsal ateşi kanının sıcaklığını ve zekasının ışığını korur. Yıllar geçtikçe yok olup gitmek yerine sürekli yerine getirilen Yüce Adalet aracılığıyla yaşamının ilk yarısındaki tüm mutlu eğilimleri biriktirir; erdemi sayesinde hayvanlığa karşı zafer kazanır ve zafer içinde ölür. Doğru her zaman genç ve dinamiktir.

Benzer bir varlığı tasvir edersek, çember hakikatten yoksundur; yarıçapı sürekli artan parabol daha uygundur.

Buna karşılık, Yüce Adalet'in yönettiği bireyin kendini gösterdiği gibi toplum da böyle olacaktır.

Adı ne olursa olsun, çıkarlar, şan ve zafer, din, ideal ya da az çok uzun süren siyasi varoluş ve ulusal hayat olsun yalnızca içgüdülerin baskın olduğu yerde bunlar her zaman iki ölümcül döneme bölünecektir: yükseliş ve çöküş.

Tam tersine adaletin üstün olduğu yerde, kavram ne kadar eksik olursa olsun ilerleme sürekli olacaktır, sadece Yüce Adalet'te ve kamu özgürlüklerinde değil ama ayrıca zenginlikte, zekada ve bilfiil tüm yeteneklerde de sürekli ilerleme olacaktır.

Saf hukuk üzerine kurulmuş bir toplumda, Adalet ve özgürlük her zaman kazanır. Bu, zamanın hiçbir noktada israfa yol açmadığı gibi bir çelişki içerir. Her erdemli geçen yıl sosyal sermayeye ve üretici güçlere katkıda bulunur. Sonuçta böylece içgüdülerin evrimi yoluyla kaçınılmaz olarak gençlikten yıpranmaya geçen kolektif varlık, adalet sayesinde sağlık, güzellik, deha ve onur ile alakalı sürekli bir yeniden canlanmanın tadını çıkarır.

İlerleme insanlığın tüm güçlerini kapsar. İlerleme bunların hepsini kucaklamakta başarısız olamaz çünkü bunlar zaten birleşmiştir: O ya evrenseldir ya da değildir.

XXII

Son soru - Bu tümleyen ve sınırı olmayan ilerlemeyle Özgürlük nereye doğru gidiyor?

Başka bir yerde söylemiştik, Özgürlüğün eseri, insani varlığın ve onun alanının idealleştirilmesidir. O evrensel

kardeşliğe, insani birliğe, insanın güçlerinin ve gezegenin kuvvetlerinin genel uyumuna gider.

Sonunun yaklaştığını pek çok işaretle ilan eden din çağı bir mücadele çağıydı ve bu çağ sürecinde savaş kahr-amanlığı ve şehadet coşkusu mutluluğun yerini aldı.

Girdiğimiz Adalet Çağı, tefekkür ve sükûnet çağı olacaktır. Yaşını başını almış bir adam, insanın Jüpiter'in eserlerine hayran olmak için yaratıldığını söylemişti. Bu bilge adam Yüce Adalet çağını düşünüyordu.

Ya sonra?

Fourier, dünya uyum içinde olduğunda, sistemimizi oluşturan diğer gezegenlerin sakinleriyle ve onlar aracılığıyla sonsuzlukta dolaşan tüm kürelerin sakinleriyle temasa geçeceğiz, diye yazmıştı. O zaman, diyor ki, dünyaların yöneticisi olan evrensel insanlık başlayacak, özgür ruhun tezahürü başlayacak ve evrensel insanlık kesinlikle, egemen düzenleyici, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, sonsuz, ebedi düzenleyici, mutlakların Mutlak'ı olarak tek bir TANRI'da kendini göstermek için *medyumu* olduğu gizli ruhla temasa geçmesi yeterli olacaktır.

Bu yüce görüşler altında zekâsı boyun eğen benim için, en azından hiçlik ve sonsuzluk kaygısı taşıyan okuyucularıma, bu incelemelerin onları hazırlamış olması gereken bir şeyin cevabını verebilirim: Kendinizde ve çevrenizde Yüce Adalet'i ne kadar çok gerçekleştirirseniz bir yandan yaşamaktan o kadar çok mutlu olacaksınız ve diğer yandan yok olmaktan o kadar az korkacaksınız.

~

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tarihsel Doğrulamalar: Kilise

XXIII

Ruhun tüm hareketleri, bilim, hukuk, endüstri ve sanat olarak insani aktivitenin dört şekline karşılık gelen gerçek, doğru, yararlı ve ideal olarak dört kategoriye indirgenebilir.

Bay Cousin, hatırladığım kadarıyla, yararlı olanı bu dörtlünden çıkarır ve ideali, şu seriyi veren güzel ve kutsal olarak iki terime ayırır: doğru, güzel, kutsal, gerçek. Bu filozofun eserleri elimde yok.

Onun bu görüşü altında, toplumsal yaşamın tüm malzemeleri olan çalışma, sanayi, yönetim, ekonomiyi kapsayan yararlılığın nedenini savunmama gerek yok, diye düşünüyorum. Filozoflar şimdiye kadar ne kadar orta değerde göstermiş olsalar da yararlılık kavramı kendiliğinden ortaya çıkar ve kimseden onu tanımasını beklemez.

Ama öncelikle ben ve benimle birlikte birçok kişiyi destekliyorum, güzeli ve kutsalı iki kategoriye ayırmak yerine sağlam mantık onları tek bir kategoriye indirgemeyi emreder ve güzellik ve kutsallık, bazen nesnelerde, bazen de ahlakta ideali kavramanın yalnızca iki farklı yoludur ve sonuç olarak her ikisi de mutlak kavramını pozitif ve ampirik fikirlerle alakalı iki düzeye uygulamaya indirger.

Tanrı, gerçekte, varlığın, gücün, bilgeliğin, Yüce Adalet'in ideali değil midir; gökyüzü dünyanın ideali değil mi; mutluluksa, refahımızın ideali değil mi; Şeytan günahın ideali; İsa Mesih merhametin ideali; Meryem, saflığın ideali değil mi?

Teoloji olgusunu hangi taraftan ele alırsa alalım, o sadece tasarlanmakla kalmamış aynı zamanda başka bir dünyada gerçekleştirilmiş olan idealin inşasıdır.

XXIV

Gerçekleştirilen bu indirgemenin serinin diğer terimleriyle karşılaştırarak buna göre idealin önemini kesin olarak ortaya koyması gerekmektedir. Hiç şüphe yok ki ilk hareket ona birinci sırayı vermektir.

İdeal, nesneye dair sahip olduğumuz fikrin zirvesidir ve biz bu nesneden, yeterli olmayan ama iyisiyle kötüsüyle, güzelliğiyle ya da çirkinliğiyle mutlaklığa yükseltilmiş bir temsil yaparız ve bir anda idealin nasıl şeylerin türü ve modeli olarak ele alındığını, bunun sonucunda nasıl bir davranış kuralı ve yargılama kriteri haline geldiğini de görürüz. İlk bakışta bundan daha mantıklı hiçbir şey olamaz görünüyor.

Geometrici bir şekil çizdiğinde, tüccar ticari mallarını tarttığında veya ölçtüğünde, yargıç hükmünü açıkladığında, herkes ne çizilen şeklin tam olarak dosdoğru olduğundan, ne ölçünün ya da terazinin tam olarak adil olabileceğinden, ne yargıcın karar içeriğinde tamamen kusursuz olabileceğinden emin olur ve her üçü de mümkün olabildiği kadar yakın oldukları kendi türlerine hizmet eden belli bir şekil, doğruluk ve Yüce Adalet ideali ile ilgilidirler.

İdeale sağlanan bu üstünlüğün başka bir nedeni daha var.

İnsanın tüm tutkularını, umutsuzluğunu, coşkularını kesin olarak belirleyen odur. Her zevke idealist bir haz eşlik eder; ihtiyaç dışında aranan, elde edilen her türlü duyu tatmini idealin bir etkisidir. İnsan yaşamı boyunca, sevdiği, hayran olduğu, arzuladığı, umut ettiği, savaştığı, zafer kazandığı, pişman olduğu, keyif aldığı bütün eylemlerinde ideale itaat eder. Bu kategoriyi ele geçiren din, ilkesini bazen çeşitli isimler altında, bazen tek bir isim altında kişileştirerek, bu yüce gerçekleştirme yoluyla

pratik akıl ve muhakeme eylemleri içinde idealin üstünlüğünü kutsamayı tamamlar.

Ancak bununla birlikte biraz tefekkür etmek, bu ideal hayranlığının bizi nasıl bir tuzağa sürüklediğini gösterecektir. Mantıksal ve kronolojik olarak ideal, madde, sebep, zaman, mekân kavramları gibi hassas algılamamanın akabinde içimizde doğar. Mutlak olanın varlığı gibi olan onun varlığı tamamen metafizikseldir, kavramsaldır ve her zaman, zorunlu olarak fenomenlerin izlenimiyle arıdışık gider.

İdealin bize şeylerin NİTELİĞİNİ tahmin etmek için entelektüel bir ölçü olarak hizmet etmesi, kendi rolünün gereğidir. Onun duyarlılığı harekete geçirmesi, kalbi coşturması, heyecanı canlandırması ve hatayı vaktinde aydınlatması, kendisini şeylerin nedeni, ilkesi ve özü olarak ele almasından ve Deucalion ve Pyrrha örneğini takip edecek olursak, heykellerden insan yapmayı, tavuğu şekerli yumurtayla kuluçkaya yatırmayı, yapay çiçeklerle bahçeyi ekmeyi ya da ormana çikolatadan meşe palamudu ağaçları dikmeyi iddia etmek kadar saçma olan bir şey gibi onun kendisine sahip olmayı arzulamasından dolayıdır.

Özgürlüğün ürünü olan ideal, doğası gereği her türlü mantığı ve her türlü ampirizmi aşıp ötesine geçer. Bu, mantığı ve deneyimi ona bağlamak için bir sebep midir? Bundan ötesi, ideal, giderek daha mükemmellikle artan şeylerin nedeninin bilgisi sayesinde sadece kendisini desteklemekle kalmaz hem çalışır ve hem de büyür.

İdeal içimizdeki karanlık sosyallik içgüdüsünü dönüştürürken, bizi Yüce Adalet'in mükemmelliğine yükseltir. Bu, politik ve sosyal ideallerimizi yargı formülleri olarak ele almamızın bir nedeni midir? Tam tersine, bu ideal Yüce Adalet'in kendisi, ekonomik nesnellik içinde

gözlemlenen sosyal ilişkilerin giderek daha doğru ve kesin bir şekilde belirlenmesinin ürünüdür.

Fikirleri üreten ideal değildir; o ancak fikirleri güzelleştirir. Zenginliği yaratan, çalışmayı öğreten, hizmetleri dağıtan, güçleri ve iktidarlara dengeleyen, hakikat arayışında bizi yönlendirebilen ve bize Yüce Adalet kanunlarını gösteren o değildir; o bunları yapmak konusunda gözle görülür biçimde acizdir, sadece sıkıntı verici durumlara hizmet eder ve sadece hata üretir. Ama organize çalışma, yaratılan zenginlik, kurulan Devlet, gerçekleştirilen bilim, tanımlanan hukuk yani kısaca tüm bu tüm bu yaratımların bağrındaki ideal, onların çiçeklenmesi olarak kendini gösterir ve işte o zaman, bizi kendimiz dışında sevindiren, hayran bırakan ve bize sonsuzluğun hayalini kurmamızı sağlayan bu ihtişamı, bu göz kamaştırıcı karakteri, fikirlerimize, ürünlerimize, tarzımıza ve hatta erdemimize kadar işlemeyi öğreniriz.

Şimdi, idealin doğası gereği vermekte aciz olduğu şeyi, yani toplumsal sorunların çözümünü, pratik aklın kurallarını ve doğa yasalarını, insan, farkına varıp açıkladığımız baştan çıkarmanın etkisi sayesinde söylemek istiyorum ve bana göre toplumsal rütbenin düşmesinin gerçek nedeninin de ideale yönelik bu yardım başvurusu, bu putperestlik olduğunda ısrar ediyorum.

Böylece İlerleme doktrini iki önermede özetlenir ve bunların doğruluğunu da tarihsel olarak görmek kolaydır.

Her toplum çalışma, bilim ve hukuk sayesinde ilerler;

Her toplum ideal nedeniyle geriler.

Bununla birlikte idealizm icracı olarak, her şeyden önce, toplumsal kutsallaşmaya yardımcı olmak için zaman içinde farklı ve çeşitli isimler altında kurulmuş olan

Kilise'ye sahiptir. İşte bu yüzden Kilise, insanlara yalnızca kendi idealizminin bolluğundan söz eden, mutlak ve görünmez idealin görünür bakanıdır. Özellikle idealin zorla gasp edilmesini destekleyip kolaylaştırdığı için suçlu bulduğum ve sonuç olarak, tek başına söylendiğinde son sözün kaybedildiği evrensel aldatmaca oyununun büyük uygulayıcısı olmakla suçladığım Kilisedir.

Bu nedenle bu incelemeye Kilise ile başlayacağız.

XXV

Görünen dünyanın ötesinde, yukarı dünyasında mutlak olan var olsa da onun canlı ve cansız varlıkları bedeninde, ruhunda, hayatında, zekasında, toplumunda, eyleminde, ideal aracılığıyla tasavvur ettiğimiz tüm güzellikleri, ihtişamları gerçekleştirirler ve bu her zamanki gibi bilimin tartışmadığı bir hipotezdir. Doğal gerçeklikler alanının ötesine geçen ve kendini hiçbir şekilde gözleme teslim etmeyen bilim mutlak olanı inkâr etmediği gibi bunu da inkâr etmez; kendisi için yok saydığını metafiziğe havale ediyor.

Bilim daha da ileri gitmiştir: Bilim, umuduyla savaşmaktan sakındığı inananların delilleri gibi, eğer söz konusu Yüce Adalet ise ölümüne, günlük yaşamda, yaptıkları işlerde ve hemcinsleriyle ilişkilerinde, inanmayanlar gibi, deneyimin bilgilerine, cebirin hesaplarına, mantığın çıkarımlarına ve Adaletin uygulamalarına göre davranmak zorunda olduklarını savunur. İnanın, dedi onlara bilim, umut edin, dua edin: Bu sizin göreviniz. Bunları Mutlak olandan ya da onun meleklerinden değil, insanın aposteriori olarak (deneysel kanıta dayalı sonradan olan bilgi) ve sadece kendiliğinden oluşan eylemlerinin gözlemine dayalı olarak şekillenmiş pratik aklınızdan talep edeceksiniz.

Teoloji bilimin tam tersini yapıyor. Gerçekliğini veya prestijini burada tartışmak zorunda olmadığım İdeal ile doğrudan bir iletişimden ahlak ve hukukun ilkelerini çıkardığını iddia ediyor; ki bu da sanki tam olarak, ekonomi politığın yasalarını ve sanayinin tüm süreçlerini bana vermekten aciz olan bu idealden yola çıktığımı iddia ediyormuşum gibi oluyor.

Pratik aklın ilkesi olarak ele alınan idealizm, bizzat pratik aklın yıkımı haline gelir: Sözümler ona yeni olan Mutlaklık Felsefesi bunu geçmişte başka isimler altında ispatladığı gibi bugün de ispatlamıştır. İman vicdanı canlandırdığı müddetçe adalete saygı duyulur ve toplum desteklenir ama çok geçmeden inancın ışığı söner, put hor görülüp küçümsenir, Tanrı'ya hakaret edilir ve aşağılanır, hukukun ise ayaklar altına alınması çok uzun sürmez. Dini putperestliği zevklerin putperestliği takip eder. O zaman milletin işi biter, sonu gelir, kendi idealizmlerinin kurbanı haline gelirler. İlahi idealden Epikürosçu ideale kadar mesafe bir sıçrayışta aşılır. Bu son döneme ulaşıldığında hastalık ortaya çıkar ve tedavi edilemez; bu her zaman yeterli olmasa da nesillerin yenilenmesi gerekir. Çalışmanın felce uğraması, Yüce Adalet'in beyin kanaması sonucu inme geçirmesi, özgürlüğe rehavet gelmesi, iktidarın bunaması, toplumsal kangren olması, tapınılması ve öğretmek amacıyla kurulmuş Kiliselerin intiharıdır bu.

Eğer sözlerim sana acı geldiyse bir an olsun arkanı dön bak, bunların yalnızca adil olduklarını göreceksin. Yüce Adalet'in garantörü, vahiyçisi, öznesi, pratik aklın ilkesi olarak, yani ideal kategorisi olarak Tanrı olarak ortaya konulan Aşkın yücelik, Aşknlık, Tanrı'yı varsayarak, bu ideale tapınma yüzünden insan onurunun gerilemesine yol açtı. Ayrıca yazgı ve lütuf yoluyla eşitliğin

inkârına; İlahi Takdir yüzünden Devlet aklının kaderciliğine; olasılıkçılık nedeniyle anlayışın bozulmasına ve bilimin ikiyüzlülüğüne; maneviyatın kullanılarak işçinin köleleştirilmesine; vicdanın ikiyüzlülüğü nedeniyle ahlaki şüpheye; dingincilik nedeniyle çobanlarının tüketimine sunulan koyun sürüleri gibi teslim olmuş insanların uyuşukluğuna; doğaya olan nefret yüzünden, cehennem korkusuna, cennet vaadine, yaşamın sefaletine ve ölümün karşısında yüreksizliklere sebep oldu.

Nasıl olurda bakışlarınız ruhun gizemlerine öyle derin dalmış olan siz, idealin baştan çıkarıcılığını ve kısırlılığını bu kadar uzun süredir bilen siz, vicdan yöneticileri; ideal anlamına gelen DÜNYA'dan, onun *görkeminden* ve *eserlerinden* çok büyük bir şevkle şikayet edip kınayan siz; PUTPERESTLİĞİN içinde, idealin başka bir ismini, günah ilkesini çok yüce bir akılla tanıyan siz; şehveti idealin neredeyse karşı konulamaz çekiciliği, *şehvet*, onun sağladığı fiziksel veya zihinsel haz, *zevk* olarak adlandıran siz; şehvetin idealleştirilmeleri olan Venüs'ü, Cupid'i, Porus'u, Plutus'u, Comus'e istinaden bir çok *affedilmez günahı* işleyen siz, nasıl olurda *dininizin* ilkesinin *lanetlenmeniz*in ilkesiyle aynı olduğunu görmediniz. Bu bakış açısından Hristiyanlığın her zaman olduğu gibi yalnızca bir Yüce Adalet sembolü olduğunu; böylece metafizik, politik, estetik, gastrosofik¹⁹ veya şehvetli nitelikteki tüm idealizm olgusu, teolojik idealizmin içinde veya mutlak olana duyulan hayranlığın içinde eriyip çözüldüğünü; sonuç olarak, doğamızın en yüksek eylemi olarak sırf kendisi için aranan erotik zevk gibi, edebi veya diğer heveslilik duygusu kadar dini zevkin,

¹⁹ 19.yy'da Fransız Filozof Charles Fourier'nin ifadesiyle, gastèr: "göbek", "mide" ve σοφία, sophia: "bilgelik" kelimelerinden oluşan gastrosofi, felsefi bir tat ve yemek kavramı, zevk kültürünü aktarmayı amaçlayan teoriyle alakalıdır.

vicdanların yozlaşmasının ve toplumların çöküşünün en büyük sebebi ve ilkesi olduğunu nasıl görmediniz?

Bununla birlikte, sizde eksik olan deneyim değildir. Sizin her dönem, komünistleriniz, gnostikleriniz²⁰, ademitleriniz²¹, sessizlikçileriniz, Molinistleriniz²² oldu: Bu insanların hepsi de yalnızca saf sevgi ilkesinden sonuç çıkaran, tek kelimeyle ‘ideal’i takip eden insanlar... Kilsede çürüme, yolsuzluk hep sürüp gider, neden? Çünkü Kilise’de Yüce Adalet’in cazibesi ya da ideal, Yüce Adalet’in mantığı olarak alınır; çünkü tefekkür gerekçelendirmenin yerini alır; çünkü inanç sizde çalışmaktan üstündür ve tüm gerekçelerini imanda bulan Hristiyanın eylemi tükenmiş, kaderine tek bir inanç eylemiyle hakim olunmuştur. Manastırın bozulup dağılması, ünlü *Taklit* kitabının bize başyapıtını sunduğu, Tanrı katında emekliye ayrılan bu ahlaktan değilse nereden kaynaklandı?...

Protestanların 16. yüzyılda söyledikleri gibi, Babil’de yaptığınız bir dizi iğrençliklerinizi anlatmama gerek yok: Protestanlığın ikiyüzlülüğü bugün Ortodoksluğun iflah olmaz şehvetinden daha az ateşli ve parlak değil. Öylesine çirkin iftiralar attığınız mezheplerden ve kiliselerden olduğunuz sürece, siz de aynı baştan çıkarmanın peşindesiniz. Hepinizin Beelzebub²³ ve Mammon²⁴ katında başlatıcı olarak ideali var.

²⁰ II. yüzyılda ortaya çıkmış olan, insanın kurtuluşunu, vahiy yoluyla yalnızca kılavuzlar aracılığı ile iletilen ilahi şeylerin üstün bilgisine ve aynı zamanda kötü güçlere tabi olan maddenin reddedilmesine dayandıran bir bilgi doktrinine tabi olanlar.

²¹ Adem zamanının ilkel ve masum görüntüsünü taşıyan adamsi.

²² Özgür iradeyi yönlendiren ancak kısıtlamayan Tanrı’nın lütfuyla insanın özgürlüğünü uzlaştırmayı amaçlayan Molina Doktrini yanlıları.

²³ Şeytanların prensi; Astaroth (yeraltı dünyasının çok güçlü büyük dükü).

²⁴ Zenginlik Tanrısı.

XXVI

Bundan sonra Kilise'nin, kendilerine kurtuluş ve kutsallık vaat ettiği tüm ulusları sırayla art arda kaybettiğini gördüğünde kimler şaşırırdı? Hristiyanlık ortaya çıktığı zaman, idealizm ve eski dinler tarafından yozlaştırılan toplum yok olup gidiyordu. Tıpkı Nuh'un zamanında olduğu gibi idealist yolda kalma taahhüdü vermiş olan dünya bozulma noktasına gelmişti: *Çünkü her beden kendi yolunu bozmuştur.*

Beklenen kurtarıcı Hristiyanlık geliyor; putperestliği suçlu buluyor, kötülüğün ise nerede olduğunu biliyor. Bağrındaki dogmatizmi, teolojiyi, ruhani bilgiyi ve inceleklerini, idealizmi ve onun bütün tefekkürlerini bertaraf edecek bir okul şekilleniyor. Bu okul dini iyi işlerin uygulanmasına indiriyor. Bu okul, Pavlus'un metafiziğinden endişe duyan ve öfkelenen ve bu deneyüstücü yücelik aşkincısının spekülasyonlarına karşı tüm gücüyle karşı çıkan Petrus, Yakup ve Yuhanna'nın kutbudur.

Aman efendim! Hristiyanlık da bir din değil mi? Aziz İsa sadece ahlakı vaaz etmek için mi geldi? İnancın kendisi hiçbir şey midir? Günahtan kurtarılma hiçbir şey midir? Dirilme hiçbir şey midir? Peygamberler, patrikler, Mesih geleneği, Kutsal Ruh, Bütün bunların hepsi hiçbir şey midir? Pavlus'un argümanı diğerlerinin tereddüdüne üstün geliyor: O sorunun idealin tamamını reddetmek olmadığını dile getiriyor; sadece dürüst olduğuna inandığımız, yozlaşmış eskiyi yenisiyle değiştirmek söz konusu olabilir.

İdeal, İsa ismi altında bayrağını bir kez daha dünyanın üzerinde dalgalandırıyor. Lütfen, Daniel'e göre her şeyi yeniden düzenlemek ve muhteşem bir geçit yolunda insanlığı sonsuz mutluluğa doğru götürmek zorunda olan bu dördüncü monarşi turunu yapalım haydi.

Yüzyıllar boyunca İdealin can sıkıcı iğrenç putperestliğinden hasta olmuş ama Ptolemaioslar ve Persler döneminde olduğu gibi Sezarların yönetimi altında da hala canlı kalan Mısır'a ne oldu? Millet bağımsızlığını kaybetmişti. Oysa o yasalarıyla, kültüyle, kurumlarıyla, gelenekleriyle, felsefesiyle, kitaplarıyla, kutsal diliyle var olmaya devam ediyordu.

Millet, insan türünün federasyonuna altı bin yıllık yıllıkları ve Sina Yarımadası'nınkinden dört kat daha eski bir bilgeliği getirerek yeniden ayağa kalkabilirdi. Eylemlerine, rahiplerine rağmen, Hiksoslar'a²⁵ olduğu gibi Yunanlılara, Perslere ve tüm istilalara, yağmalara direnmişti. Yüce Adalet'i talep ediyordu. Hristiyanlığı ilk o kabul etmişti. Siz Mısır'la ne yaptınız?

Yahudiye bölgesini bir yana bırakalım: İncil'i reddettiği için Titus ve Adrian'ın darbeleri altında kalıp, tamamen yok olduğunu söyleyeceksiniz bana: *Onun kanı bizim ve çocuklarımızın üzerinde olsun!*

Suriye'de, İyonya'da, tüm Küçük Asya'da, Babil'de ve eski Keldani'de ne oldu, buralar neye dönüştü? Bütün bunlar, İsa Mesih'in zamanında, putperest ırkların gelişip serpilebildiği kadar gelişti. Arkasında geleneklerinize göre havarilerden birkaçı sözü oralara taşıdılar. Sezarlar, Batı medeniyetinin kutsal beşiği olan bu kadim şehirleri uzun süre silahlarıyla savundular. Peki siz Sezar'a ne gibi bir destek verdiniz? Asya'ya ne yaptınız?

Yunanistan vaazlarınızla, anlaşmazlıklarınızla ve skandallarınızla yankılandı. Korint yeniden inşa edildi, Atina zengin ve huzurlu, Adalar ise güzelliklerle ışıldıyordu. Hâlâ hayatta olan millet, sadece hukukun genişletilmiş ve temizlenip iyileştirilmiş etkisi altında yeniden

²⁵ M.Ö.17 yy.'da Nil Deltası'nda Asya kökenli bir kavim, Çoban Krallar.

doğmayı istiyordu. Siz, Hellas'ın²⁶ vatanseverliğini uyandırdınız mı? Sizin için Konstantin, Yunan imparatorluğunu yarattı: Siz Bizans'ta ne yaptınız?

İtalya'dan, Galya'dan, İspanya'da ne yaptınız?

Dört yüzyıl boyunca, bu zengin, kalabalık ve cesur topraklara yerleşmek, ruhlarını ve geleneklerini yenilemek için vaktiniz oldu. İmparatorluğun kalbi olan Roma'dan ne yaptınız? İlahi intikam sayesinde zincirlerinden boşanmış akan barbarlar selini suçluyorsunuz: Gotlar, Vizigotlar, Ostrogotlar, Hunlar, Vandallar, Franklar, Sueviler, Alanlar, Burgonyalılar, Daçyalılar, Gepidler, Heruliler, Lombardlar, Partlar, Sarazenler, Türkler, Bulgarlar, Macarlar, Normanlar, vs. vs. vs.

Sizin sisteminiz şudur: Yahudi rahipler gibi siz de felaket zamanlarına karşı, her şeyi bilen Tanrı'nın kinini hep yedekte tutuyorsunuz.

Tabii ki buna şaşırmadık! İsa'nın rakiplerine, bir Severus'a, bir Maximinus'a, bir Aurelian'a, bir Probus'a, bir Diocletianus'a zafer veren, darbelerini inancının koruyucuları için saklayan bir Tanrı! O ki, barbarlığın çağlayanlarını din değiştirmiş dünyanın üzerine salıvermek için Kilisesinin zaferinin ardından yüz yıl beklemiş!

Bütün bu saçmalıklara bir son vermeliyiz Beyefendi! Antoninus'ların erdemleriyle hep aşırı heyecanlanan imparatorluk idealizmi, çok büyük bir zarar vermişti. Ama zaten çoktan Septimius Severus'la birlikte reform fikirleri ulaşmaya başlamıştı. Pretoryanizmin²⁷ kurucusu hukukçulardan oluşan bir Devlet konseyi kurulmuştu. Roma

²⁶ Helen ülkesi anlamına gelen Yunanların kendilerinin Helen ırkının temsilcileri olduğunu belirtmek için kullandıkları isim.

²⁷ Ordunun güç kullanma veya tehditle bağımsız bir siyasi güç olması;

antik hukuk dinini hatırlatıyor gibiydi. Otuz tiranın dönemi neticede sadece selamet getirici yararlı bir kriz oldu.

Roma İmparatorları Aurelian, Claudius, Tacitus ve Probe ile yapılan hareket, bu imparatorlar içinde sonuncusu sayesinde, imparatorluğun artık haraç veya askere ihtiyacının kalmayacağı günü öngörebilmesini sağlayacak kadar yeterince gelişme kaydetmişti. Eğer Hristiyanlık gerçekten ahlaklı olsaydı, Constantine, Valentinianus ve Theodosius, çabalarıyla yasal otoritelerini üstün bir ahlakın nüfuz edici etkisiyle birleştirmeyi başaramazlardı!

Oysa Hristiyanlık sadece imparatorların idealizminden yüz kat daha zorlu bir idealizmdi. Praetorianların hükümdarlığı altındayken Pompey ve Sezar zamanında olmadığı kadar Yüce Adalet'e yakın olan imparatorluğun başının, bir anda doğulu bir despota dönüşmesi Hristiyanlık sayesinde oldu. İmparatorluk idealine mesih ideali de eklenince, tiranlık Nero ve Tiberius'un dönemlerinde olduğundan daha kirli, daha düzensiz hale gelmiştir.

İmparatorluğun bitip tükenmesi ve nüfusunun azalması özellikle bu korkunç dönemle tarihte yerini alır. 312 yılından 394 yılına kadar, fitne, isyan, tepki, zulüm, katliam, yağma vb. hesaba katmazsak, imparatorluğun pagan ve Hristiyan rakipleri arasında Hristiyanlık adına on sekiz büyük savaş gerçekleştirildi.

Kilise altını, gümüşü ve parayı tekeline almaktadır. Konstantin ve halefleri tarafından kendisine teslim edilmiş olan tanrıların tapınaklarını yağmalamaktadır. Eski inanç ve ibadetler için adanmış mülkleri devralmakta, mirasları ele geçirmekte, hastaneler, kiliseler ve yakın

bir zamanda da manastırlar kurmaktadır. Hristiyanlık feodal köleliğin temellerini atmaktadır.

Hristiyanlık tamamen kendi hiyerarşisini oluşturmakla birlikte, merkezileşmesini hazırlamakla da meşguldür ve kamu güvenliği açısından hiçbir şey yapmamaktadır.

Önceden istiladan teselli bulmuş olan ve imparatorun beğenisini kazanma çabasında içinde olduğu gibi kendini, barbar şefler Theodoric ve Clovis'e de bağlamakta gecikmeyen Hristiyanlık İmparatorluğun savunmasını Sezar'a bırakmıştır.

Hristiyanlık tek başına Batı'da ve Doğu'da imparatorluğu öldürüp yok etti ve toplumsal yenilenmeyi on beş yüzyıl boyunca erteledi. Siz eski dünyayı ne hale getirdiniz?

XXVII

Diğer yandan üstüne üstlük Kilise, hanedanların ve ulusların kendi bağrında doğup öldüğünü görecektedir. Bunun hesabını kendisi versin.

İspanya sekiz yüz yıl boyunca Maures'lere²⁸ karşı savaştı. On beşinci yüzyılda yabancılara karşı kesin bir zafer kazandı ve ulusal ruhun erdemi sayesinde büyüklüğün doruğuna erişti. Ancak sonra ona tuhaf bir şeyler olur: haç adına savaşırken zaferini çarmıha geçirir; dinini siyasi bir ideal haline getirirken kendisini de Engizisyona teslim eder. Siz İspanya'yı ne hale getirdiniz?

Reims'in vaftizhanesinde Frankların monarşisi kurulur. Ancak bu monarşinin fantastik, barbar bir kurulumu vardır: Bu krallığı disipline etmekten, düzenlemekten ve örgütlemekten daha kolay bir şey yoktur. Charlemagne

²⁸ Mağribiler, Mevrlar ya da Berberiler.

bunu bir an dener; ondan sonra da zaten bu iş yarıda kalır. Siz Clovis hanedanını nasıl da ortada bırakıp terk ettiniz? Üstelik daha sonrasında nasıl olup da Charlemagne'ın hanedanını ortada bırakıp terk ettiniz?

Frenk barbarlığının bağrından nihayet feodal sistem, bitkilerin topraktan doğup yayıldığı gibi doğdu ve yayıldı. Ancak feodalizm istikrarlı değildir; komünal kurum ortaya çıktıktan sonra çok geçmeden sadakat sahibi komün, toplumların yardımıyla soyluluğun ve üçüncü toplumsal tabakadaki üçüncü sınıf vatandaşların yıkıntıları üzerinde mutlak monarşi kök salar. Bununla birlikte herkes dinden medet umuyor. Feodalizm denilen, kendi hiyerarşisinin ideali içindeki Kilise'dir. Komün toplumu, azizleri ve şapelleriyle birlikte dini bir papazlar mahallesidir. Krallık, ilahi bir hukuktur.

Sizler asaleti nasıl olur da çürümeye terk ettiniz? Komün toplumuna nasıl olurda ihanet etmekten vazgeçtiniz? Monarşiyi nasıl uçuruma ittiniz? 89'dan önce Fransa'yı ne yaptınız, bugün onu ne hale getiriyorsunuz?

Hey! Bakın dokunduğunuz her şey anında ölüyor...! Başka türlü olabilir miydi bu? Dünyanın tuzu olacağını ve tüm toplumun yolsuzluktan korunmak zorunda olduğunu ve bunun için gerekeni yapacağını garanti eden Kilise, kendi etini koruma konusunda güçsüzdür. Krizleriyle durmadan kendini yenileyen toplum onu temizlemeseydi, gençleştirdikten sonra da kurtarıcısına sunar gibi onu, şükranlarına ve sunularına taşıyıp donatmasaydı, yirmi kez ölecekti.

Üçüncü yüzyıldan itibaren onun kendi fikirlerinin çılgın aleminde eridiğini görüyoruz. Püritenlerin söylediği gibi, sayısız mezhebi bu kadar uzun süre orada çalışmış olan Gnostiklerin tek başına adı bile Kilise'nin yolsuzluklarını açığa vurmaktadır. Galerius'a yapılan anlamsız

zulüm sürüye enerji kazandırdığında, sürü de Konstantin'in ihtiyacını uygun bir şekilde tedarik ettiğinde, bu iş tamamlanmış ve o istediğini elde etmişti.

Maxentius ve Licinius'un yenilgisinden sonra çözüme daha da güzel bir şekilde yeniden başlar. Kilise, Roma'yı ve imparatorları taklit ederek Kilise'ye dinlerini değiştirmek yoluyla çok değerli desteğini veren Barbarlar tarafından durdurulur.

Bu genç, canlı ve taze kan Hristiyanlığı desteklemektedir. Ancak bu ideal, Romalılar ve Yunanlılarda geçerli olduğu kadar Barbarlarda geçerli değildir. Ahlaksızlık zirve yapıyor. On birinci yüzyıldan itibaren, Gregory VII, Urban II, Innocent III, çareyi sadece kiliseyle ilgili dinsel bekarlıkta ve haçlı seferlerinde görür.

Yakışıklı Philippe²⁹, papalık makamını Avignon şehrine atar. Ama kötülük papalığın içinde değildir: o, papanın yardımcısı olduğu idealedir. Enfeksiyon hâlâ tırmanmaktadır; Konstanz'a yayılır ve X. Leo döneminde katlanılmaz olur: Bu nedenle yakı merhemini uygulamış olan Luther olmuştu. Kilisenin kurtuluşu Avrupa'ya yüz otuz yıllık bir iç savaşa, korkunç yasaklara ve İsa Cemiyeti'ne³⁰ mal oldu. Rabelais örneğinden hareketle hem Protestanların hem de Ortodoksların ıslık çalmasından yana olan sadece Reformcular vardı.

Pantagruel'de özgürlük doğmaya başlar ve ben bunun ahlaki olduğunu söylemeye cüret ediyorum. Pantagruel, idealin ezilmesi, Voltaire'in öncüsüdür, Devrim'dir. Oysa bugün bile yüce Pantagruel'i kim anlıyor? Bay de

²⁹ IV. Philippe, 1285-1314 Fransa Kralı.

³⁰ İsa tarafından bir araya getirildiğini düşünen ve kendilerine "Rabbin Arkadaşları" diyen topluluk.

Lamartine'in³¹ Rabelais'ye³² kötü şöhretli edepsiz dediğini duyduk! Böyle bir hakaret idealistlerimizin en yumuşak ve en efemine olanından gelmiş olmalı. Rabelais tüm yazarlar arasında iffetli olanı, Pantagruel ise tüm kahramanlar arasında onurlu olanıdır.

On sekizinci yüzyılda Fransız din adamlarının ahlakı ne kadar korkunçtu! 93'lü yıllarda erdemi öyle bir durumdaydı ki, rahip o zamanda bir insana ve vatandaşa özgü vicdana sahipti. Beyefendi ölmediğiniz ve hâlâ komplo kurduğunuz için bunu 93'e borçlusunuz... Varlığı askeri lider tarafından size iade edilen bu Devrim olmasaydı, size şunu soracaktım: Kiliseyi ne hale getirdiniz? Siz kendiniz ne hale geldiniz?...

XXVIII

Tüm bu olgulardan yola çıkarak genel fikri ortaya çıkaralım!

Zamanımızın bazı filozofları, birincil sıradaki yaklaşımları açısından, toplumda meydana gelen her devrimle birlikte dinsel idealin değişime uğradığını gözlemlerine dayanarak, yüceliği aşkın bir sistemin her halükârda, medeniyetin hareketliliği için kaçınılmaz bir gereklilik olduğu sonucuna varabilecekleri kanaatindeydiler. İkincil sıradaki yaklaşımları açısından düşündükleri ise Hristiyan idealinin her zamankinden daha yıpranmış ve yetersiz kalması nedeniyle teolojik reforma ve yeni bir tarihin kurulmasına acilen ihtiyaç duyulduğuydu.

On dokuz yüzyıl önce, mesihlerin ve Sezarların ardından koşan Akdeniz çevresindeki kalabalık halklar da aynı mantıkla hareket ediyordu. Yahudi olmayanların havarisi Pavlus da başarılarını bu mantığa borçludur.

³¹ Alphonse De Lamartine, 1790 -1869, Fransız Yazar.

³² François Rabelais, 1483 ile 1494, Fransız yazar.

Gnostiklerin, İmparator Julian'ın, Maniheiztlerin, milenyum Y kuşağının, Albigensianların, Vaudois'ların, daha sonra zamanımızda Saint-Simon'un, Fourier ve onların sayısız taklitçilerinin kopyaladığı Jean Huss'un, Luther'in, Jeande Leyde'nin, Catherine Théot'nun kafalarını karıştıran şeydi bu.

Gerçekte dünyanın teolojisini değiştirirken, batıl inançlarını da değiştirdiği görülmüyor mu? Bu bize mi düşünüyor? Acaba, psikoloji derslerimizde dogmaların nasıl başladığını ve dogmaların nasıl bittiğini öğrenmiş olan bizler, hâlâ gerçek ve sahte Tanrı, gerçek ve sahte din hakkında konuşabilecek miyiz?

Tanrı ya da ideal ve onun dini, tüm inançla ilgili itiraflar içinde birbirlerinin benzerleridirler. Bu her zaman insan doğasına karşı bir suçlamadır; ayrıca dünyada tek bir din, tek bir dünya, tek bir dogma, tek bir disiplin, tek bir idealizm vardır ve bu olgular tekliği her zaman adaletin terk edilmesi ve özgürlüğün gasp edilmesiyle sonuçlanır.

Eğer bize Thomas Aquinas ve Scotus'unkinden yüz kat daha derin bir dogma verilseydi, bu ne işe yarardı ki? Bıktırasıya ısrarla işaret ettiğim gibi ya dinin ruhu ve eğilimi değişmiyorsa ya daima Yüce Mutlak adına, insanı aşağılamak, devlet mantığıyla yönetmek, ekonomik dengeyi bozmak ve tasavvufi mistik otoriteyle eşitsizliği sürdürmek söz konusu oluyorsa?

Dinlerin rolü bitmiştir: İnsanlar esas itibarıyla ahlaki ve hukuki yetersizliğe özgü bir şekilde kandırılmışlardır; yeni dindar olmuşlara sürekli karşı çıkılmasının nedeni işte budur.

Peki neden bir kez daha yetersiz ve beceriksiz odular? Çünkü yukarıda da görüldüğü üzere, gerçek ideal tara-

findan değil, ideal gerçek tarafından verilir, daha doğrusu telkin edilir. Aristoteles'in dediği gibi, hareketin ve yaratılışın nedenini aramamız gereken yer açık gökyüzü değil; tam tersine, açık ve anlaşılabilir gökyüzünü aramamız gereken yer yaratılışın içindedir. Ahlaki düzen için de aynı şey söz konusu: İdealizmin adı ister teoloji ister şiir ister sanat, isterse politika olsun, o bilincin övülüp yüceltilmesidir. Bu onun kendi kanunu olarak ele alınamaz.

Sonsuz mantığın bu aksiyomunu kesinlikle göz ardı etmeyelim: algının içinde daha önce olmamış olan hiçbir şey yoktur. Bunu şu şekilde çevirebiliriz: İdeal yalnızca gerçeğe donatılıp desteklenir, estetik akıl yalnızca pratik aklın yardımıyla işler ve Tanrı yalnızca insandan elde edilen Yüce Adalet'ten beslenip büyür.

Tanrı, bilincin tahayyül alanına yansıtılan gölgesidir. Bu gölgeyi güneş sandığımız andan itibaren yolumuzu şaşırp kendimizi karanlık yollara kaptırmamız kaçınılmazdır.

~

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Roma ve İmparatorlar

XXIX

İlk başta Roma halkını diğer halklardan ayırt edilmelelerini sağlayacak herhangi hiçbir üstün nitelikleri yoktu: Ne güzellik ne boy ne asalet ne de dehaya sahiptiler. Sert bir dil, kaba saba efsanelerle yüklü, hiçbir şiirsel özelliği olmayan, hiç bilimsel bir yan olmayan, sanatsallık taşımayan, mitolojilerden yana hiçbir şey içermeyen kaba ve sivri bir dilleri vardı: Hiçbir ulus bu kadar lütuftan ve idealden yoksun görülmemiştir.

Onun rustik cehaletinin özellikleri, Korint'in yağmalanmasında, Pön Savaşlarında³³, Pyrrhus'a karşı yapılan savaşta, kazandığı zaferlerin her birinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

Kurumları olsun, kanunları, tanrıları olsun ona dair hiçbir şey oraya özgü ve yerel değil. Her şeyi dışarıdan ve göstermelik: O Sabine'lidir, Etrüsk'lüdür, Yunanlıdır, Frigyalıdır, Kartacalıdır. O kendisi hariç herkestir. Onlar aslen çiftçilikten gelmiş olup sebze yiyiciler olarak, baklanın, fasulyenin, nohutun, mercimeğin haşmeti dışında başka hiçbir asaleti tanımazlar. Yunanlılardan daha mı iyi savaştılar? Kesinlikle hayır. Komşuları olan Volsci'lerden, Samnitlerden, Galyalılarından daha mı cesurlar? Yine hayır diyorum. Peki, Romulus'un şehrine ilk taşı koyduğu günden itibaren, kendilerini Jüpiter'in favorisi olarak gören bu insanlara ne olacak?

Roma halkı, hukukun olağanüstü bir duygusu olan Yüce Adalet düşüncesine sahiplerdir.

Onun Yüce Adaleti, hiç şüphesiz, toplumların ilk çağlarında olabildiği gibi sakattır, yani dinin güvence altına aldığı bireysel haysiyetten kendisi ayırt edilmeyen bir

³³ Kartaca Savaşları.

Yüce Adalet'tir. Ama halk tüm ruhuyla bu Yüce Adalet'e inanıyor. Toplantılarında, politikalarında, savaşlarında, isyanlarında, hatta şiddet ve ihanetlerinde kadar sadece hep onu hayal ediyorlar. Romalı hukuka göre yaşar. Bu konuda şakası yoktur. Roma halkının tarihçileri, Pyrrhus'un ardından gelen filozofların adil ile adil olmayan arasında hiçbir farkın olmadığını ve hukukun tek kelimeyle bir ön yargı olduğunu ispatlamayı teklif ettikleri zaman şehri dolduran skandalın hatırasını muhafaza etmişlerdir.

Roma, kendi yuva tanrıçası Vesta'ya özgü kutsal rahibelerinden, kutsanmış tavuklarından, kahinlerinden şüphe edebilir: Hukuk bakımındansa şüphecilik ele alınmaz.

Hukuk fikri, Roma'da içeride birleştirici bir güç, dışarıda yabancılar karşısında ise bir asimilasyon gücü ve buna bağlı olarak eşsiz bir saldırı gücü yaratır. Yunanlıların yapısında, şehir özellikle yabancı güçlere karşı örgütlenmişti. Roma da açıkça bunu tanıtmak için bilerek yapmış gibi görünüyor. Pek çok zafer, pek çok birleşme meydana gelmişti: Bu düşünce Roma uyrukluğu ile ilgili olarak senatoyu kaygılandırıp alarma geçirecek noktaya getirerek kitleler içinde geleneksel hale gelmişti.

Kralları, konsülleri, decemvirleri³⁴, tribünleri sayesinde geliştirilmiş, organize edilmiş, merkezi bir şekilde tesis edilmiş olan Roma Devleti, hafızasını antik çağdan beri taşımış olan en güçlü devlettir. Çünkü temelini oluşturan hukuk anlayışı sayesinde Roma toplumu hem var olan en iyi gruplandırılmış, hem de en anlayışlı topluluktur.

³⁴ Roma'da MÖ 451 ve 450'de yazılı kanunlardan sorumlu, On İki Levha Kanunu'nu yapan on kişilik kurul üyeleri.

Askerlik mesleğiyle hiçbir şekilde uyum sağlamaz görünen hukuk, Roma ordusunun ruhudur. Bizim Romalı halkımız dövüşmeden önce ya zar atarlar ya da hükmetmek için harekete geçerler. Romalı hukuka göre düzen sağlar; kendi vasiyetini yapar.

Bu hukuk ruhuyla Roma orduları her yerde muzaffer olmuşlardır: Orta Çağ'da, XIV. Louis döneminde, Numidia süvarilerini, Makedon ordusunu, Kartaca donanmasını ve Antiokhos'un fillerini yendikleri gibi, bizim Hristiyan süngülerimizi de yenmişlerdi. Sadece üstün bir hukuk adına savaşan Cumhuriyet ordularının önünde eğilip gerilemişlerdi.

Dışarıda, komşularıyla, düşmanlarıyla, müttefikleriyle, tebaasıyla Roma sadece hukuk diliyle konuşur. Birçok kalıplaşmışlığa, yağmalamaya rağmen bu dilde direktir ve uygular; onun dünyada benzeri yoktur. Roma'nın sözü, tıpkı kılıcının her kılıcı kırması gibi her sözü susturarak öne geçer. Ne Galya'da, ne İspanya'da, ne Afrika'da, ne de Yahudiye'de hiçbir yerde isyan olmadı. Yenilen halklara öyle görünüyor ki, özerkliğe döndükleri takdirde Yüce Adalet içinde bu onlar için rütbe kaybı olacaktı. Onlar özerk olmayı istememişlerdi. Vatanseverlik, hukukun yabancı imajına boyun eğmiştir. Her yerde halk düşmanı, aristokrat muamelesi görse de Roma bunu ne kadar kusurlu yapmış olsa da onun tarafından sunulmuş olan özgürlük denklemi, milliyetin kendisinden üstün, vatandan üstündü. Ne yazık ki antik dünyanın yıkılmasına yol açmış olan ölümcül hata tuhaf bir şekilde ruhların Yüce Adalet'e olan ilgilerinin de kanıtıdır. Özgürlük olmadan, milliyet olmadan Yüce Adalet bir kelimedenden fazla bir şey ifade etmiyor: bunu yakında göreceğiz.

Roma, yargılama yetkisinin ona verdiği güç sayesinde egemen oldu: böyle olması gerekiyordu. Lejyonlarının karşılaştığı ırklar idealizm ile yönetiliyordu. Orada bilincin yerini hayal gücü almıştı, Yüce Adalet güçsüz kalmıştı. Dil hukuk adını aldı; kalp bunu anlamadı. Bir Minos'un, bir Lykurgus'un, bir Pisagor'un, bir Platon'un yasaları ne anlam geliyordu? Topluluk vari bir ideal. Atina şehrine isim verme onuru için birbirleriyle tartışıp kavga eden Pallas ve Neptün efsanesi ne anlama geliyordu? Bu tüm Attika yapısının, sanayinin ve donanmanın sırtını dayadığı iki idealleştirilmiş güç arasındaki rekabetti. Mısır öküzü, Samiriye'nin altın buzağı, Kudüs'ün koçu neyi temsil ediyordu? Bir başka ideali, bir taraftaki kırsal yaşam idealini, diğer taraftaki tarımsal yaşam idealini. Yahudi mesihçiliği neydi? Bu bir ırkın çıkarı uğruna dünyadaki tüm ulusları boyunduruk altına alan doğu despotizminin idealiydi. Yehova'nın kendisi bir hukuk değildir; Hristiyanlık ve Müslümanlığın kanıtlamış olduğu gibi, o bir teokrasidir. İsrail'i çevreleyen halklar Yehova'nın iskemlesini öpmeye layık değiller. Bu idealizm öylesine şiddetlidir ki Yahudi olgusu, Yüce Adalet'i kavramaktan o kadar uzaktır. Romalılar geldiği zaman Yehova eğilir (I MACCAB., VIII "M.Ö. II.yy'da Makabiler³⁵); Harun'un halefi, tefeciden korunması için yalvarır; Sina mevzuatı, Capitol'ün³⁶ mevzuatı karşısında ortadan kalkar.

İtalyan fatihlerin yükselişini kazara durduracak olan Galya mıdır?

Ah ne yazık! Brennus'tan beri Galya, hukuku savaştan daha fazla öğrenemedi. Hatta yaygaracı, kendini beğenmiş, güç ve gösteriş tutkunu, zafer delisi Galyalı'nın

³⁵ Yunanlaştırma politikasına karşı gelen Yahudi bir ailedir, Hasmon Hanedanlığını kurarlar.

³⁶ Roma'nın yedi tepesinden en büyüğü, Jüpiter'in mabedi.

istediği şey Yüce Adalet değildir, istediği şey onu yöneten bir kumandandır. Sezar öncesinden bu yana Transalpin'de³⁷ pek çok devrim yaşanmıştı: Rahiplik, soyluluk, demokrasi, hepsinin de miadı dolmuş, çökmüştü. Galya anayurdunun idealinin ışığı sönmüştü. Roma, güçlü hukuk nosyonu sayesinde İtalya'nın merkezileşmesini tesis etmişti. Siyasi bir bütünlük arayışı içinde olan Galya, sadece kısır bir ajitasyona girmiş, Almanların tarafından kendisine sövülmesine müsaade etmişti. Sezar ortaya çıkıp kendini gösterdiği zaman, o sadece zahmet edip yenilmez kılıcını ovada sallayıp savurarak bu düşman tarafları birbirine düşürme derdinde oldu. Bölünmüş Galya, Tiber'in askerleri tarafından değil de daha çok kendisi tarafından yenilgiye uğratıldı: bu gerçekleştiğinde, Sezar, cesur Galyalıların ideali olmuştur. Druidleri³⁸, soyluları ve plebleri³⁹ terk edip Roma'nın egemenliğini tanıdığı zaman burjuvazi orada ortaya çıktı: Rhône ile Saône'nin birleştiği noktada tanrı Augustus adına inşa edilip yükselen tapınak, eski Galya'nın tahttan çekilmesinin belgesiydi.

Roma'nın otoritesi altındaki farklı pek çok halkı ona tabi ve itaatkâr bir şekilde tutan hukuk düşüncesi, Galya şehirlerinin ona teslimiyetinde şüphesiz boş bir düşünce değildi. Ama Galyalı, hükümetçi mizacıyla Yüce Adalet'i polis gücüyle karıştırıyor; son kazanan fatihe, yargıcına her zaman selam durmaya hazırdı. Aetius tarafından bir anlığına püskürtülmüş olan barbarların gelişiyle, burjuvalar ve piskoposlar, atalarının Sezarlar karşısında olduğu kadar kıllı krallar karşısında da bir o kadar saygılı

³⁷ Transalpin Galya da denilir. Romalılar tarafından Galya'ya verilen isimdir, Alppler'in ötesinde yaşayan ya da yer alan anlamına gelmektedir.

³⁸ Kelt rahip sınıfı.

³⁹ Alt ve Orta sınıf olup soylulara tanınan haklardan yararlanamayan Romalı.

ve hevesli olduklarını gösterdiler. Aynı şekilde, tıpkı Roma tanrılarının Druidlerin tanrılarının yerini geçmesi gibi ve Hristiyanlığın da Capitol inancını takip etmesi gibi, bunun yanında Roma hukuku, Salian hukuku tarafından yutulup yok edildi, belediye ise daha sonra tımar haline gelen alod⁴⁰ tarafından yutulup yok edildi ve hizmet karşılığı verilen tımar mülküne dönüştü. Hiçbir ırk, böylesine değersiz bir kibir seviyesine sahip, saygınlık ve ahlak duygusundan böylesine yoksun, kişiliğini ve karakterini bu kadar çabuk terk etmeye hazır olarak kendini göstermemiştir. Dilimizi, dinimizi, kökenlerimizi, geleneklerimizi, örflerimizi, şiirimizi hatta adımıza kadar her şeyimizi kaybettik. Ya hani biz imparatorlara direnmıştık!... Bu gururlu Galyalı'nın kalbi ne taşımaktaydı? Kim bilir? Sen bana onun kalbinde ne olduğunu söyle, ben de sana onun eskiden Sezar ve Merovée zamanında ne hayal ettiğini söyleyeyim.

XXX

Her şey bitti, Roma artık hâkimiyetini elde etmiş sahiptir. Peki o zaferinden nasıl yararlanacak? Orduların gücüyle desteklenen hukukun prestijinin evrensel kıldığı bu imparatorluğu, yalnızca hukuk devamlı hale getirebilir. Bu Roma'nın misyonudur. Bu aynı zamanda onun gücünü başarısızlığa uğratacak bir engeldir de. Peygamberinin şu sözünü anlayabilecek mi: Ey Romalı, senin işinin ulusları hukukla yönetmek ve onlara barışın ahlaki geleneklerini empoze etmek olduğunu hep hatırında tut? Hey Romalı, sen halkları yönetiyorsun unutma; ...Onlara barışın geleneklerini dayatmayı unutma.

⁴⁰ Lordların ve feodalitenin emir ve görevlerinden istisna olup tamamen sahibine ait özgür toprak.

Burada hala çok az anlaşılan bir gerçek tüm parlaklığıyla görünüyor.

Aslında, Roma'nın pleb⁴¹ seviyesinde, halklara sunduğu vatandaşlık hakkı ile ilgili ve dev imparatorluğun, menfaatler uğruna vaat ettiği barış hakkında yaptığı birkaç gösteri olsa da dünyanın fethi korkunç, tüyler ürperen bir adaletsizlikti. Milliyetsiz millet olmaz. Müşahedemiz bunu her gün kanıtıyor ve bu sosyal ekonominin en iyi ispatlanmış yasalarından biridir. Bu, tıpkı kendine has özel bir devletin, bir karşılıklılık sözleşmesiyle birleştirilmiş ve birbirleriyle denge kurmuş sanayi şirketleri ve bölgesel seçim alanlarının yığınlar şeklinde bir araya gelmesiyle oluşan yapı gibidir. Aynı şekilde halkların Katolikliğinin de Yüce Adalet'e özgü kanuna uygun olarak federatif bir bağla birleşik devletler halinde oluşması gibidir.

Artık Latin plebler ve yenilen uluslar tarafından desteklenen imparatorluk gücü, patrisyen⁴² iktidarın yıkıntıları üzerinde yükseldiğine göre, dünya düzeni ile ilgili artık ne yapacaktı? Yerli köleliklerine olgun bir tatlılık katma umudu içinde kendisini destekleyen bu kadar çok farklı halkın hükümetini Roma nasıl anlayacaktı?

Günümüzde mükemmel bir şekilde açıklanmış olan imparatorların planı ilgi çekiciydi:

Yenilen uluslara vatandaşlık hakkının yavaş yavaş aşamalı olarak verilmesi;

Senatonun tamamı tüm Romalı ve eyalet ileri gelenlerinden oluşur;

⁴¹ Alt ve Orta sınıf olup soylulara tanınan haklardan yararlanamayan Romalı;

⁴² Antik Romanın aristokrat sınıfı;

İmparatorluğun tüm tebaasının onur derecesine kabul edilmesi, hatta buna Sezar'ın itibarına ortak olmaları da dahil;

Merkezi harekete mâni olmadan olabildiği kadar geleneklerin, kurumların, dinlerin ve yerel yargıçların mümkün mertebe korunması;

İdari açıdan merkezileşme;

Kölelerin yavaş yavaş aşamalı olarak özgürleştirilmesi;

Tüm illerde askeri birliklerin oluşturulması;

İmparatorluğun tüm tebaasının vergi makamları önünde eşitliğinin sağlanması;

Ahlak reformu yapılması, tarımın restorasyonu, yıkılan şehirlerin yeniden inşa edilmesi;

Sürekli ortak hukuk, doğal hukuk, eşitlikçi hukuk karar isimleri altında Praetorian⁴³ asker gücü sayesinde sürekli geliştirilip yaygınlaştırılmış ve nihayetinde Justinian döneminde imparator tarafından yararsız ve anlamsız ilan edilen *Romalılara ayrıcalık tanıyan hukukun* kaldırılmasıyla kutsanmış evrensel yasama ve tek tip bir Yüce Adalet düşüncesinin yürürlüğe konulması...

Kafaları karıştıran ve tüm direniş çabalarını alt üst eden şey buydu işte. Sezar'dan hemen hemen bir yüzyıl önce Gracchusların⁴⁴ uzun süredir hazırladığı ve planladığı bir şeydir bu. Sırasıyla Drusus'un, Saturninus'un, Marius'un, Sertorius'un, Catilina'nın sözünü verdikleri ve patrisyen⁴⁵ partinin yenilgisini kaçınılmaz hale getiren şeydir bu.

⁴³ Roma İmparatorluğunu destekleyen ve onun muhafızlığı görevini üstlenen askeri güç;

⁴⁴ Antik Romalı pleb sınıfından iki kardeş.

⁴⁵ Antik Romalı aristokrat sınıf.

Eh peki o halde! Ben diyorum ki hala bugün en mükemmel akıllar için bile yanılısma olan bu birlik sistemi kökten yanlış ve canavarlık seviyesinde kötüydü. Ve yine ben diyorum ki, Cumhuriyetçi Roma zaferleriyle dünyanın yıkımını başlatırken, İmparatorluk Roması ya-pay örgütlenmesiyle ve despotizmi sayesinde dünyanın yıkımını tamamlamıştır.

Son tahlil bakımından ele alırsak, liberalizm kisvesine bürünmüş imparatorların bu organizasyonu da ne oluyordu? Milletler arasında her türlü canlı gücün, her türlü yurtseverlik duygusunun, her türlü yerel teşebbüsün, her türlü bağımsızlığın, her türlü özgünlüğün, her türlü özel yaşamın yok edilmesi demekti. Eleştirinin üzerinde odaklanmadığı reformlar ve ayrıntılarla ilgili iyileştirmeleri bir yana bırakırsak, Roma, eğer dünyanın kurtuluşunu isteseydi, gerçekte tek bir şey yapmalıydı: Bu da bir tür siyasi denge yaratarak ve kendisini evrensel konfederasyonun silahlı temsilcisi gibi göstererek bütün bu boyun eğdirilmiş milletleri yeniden organize etmekti.

Krallar gibi, Cumhuriyet de egemenlik altındaki halkları Roma'nın bağrında taşıyabildiği müddetçe; en azından kentsel alan yirmi beş ya da otuz fersahlık bir alanı aşmadığı sürece asimilasyon mümkündü. Paris'te yaşamaya gelen her Rus bu şekilde Parisli olur, Petersburg'a yerleşen her Parisli de bu şekilde Rus olur.

Ancak birleşmelerden oluşmuş bütünsel kuruluş geniş coğrafyaları kucaklamasıyla birlikte İtalya'yı bünyesine kattıktan sonra Pireneler ve Alp'lerin ötesindeki deniz aşırı ülkelere yayıldığı andan itibaren site hukuku ile-tişimi emperyal otokrasinin saf bir oyunu seviyesine indirgenmişti. Bu, Roma dahil her devletin, her toplumun,

her milletin fiziksel ve ahlaki bakımdan sistematik olarak yok edilmesi idi. İnsan türünün düzensiz hale getiriliyordu.

Quiritler’den⁴⁶ kalan bu eski hukukunun praetorian yasasıyla yer değiştirmesine kadar ortada bir şey yoktu. Mülkiyet, sözleşmeler, babalık yetkisi ve evlilik gücü ile ilgili olan her şey milletlerin özgürlüğünün önünde gerçek bir tuzak haline gelmiş şeylerdi. Onu nasıl yanlış anlayabildik ki? Kirit mutlakiyetçiliği, aileyi, gensi⁴⁷, müşteriler topluluğunun, din tarafından kutsanan bütün bir sosyal, politik ve ekonomik ilişkiler sistemini ifade ediyordu. Şimdiyse Devlette artık düzen yok, himaye yok, *gens* yok, aile yok, hatta evlilik bile yok. Geriye kalan sadece imparatorun mutlakiyetçiliği altında, bireysel, mülkiyete dayalı, bir mutlakiyetçilik.

Hukuktan taviz verilmiyor. Hakların birincisi, tüm bir milleti için vazgeçilmez mutlak yaşam şartı, kendine sahip olmak, kendi öz dehasına göre gelişmektir. Kısacası tek kelimeyle ÖZGÜRLÜK’tür.

Nero’nun ölümünün arkasından meydana gelen korkunç isyanlar sırasında ve daha sonrasında, ezilen ulusların tepkisi altında, imparatorluğun birçok farklı yerinde aynı anda on dokuz imparatorun atandığını gördüğümüz olay bunu kanıtladı. En sonunda Diocletianus⁴⁸ tarafından merkezileştirme çalışması doruğa ulaştığı zaman, bunun dört imparatorun kuruluş ve tesis çabaları ile anında çeliştiğini gördük. Roma, silahlı hukukunu tanıtırken ve diğer her türlü yargı yetkisinin geçersizliğini vurgularken kendince herkese saygı gösteriyordu. Ama

⁴⁶ Kiritler; Roma’da ikamet eden Roma vatandaşları.

⁴⁷ Gens: Antik Roma’da aynı klan, kast ya da ortak bir atadan geldiklerine inanılan ve aynı adı paylaşan bir aile topluluğu. Böylece akraba evliliği olmadan bir gensten kişi diğer gensten bir kişi ile evlenebiliyordu.

⁴⁸ Eski bir Roma İmparatoru.

dünya bu İmparatorluk işinin başarılacağına hiçbir zaman inanmadı. İnsan türünün bilinci vicdanı her zaman isyankâr olmuş ve Hristiyanlık bu inançsızlığın anıtı olmuştu.

Roma bugün Yüce Adalet'in, sosyal ekonominin ve tarihin uyum halinde ortaklaşa kendisine yüklediği yüksek misyonu anlayabildi mi? Bilmiyorum. Bu misyon, onun milletleri sömürmek ve yağmalamak için değil ama hepsinin bağımsızlığını korumak ve ortak hukuka saygı duymalarını sağlamak için onları mağlup ettiğinin kabul edilmesi anlamındaydı. İtiraf etmesi zor. Halkın bilinci o kadar da yüksek değildi. Roma savaş hukukunun uygulanmasından başka bir şey beklemiyordu ve imparatorluk kendisini yatıştırıcı, iyi, tatlı bir şeymiş gibi sunuyordu. İtaat aracılığı ile barış, despotizm altında eşitlik: Eşitlik ve düzenin en muhteşem görünümleri altında, kiritlere, soylulara ve pleblere dünyanın ganimetlerini garanti eden ikiye bölünmüş bir eylem.

Paylaşmak için nasıl da büyük bir şevk içinde hızla koşuyorlar! Patriciler⁴⁹ tapınakları yağmalıyor, toprağı tekellerine alıp hapır hupur yiyorlar. Proleterler ise devlet desteklerinden, para yardımlarından, yiyeceklerden ve eğlencelerden payına düşeni istiyor. Açgözlülüğün alevlendirdiği iç savaş cumhuriyeti parçalıyor. Sonunda kalabalık yığınlar zafer elde eder, imparatorluk bir adamda vücut bulur. Kim bu adam, bu imparator kim?

⁴⁹ Antik Roma'da seçkin sınıf mensupları, soylular.

XXXI

Bir zamanlar büyük zaferlerin heybetli zamanlarında zar zor görülebilen, şimdi tüm nitelikleriyle sürekli işleyen bir güç olarak görülebilen; yakından bakıldığında imparator, siyasi, dini, askeri, eski Roma idealinin gerçekleşmesinden başka bir şey değildir.

O, proleterler için olduğu kadar soylular için de sözü doğru ve hukuki olarak kabul edilen, *hukuku dikte eden* olarak ve zaferden sonra askerlerinin onu *İmparator* olarak alkışladığı diktatördür. Ancak, eskiden istisnai ve gelip geçici bir görev için yaratılmış, yalnızca hukukla silahlandırılmış olan diktatörken, *İmparator*, iktidarın sürekliliği ve evrenselliği sayesinde, Tanrının kendisi gibi hukukun yaratıcısı haline gelecektir. İşte kurumda değişiklik bu şekilde meydana geldi. Beş yüzyıl boyunca diktatörlükle mücadele edip savaşmıştık; diktatörlük sayesinde yönetmek, yaşamak, eğlenmek istedik: İşte imparatorluk budur.

Bir zamanlar cumhuriyeti yönetmiş olan İDEA'nın yerini böylece popüler putperestlik ve İmparatorluk *İdeali* aldı.

İmparator, egemenliğiyle, zevkleriyle, savaşlarıyla, zaferleriyle halktır.

Mujikin⁵⁰ kendisini çarın şahsında hissetmesi gibi Roma halkı da imparatorunun şahsında kendi özgürlüğünü hissetmektedir. Farsala'da⁵¹ Sezar'ın bayrağı altında savaşanlar sarhoş bir halde şunu söylüyorlar: Bu nedenle seni yanındayız, *böylece özgürlüğümüz için savaşacağız*. Sezar mahkemesi kurar ve oturumunu açar: Akıl, hukuk, ataların dini hep onun ağzından konuşulur.

⁵⁰ Rus köylüsü

⁵¹ M.Ö. 9.yy'da Yunanistan'da bir bölge ve burada meydana gelen Sezar'ın Roma Cumhuriyetini büyük bir zaferle yendiği savaş.

Eski geleneklere ve yasal şekillere Tiberius'tan daha fazla kim saygı göstermiştir? Sezar zafer kazanır ve Sezar'ın nezdinde zafer kazanan halktır. Caligula'da Suetonius, Sezar'ın halkın çocuğu, onların bebeği, süt çocuğu, sevimli şirini, *yavrusu, civcivi, öğrencisi* olduğunu söylüyor. Sezar'ın kişiliği kutsaldır; onun onurunu kıran, onu inciten halkı, halkın görkemini, onurunu kırmış olur.

Ama gerçekte, hiçbir zaman idealin vücut bulmuş hali, hiçbir zaman putperestlik, imparatorun vücut bulmasından ve ona olan putperestlikten daha güçlü bir şekilde ortaya konmamış, desteklenmemiş ve geliştirilmemiştir. Burada Romalı ihtişamının ne demek olduğunu yeniden fark ediyoruz. Ancak pratik akıl ideal tarafından yönetilmez ve ideal, hukukun yerine geçtiği anda Devlet kaybolur.

XXXII

Diktatörlüğün sürekliliği ve evrenselliğinden hareketle imparatorluk hukukun ihlali üzerine inşa edilmişti. Oluşumunu belirleyip ortaya koyan nedene dönersek onu şu şekilde tanımlayabiliriz: Seçkin sınıf particilere özgü Devlet aklına karşı halka özgü Devlet aklının bir tepkisi denilebilir.

Ancak halkın oy hakkı, Adalet'i tamamlayacak ve hatta onun yerini tutacak olan ideal kadar güçsüzdür: İmparatorluk otokrasisi olgusu tarafından istismar edilip ihlal edilen yasa, tabiri caizse, imparator, kendisiyle birlikte imparatorluğu hukukun dışında buldu.

Bu nedenle toplum, bir yandan imparatorluğa karşı diğer yandan hayatının her anında katillerin hançerli saldırılarına maruz kalan imparatorun şahsına karşı tanrı

Sezar'ın karşısına hukuku yeniden düzenleyen ve yeniden inşa eden yeni bir tanrı koyarak tepki göstermek zorunda kaldı.

Hiçbir zaman bu kadar çok görkemli kanunlar ve prensler arasında bu kadar çok şiddetli ölümler görmedik. Beş yüzyıl boyunca, Batı'nın listesinde seksen kişiden fazla ölüm oldu; doğal sebeplerden ölenlerin sayısı elle sayılacak kadar, sadece on taneydi. Kahramanlığın bile hizmet ettiği ideal, hukukun yerini almak için o kadar güçsüzdü ki, bozulması da bir o kadar çabuk olmuştur.

Herkesin efendisi ve bir modeli olarak kabul edilen Julius Caesar'dan sonra imparatorlar listesinde aslında birden fazla kahraman sayılmaktadır. Hangi adam, talihlerinin çeşitliliğini bir kenara bırakırsak, bir Vespasianus, bir Trajan, bir Adrian, bir Antoninus, bir Marcus Aurelius, bir Septimius Severus, bir Dece, bir Valerian, bir Aurelian, bir Probus, bir Carus, bir Diocletianus, bir Konstantin, Valentinianus, Theodosius yapar!... İmparatorluğu bir uçtan diğer uca her zaman at sırtında dolaşan, halka tattırdıkları bu huzurun ancak bir saatini tatmışlardır: onlar gerçek konsüller, gerçek hakimler, gerçek Romalılarıdır!... Cumhuriyetlerde, tarihin bu adamların kendilerinden üstün tuttuğu, yükselttiği başka adamlar yoktur.

Ama sonuçta bunlar, modası geçmiş bir idealin vücut bulmuş hali oldukları, savaş için icat edilen otokrasileri, Devletlerin varlıklarını sürdürmelerinin tek ilkesi olan hukukla bağdaşmaz olduğu için görev uğruna hepsi can veriyor. Cesaret kırıklığı onlara galip gelir. Rollerleriyle ilgili olarak kendilerine inançları yoktur. Augustus, Vespasianus, Dindar Antoninus şüphe ve endişe içinde ya-

şayıp, şüphe ve endişe içinde ölmüşlerdir. Trajan yorgunluk ve umutsuzluktan ölmüştür; Marcus Aurelius stoacılığa⁵² sığınır; Septimius Severus ölüm döşğinde haykırıp durur: Ben her şey oldum, ancak hiçbir şeyin faydası olmadı! Aurelianus plebleri beğenmez ve Roma'dan kaçır; Probus praetoryanizmin bitişini, genel bir silahsızlanmayı ve cumhuriyete geri dönüşü hayal eder; Konstantin Roma inancını bırakır, Roma kanunlarını, tanrılarını reddeder ve Hristiyan olur!... Oysa, güçlüler belaya bulaştığında, korkakların ve evlatların düşünceleri ne olabilir?

İdealizm sayesinde kurulmuş, gerçeklikle boğuşan imparatorluk, çözümü olmayan bir sorunu ortaya koyuyordu. Pleblere eğlence ve oyun sunmak her şey demek değildi. Eyaletlere adaleti sağlamak, şehirlere her gün yeni ayrıcalıklar vermek, yurttaş bağışıklığını genişletmek, özgür nüfus açığını azat etmeler yoluyla sürekli telifi etmek gerekiyordu. Irkların ve bölgelerin kaynaşmasına dönük kanun önünde eşitlik yolunda ilerlemek, isteyerek ya da istemeyerek de olsa üniter bir idarenin gerekliliklerini yerine getirmek gerekliydi: Hepsi de olanaksız şeyler. İmparatorların mevkisi yanılttı. Pek çok karışık çıkarlar nedeniyle cazip hale gelmiş olan, idari yönetimleri, ölümcül bir tahterevallî sistemine dönüştü ve bundan sonra imparatorluğu işlevsel hale getiren tüm kötü etkilere maruz kaldı. Augustus ve Antoninler dengeyi nasıl koruyacaklarını bilmişlerdir: Bu sadece bir vakitler bir defaya mahsus olmuş olabilir. Bunların dışında kalan diğerleri, ideallerinin yozlaşması nedeniyle, rolle-

⁵² Mutluluğun erdemde, ruhun sağlamlığında olduğunu söyleyen Zeno, Epiktetos, Marcus Aurelius gibi Stoacılığın tarihine damgasını vurmuş eski filozofların doktrini.

rinin adaletsizliğini değişen derecelerde ve çeşitli görünüm-
nümelerde ifade etmekten daha fazla bir şey yapmamış-
lardır.

Mektuplar, sanatlar, Epikürcü felsefe, Yunan ve Asya
geleneklerinin taklit edilmesi yoluyla bozulma ve ahlak-
sızlık meydana gelmiştir.

Augustus, ev halkının yapmacık sadeliğine rağmen,
zekayı ve bilgeliği hedefleyerek karakterini aşağı çekti;
Antonius, Sardanapalus'un taklit edilemez yaşamını sür-
dürmüştür; Nero bir sanatçı, gösterişli bir söylev ustası,
şarkıcıdır; Claude, dilbilgisi uzmanıdır. Küçük şiir mıs-
ralarıyla, zarif akşam yemekleriyle meşgul olan Gallie-
nus, babası Pers Sapor'a destek görevi görürken impara-
torluğunu sevinçle kaybetmiştir.

Vahşi ve açgözlü plebler yüzünden ahlaksızlık hasıl
olmuştur: Caligula, Nero ve Commodus, imparatorlar
içinde en popüler olanlarıdır.

Askerler de ahlaksızlığa sebep olmuştur: Caracalla,
Maximin.

Batıl inançlar ve kadınlardan dolayı da ahlaksızlık or-
taya çıkmıştır: Elagabalus, Alexander Severus.

Kendi başına ahlaksızlık: Adalet tarafından yönetil-
meyen herhangi bir idealizm, çok geçmeden Adalet dü-
şüncesi tarafından çarpıtılır.

Kendisi de ahlaksızlığın sebebi olmuştur: Yüce Ada-
let'le hükmedilmeyen her idealizm, Yüce Adalet'in kü-
çümsemesiyle çok kısa sürede bozulup çirkinleşir.
Ömür boyu diktatör olan Sezar şahsen tüm yasalardan
muafır; Senatonun prensi Augustus, tüm saygınlıkları
ve onurları kendinde toplar: Onun yönetimi altında zafer,
imparatorluk unvanlı bir ayrıcalık niteliğindedir; Septi-
mius Severus kendisini senatonun ve halkın onayından

özgür kılmıştır; tek girişiminin Sezar'ın hayatına mal olduğu Aurelian, hükümdarlık tacını alır; Diocletianus Nikomedia'ya yerleşir ve oradan imparatorları çoğaltırken bir yandan da despotizmi dünyaya yayar; Konstantin ise Praetorian Muhafızlarını ortadan kaldırır ve dini değiştirir.

Pompey'in, Crassus'un, Sezar'ın, Antonius'un, Lepidus'un, Octavianus'un, imparatorluğun oluşumuna katkıda bulunan tüm bunların hepsinin suçu şudur: Bu Cato'nun şanı ve Brutus'un haklılığının tam tersi olan şeydir. Eski aristokrat parti, durumun gerektirdiği ihtiyaçlara Sezarlarınkinden daha iyi cevap verir miydi? Bunu bilemem. Ama en azından kesin olan bir şey varki, bu parti imparatorlukla savaşırken yenik düştü. Artık imparatorluk sadece cumhuriyetin sonu olmamıştı. Bu, anavatan hukukunun ve tüm Latin ve insani özgürlüklerin tümünün genel olarak reddedilmesi yoluyla, Roma yurdunun ve tüm milliyetlerin ölümüydü.

Hala yeni olan bu soruyu aydınlatmak için, okuduklarıma göre tarihte en az anlaşılanlar arasından seçilmiş bu imparatorluk tiplerinden bazılarını yeniden ele almama müsaade ediniz.

XXXIII

İmparatorların tarihinden alıntılar.

*ELAGABALUS*⁵³

218 yılında, Caracalla'nın öldürülmesiyle birlikte Roma moru⁵⁴ seviyesine yükselen imparator Macrinus, Partların kralı Artabanus tarafından yeni mağlup edilmiş ve barışı satın almaya zorlanmıştı. Reformcu eğilimlerinden şüphelenilen, suikast ve gaspla suçlanan Praetorianların bir lideri için yenilgi affedilemezdi. Kapı entrikalarına açıktır: İmparatoriçe Julie'nin kız kardeşi, Septimius Severus'un dul eşi Mesa tarafından baştan çıkarılmış askerler, Caracalla'nın piçi olduğuna inanılan ve Emesa'da Güneş rahibi olarak görev yapan on yedi yaşındaki Elagabal lakaplı genç Bassian'ı imparator ilan ederler. Kısa bir süre sonra 6 Haziran'da iki rakip karşı karşıya gelir. Birliklerinin bir kısmı tarafından terk edilen Macrinus, Caracalla'nın kendisine atfettiği maaş ve imtiyazların geri verilmesini talep eden praetoryanizmden başka bir şey olmayan Elagabalus'un partisi tarafından bozguna uğratılır ve yenilir. Bazı taşra idarecileri Elagabalus'un seçimini tanımayı reddederler. Genç imparatorun etkilediği ya da isimleriyle nam salmış muhteşem Antoninus ve Severus tüm direnişler karşısında galip gelmişlerdir; isyancılar da öldürülmüştür.

Şu ana kadar tarihin sıradan verilerinden başka öne çıkan hiçbir şey yok. Peki ama Elagabal Roma moru un-

⁵³ M.S. 218'den 222'ye kadar hüküm süren Roma imparatoru; Elagabalus, Heliogabalus, Elagabal ya da El-Gebal olarak da anılır ve Suriyeli-Roman güneş tanrısıdır, Dağ tanrısı olarak kült haline gelir.

⁵⁴ Kıyafetiyle birlikte belli olan Kardinal saygınlığı derecesi.

vanı altında ne yapacak ne olacak? Nasıl bir nüfuzu olacak, neyi temsil edecek? Gelecek kuşaklar karşısında nasıl bir karakter ortaya koyacak?

Elagabal, Romalıların yabancı kadınlara karşı nefretinin iyi bilinmesine rağmen, Severus'un âşık olarak evlendiği, zamanın dinsel açıdan tüm ilgi çeken şeylerine meraklı olan ve bunlarla meşgul olan, güzel, espirili bir kadın olan Suriyeli Julia'nın küçük yeğeniydi. Julie ile birlikte Kleopatra'nın ruhu, Berenice'nin şehvetli batıl itikat ruhu da tahta çıktı. Gnostisizme en büyük rağbetin olduğu, bir moda haline geldiği zamandı. Caracalla'nın öldürülmesinden sonra Elagabalus'un annesi Soémis, ya güçlü bir sofulukla ya da büyük bir ihtimam ve önlem olarak, onu Emése tapınağına saklamıştı. Böylece, Orta Çağ'da ve Fransız Devrimi'ne kadar genç aile bireylerini ve tahtta hak talep edenlerin dine girmelerini sağlayarak onlardan yakayı kurtardık.

Elagabalus'un eğitimi nasıldı? Bunu onun hükmetmesiyle alakalı jest ve eylemlere bakarak değerlendirebiliriz. Hiç şüphe yok ki Augustinus Tarihi onun hükmedişindeki özelliklerini abartmıştır ama yine de onları hicivlerde aktarıldıkları gibi kabul etmeli: Drama için olduğu gibi tarih için de sıklıkla gerçek suçlanır.

Elagabalus erotik bir mistisizme kapılıp mistik olmuş bir imparatorudur. Kendisini halka arz etmeye, onlara tanıtmaya Roma'ya gelmek için Asya'dan yola çıkmıştır. Yolculuğu dört ay süren dini, törensel bir olaydır. Sonunda, favori tanrısının içinde dinlendiği arabayı kendinde geçmiş bir şekilde sürerken, alnının tepesinde doğuya özgü bir taçla, bir idole benzer şekilde, kaşlar boyalı, salınarak sürüklediği ipek bir elbise giymiş olarak ebedi şehre girer. Bu taç, koni veya fallus şeklinde kesil-

miş ve değerli taşlarla süslenmiş siyah bir taşlandı (muhtemelen bir aerolit). Genç Suriyeli kadınlar tankın etrafında şehvetli danslar yapmaktadır; en nadide parfümler, en nefis şaraplar; her şey bu zafer gününün şerefine sınırsızca tüketilir. Eski Romalılar bu skandal durum için ağlayıp dururlar. Praetorium'un valisi Julien, kötü şöhretli bir kişiyi avlamak için girişimde bulunur ama askerler tarafından öldürülür. O, emperyal idealizmi desteklemek için gerekli olan çok ciddi bir şeyi, dini idealizmin yenilenmesini ciddiye almamak gibi bir hataya düşmüştü. Peki yeni din Hukukla mı yoksa Sevgiyle mi alaka- lı olacak? İmparator Elagabal'ın sorduğu soru buna benziyor. Daha sonrasında Kilise'nin nasıl bir cevap verdiği herkes tarafından biliniyor: Din ne biri ne de diğeri için olacaktır; din Günahlara Kefaret amacını güdecektir.

Elagabal, tüm kült inançları Emesa tanrısınıninkine tabi kılmayı amaç edinir. Önce onu Kartaca'nın savaşçı tanrıçası, adı Astarte olan Ay ile evlendirir ve tüm vatandaşlar çeyizine katkıda bulunmaya zorlanır. Gülümsemeye meyilli olanlara, tüm teogonilerin,⁵⁵ hatta İncillemizde Tanrı ile ilgili anlatılanların bile, ne kadar baş döndürücü tahayyüllerle dolu olduğunu belirtirim.

Tanrısı için yükselttiği yeni Pantheon'da, tapınakta, Yahudi, Samiriyeli ve Hristiyan kült inançları da dahil tüm dinlerin kutsal ilahlarını ve amblemlerini bir araya toplamıştır. Elagabal, yüzyılın din yüzyılı olduğunu, toplumsal devrimin tamamen dinsel olduğunu ve şapelin temelinde tüm kült inançları yönetici kılmanın onun evrensel bir arzusu olduğunu söyler. *Ayrıca Heliogabalus'un üstlendiği rahipliğinin tüm kültürlerin sırrını ta-*

⁵⁵ Halk mitolojisinde aynı kökene sahip tanrılar kümesi.

şıyabilmesi için Yahudilerin ve Samiriyelilerin dinlerinin ve Hristiyan bağlılığının buraya aktarılması gerektiğini söyler (Lampride⁵⁶)

Elagabalus filozoflara zulmeder. Bu şundan olmalıdır: Açıklayıcı her felsefe tiksinti verecek kadar kötüdür. Aziz Pavlus'un filozoflar hakkında söylemediği hangi kötülük var? O en çılgın şehvetin gösterisini sunar. Fakat Nero ve Commodus'tan sonra Romalıları bile hayrete düşüren bu şehvet, Doğu'daki batıl itikatların bir sonucuydu. Bu tür mucizelere yalnızca din ilham verebilir. Ateş amblemi altındaki Elagabal, tüm idealizmlerin en vahşisi, en evrenseli, en eskisi olan üretken gücüne tapmaktadır. Onun uygulamaya koyduğu ve imparatorluk sarayının bir tiyatro sahnesi olduğu dini rezilliklerin içinde papazlarla ilgili bir şeyler var. Bu bir gnosistir⁵⁷, afrodizyak bir gnosistir. Dört yüzyıl sonra gelen ve ilahi bir lütuf işareti olarak bir eylem halinde otuz adama bedel olmakla övünen Muhammed, Elagabal'ın dinsel şehvetini kendi tarzında yeniden üretir.

Gerçekten de bu üçüncü yüzyıldaki Romalıların lehine bir kez daha kanıtlıyor ki, Elagabalus'un talihsizliği ancak yarı yarıya anlaşılabilmiştir. İmparatorluk yönetimi için Venüs'e adanmış kadınlardan oluşan bir senato yaratır: Bu Elagabalus'un aşk adına onayladığı bir cinsiyet eşitliği ilkesidir. Elagabalus'un dininde kan ve şehvet, fiziksel Venüs ve Venüs Urania, Marquis de Sade'in romanlarında olduğu gibi bir araya gelirler. O, sevgi ve barış tanrısına insanları kurban olarak sunar. Bir vestal

⁵⁶ IV. yy, Diocletianus ve Büyük Konstantin iktidarları döneminde yaşamış olan Spartalı Aelius Lampridius dönemin yazarlarından;

⁵⁷ Eski Yunanca'daki "sezgi veya tefekkürle elde edilen bilgi"

bakiresine⁵⁸ tecavüz eder ve bir fahişeyi de platonik olarak sever. Kadın ve erkek fuhuşu için bir akademi işletir, silah arkadaşlarına bağışta bulunur çoğu köle kamu kadınlarını devlet masraflarıyla satın alıp onlara özgürlüklerini verir: İmparatorun özgür aşk uğruna ödediği çarpıcı bir haraçtır bu. Kadınsı bir şekilde giyinir, imparatoriçe adını alır, sirkten, ordudan, donanmadan ve tüm genelevlerden priyapik⁵⁹ fakülteleri için işe aldığı çok sayıda kocasını Devletin itibarlarıyla donatır. Sirk hayvanlarını arkasından kovalayan Commodus, Herkül'ü oynamıştır; Elagabalus kâh bazen Venüs'ü, bazen Anadyomene'yi, bazen de Kallipyge'yi oynar ve hermafroditizmiyle⁶⁰ şehvetin tüm icatlarını kullanıp tüketir. Ona göre, uzun ve büyük bir buruna sahip olmak, cennetten gelen bir kaderin işaret ediyordu ve bu talih ve servetin nişanıydı. Aynı kadına asla iki kez dokunmazdı. Elinden geldiğince en iyi bir şekilde hadım edilmeyi taklit ederken ve bir araba dolusu çıplak kadınla sürüklenirken Ki-

⁵⁸ MÖ 715'ten 673'e Roma kralı Numa Pompilius'un yarattığı bir kültür ve MS dördüncü yüzyıla kadar sürer. Vesta kutsal bir yuva olarak kabul edilir ve bu yuva Athena ve Diana ile birlikte Roma'nın üç ana bakire tanrıçasından biri olarak Vesta tanrıçası için kutsaldır. 6 ile 10 yaş arasında kızlar soylu ailelerinin elinden alınıp rahibe olmaları için kurayla seçilip 30 yıl kalmaları şartıyla buraya yerleştirilirler. Buradaki kadınlar Vesta'ya saygı göstermekle görevlidir. Vesta Bakireleri Vesta'nın ateşini devletin iyiliği için sürdürmekle görevlidir. Romalı kadınlarından farklı olarak Vesta Bakireleri mülk sahibi olabilir, bazı vergilerden muaftırlar ve ailelerinin ataeril baskısından uzaktırlar, kedi vasiyetlerini yazabilir, duruşmalarda ifade verebilirler. Tek şart 30 yıl boyunca iffetini korumak ve bakire kalmaktır.

⁵⁹ Yunan mitolojisinde bereket tanrısı Priapus kültüründen, müstehcen, edepsiz;

⁶⁰ Hermafrodit: Hermafrodit, belirgin bir şekilde erkek veya kadın cinsiyete özgü cinsiyet özelliklerinin herhangi birine tam olarak uymayan birey... Daha farklı bir anlatımla hermafrodit bireylerin cinsel organları, hormonal yapıları ve dış görünüşleri kadın ve erkek özelliklerini bir arada barındıran cinsel hal.

bele rahiplerinin alayında çıplak görünmeye özen gösterirdi. Elagabal'ın yurttaşı Davut geminin önünde çıplak dans etmemiş miydi?... Doğulu kadınlar gibi tıraş ettiği ve ağda yaptığı sevgililerinin ayıp yerlerini tıpkı bizim kutsal emanetleri yaptığımız gibi saygıyla öptü...

Suriye tanrıçasının gizemleri hakkında bilinenlere göre bu çılgınlıklar, ensest ilişkiden doğan, annesi tarafından Venüs kültüne göre eğitilen Elagabalus'un sefahat konusunda olduğu kadar fanatizmle de hareket ettiğinden şüphe etmemize müsaade etmiyor. Zührevi hezeyan her yerde en yüksek seviyeye erişmişti: Hristiyanlar ve paganlar, Yunanlılar, Romalılar ve Barbarlar sadece cinsel şehvetin hayalini kuruyorlardı. Tertullianus'un çileci düşünceleri, Montan'ın katı bağnazlığı, Origen'in hadım edilmesi ile ilgili olduğu kadar ayrıca Gnostik mezheplerin korkunç küstahlığı ve şölenlerdeki kadın düşkünlüğü, Elagabalus'un zamanımız için zar zor anlaşılan ve belki de gelecek nesiller için de hiç anlaşılmayacak olan bu garip karakterini açıklamaktadır. Birileri zevk alma idealini ararken, kimileri de umutsuzluk içinde kendilerini çileli maceraların içine atar: Münzevi, sefahat durumunda olduğu kadar, zühd makamı da kalplerin ve zihinlerin ahlaksızlığının tanığıdır.

Elagabal, bazı 19. yüzyıl sosyalistleri gibi, pantogamiyi⁶¹ yani çeşit, tür ve cinsiyetlerin karıştırılmasını doğrulamıştı; çok cinsiyetli, çok hayvanlı, çok modlu bir erotizm. Bakımını kuzenine emanet ettiği siyaseti küçümserken İskender, din işlerinin özel ve ayrıcalıklı idaresini kendisine ayırdı. Annesi Soémis, aşk korolarına kılavuzluk yapıp yönetirken ve oğlu için konsül kararnamelelerini imzalarken onunla birlikte hüküm sürdü. Bu,

⁶¹ Üreme ihtiyacı olduğu sürece erkek ve dişinin karşı cinsten tüm bireylerle çiftleştiği üreme şekli.

Romalıların gözünde onun en ağır suçu oldu. Üstelik, verdiği ikramiyelerle askerleri, şatafatı ve cömert bağışlarıyla plebleri memnun etti: Lampridius'a göre, hayırsever Hristiyanlığın bir alışkanlık olarak koruduğu ve modern finansın birleşimlerinde çok büyük bir rol oynayan bu piyangoları icat eden odur.

Bu nedenle Roma, imparatorlarının şahsında dünyanın tüm ideallerini ifade etmek zorundaydı. Hristiyan teolojisinin tahta çıkmasını beklerken, Pompey'in nezdinde patrisyen aristokratların, Sezar'ın nezdinde pleblerin, Marcus Aurelius'un nezdinde felsefenin, Augustus ve Tiberius'un nezdinde Makyavelizm'in, Trajan'ın nezdinde kahramanlığın, Severus'un nezdinde praetorian'ın, Elagabalus'un nezdinde zührevi teosofinin, İskender'in nezdinde püritenliğin şovunu yapacağız. İmparatorları bilmek, tutkuculuktan çileciliğe geçişi bağlamında antik çağları bilmek demektir. Bu da Hristiyanlığın tezini, yani anında ve doğrudan sebebinin bilmektir.

Elagabalus, bu pagan-Hristiyan geçişinin en ilgi çekici görünümlerinden biridir. Aslında temel olarak o, diğerlerinden ne daha fazla ne de daha az sapkındır. Onun yaptığı şey, çok fazla dillendirilmese de duyuların sarhoşluğunun olduğu kadar mistik halüsinasyonun bir sonucudur. O ne Neron gibi alemci bir şamatacı ne Tiberius gibi melankolik ne de Germanicus'un oğlu gibi çılgın olmuştur. O, basitçe, bir zamanlar peygamberlerin karşı çıktığı bu Babil kült tarikatının bir üyesi olan Venüs'ün bir rahibesinin oğludur. Elagabalus'u anlamak için Juvenal veya Petronius'u değil ama İncil'i okumak gerekir.

ALEXANDER SEVERUS⁶²

İdealizme teslim olmuş bir toplum hiçbir zaman dengeyi bulamadan aşırı bir uçtan diğerine geçip durur. Elagabal'dan sonra Alexander Severus geldi; Louis XV'den sonra da Louis XVI geldi. Bu yeni imparatorun karakteri öncekinden daha çok takdir görmedi.

On yedi yaşında iken Praetorian isyanıyla kuzeni gibi imparator ilan edilen Alexander, annesi Mamée ve ünlü hukuk danışmanı Ulpian'ın vesayeti altında hüküm sürdü.

Öncelikle bu Mamée kimdi, neyin nesiydi? Soemis'in öz kız kardeşi, Suriyeli bir kadındır, Astaroth kült inancının bir üyesidir ve bu kültün uygulanması sırasında babası Elagabal'ın babası kadar bilinmez olan Alexander'in annesi olur. İşte idealizmin hoş etkisi! İlk önce büyük bir adam, imparator olarak bir Antoninus'u, bir Severus'u seçersiniz ve böylece onun küçük piçlerinin sonuncusu halk için bir idol haline gelecektir. Ancak deneyimle birlikte konunun karakteri değişir: Kötü şöhretli Elagabal'ın yerine, Alexander'in nezdinde, hanım hanımcık bir genç, nazik, alçakgönüllü, edepli, annesine ve papazına itaat eden, Elagabalus'un kusurlar olarak garip bir şekilde abarttığı tüm erdemlerle donatılmış, üstelik bu-

⁶² Marcus Aurelius Severus Alexander, MS 222-235 arası Roma İmparatoru: 209 yılı civarında Fenike'deki Acco'da doğmuştur, annesi Julie Mammée'dir ve Heliogabalus'un kuzenidir. Daha 14 yaşında iken 222 yılında imparator olur. Praetorium'un valisi olarak hukuk danışmanı Ulpian'ı seçer, suistimalleri ortaya çıkartıp düzeltir, disiplini sağlar, edebiyatı teşvik eder ve Hristiyanlara hoşgörülü davranır; İbrahim ve İsa'nın resimlerini pagan tanrıların resimlerinin yanına yerleştirir. 232'de Perslerin kralı Artaxerxes'e karşı bir sefer düzenler ve başarısız olur. Sonrasında Almanları egemenliği altına almaya çalışır ancak önce disiplini tesis etmeyi isterken, tahtı ele geçiren Maximin'in kıskırtmasıyla askerleri tarafından 235'de öldürülür. Son derece sert olduğundan Severus (sert) lakabını almıştır.

nun yanında, din ve dindarlıkla dolu bilge bir çocuğa sahip olacağız. Bu iki genç aslında erkek kardeşlerdir, daha doğrusunu söylemek gerekirse kız kardeşirler. Aralarındaki tek fark idare etme davranışlarıdır. İmparator Elagabal neşeli bir kız gibidir; İmparator Alexander düzenli bir kişidir. Her ikisinde de tevazu ve şehvet aynı mizaçtan, aynı mistik ruhtan gelirken diğer yandan da zıt niteliklerin ve kusurların ortaya çıkmasına neden olur. Elagabal'da erotik fanatizm, şatafat ve inanılmaz bir savurganlık ateşine meydan verir; Alexander'de ağırbaşlılık açgözlülüğe yol açar. Dahası, Elagabalus gibi Alexander de önce Soémis'e yapıldığı gibi annesi Mamée'nin Augustus olarak adlandırılmasını sağlarken ya da buna izin verirken Praetorian ilkesini ihlal eder; sonra kendini yine kendi dindar ve anti-Sezaryen kozmopolitizmine kaptırır; nihayet, işlerin yönetimini aşırı gösterişli bir şekilde, o zamanlar dürüst insanlardan oluşan bir parti olarak Ulpian, Paul, Sabinus, Modestine, Africanus, Callistrates, Hermogenes, Marcian tarafından temsil edilen, ancak o zamanlar en ufak bir hataları askerler tarafından nefret edilmelerine neden olan devlet adamları partisine bırakır.

222'den 235'e kadar Alexander'ın dindar ve dürüst saltanatı neredeyse olaysız akıp geçti. Çalışkan ve sofu eğilimlere sahip olan ancak Elagabalus'un ki kadar temkinli ve kendine özgü bir dine de sahip olan bu iyi genç adam coşku ateşiyle dolu ve müstehcen tavırlara sahip biriydi. Lampridius, her sabah, Oratorium'da⁶³ Orpheus, Tyana'lı Apollonius, İbrahim ve İsa'nın da aralarında bulunduğu kahramanların, iyi prenslerin ve aziz ruhların resimlerinin önünden dua ederek geçtiğini söylüyordu.

⁶³ Roma'da ilahi ibadet yapılan, dua edilen yer.

Başak bir form altında, Elagabal'a özgü çalışmasını sürdürmüştür. Matematikçileri, yani büyücüleri, filozofları ve zeki insanları korudu, ama bu kesinlikle onlara benzer olduğunu kanıtlamaz. Şarkı söylemeyi, şiir yazmayı, trompet çalmayı, flüt ve org çalmayı bilmenin ve hatta biraz geometriye sahip olmanın yanı sıra, Lampridius'a göre o büyük bir astrolog, büyük bir kâhin, büyük bir orneoskoptu⁶⁴. Praetorianlar, onun doğuşuna ve Süryanilere olan bağlılığına gönderme yaparak onu ilk olarak baş sinagog diye adlandırdılar. Daha sonra onları reforma tabi tutmaya karar verdiğinde, ona daha az ironik olmayan Severus lakabını taktılar. Bu onun ölüm cezası oldu.

Çok sevdiği genç bir asilzade hanımla, annesinin izniyle evlendiği zaman, onun evlilik şefkati, saygın yaşlı kadının kalbini kıskançlıkla doldurdu. Düzenbaz Mamée, entrikaları sayesinde, Benedict İmparatoru, karısını koruyacak güce sahip olmadan genç imparatoriçeyi ortadan kaldırmayı başardı: Alexander arkasından ağlayıp onun yasını tutmakla yetindi.

228'de Praetorian isyanı devlet adamlarının partisini harap edip yıktı. Praetorium valisi Ulpian, karısı için sadece göz yaşı dökmüş olduğu gibi bakanı için de ancak gözyaşları döken Alexander'ın gözleri önünde askerler tarafından katledilir. Ulpian ve meslektaşları hiç şüphe götürmez bir şekilde muhafazakâr ve emperyalisttiler ama onların idealleri Severus'unkinden çok Antoninusların ideallerine çok daha yakındı ve aslında rütbeleri düşmüş gibiydi. Tüm yüksek görevli kişiler gibi, emperyal fikre karşı çıktıktan sonra, sonunda onun etrafında

⁶⁴ Ölüme meydan okuyan, her şeyi gören, şimşek ve gök gürültüsüne sebep olabilecek güçte, adaleti de sağlayabilen, ürkütücü, eğlenceli de olabilen, ayinler yapan din adamı, büyücü, kâhin.

toplandılar ve çoktandır gerilemekte olan fikri pekiştirmek için çalıştılar. Kötülüğün her türlü kahramanlığın üstünde olmadığı varsayılsa bile, teorilerini desteklemek için bir çocuğa değil, bir kahramana ihtiyaç vardı. Biyografi yazarı açık yüreklilikle yapmacıksız şöyle der: “Eğer Alexander bu kadar büyük bir imparator olmuştı, bunun nedeni her konuda Ulpian’ın kendisine rehberlik etmesine izin vermesinden dolayıdır.” Elagabalus’un hadımlarını kovmaya bu kadar itina eden zavallı Alexander’in ukala ve akılsızlardan oluşan bir kamarillanın⁶⁵ oyuncuğu olduğu sonucuna varmak için daha fazlasına ihtiyacım yok.

232’de Alexander, Sasani Artaxerkes’e⁶⁶ karşı yürüdü. Bu arada felsefi ve ahlaki incelemelerde bulunur ve İyi Yaşamının Kuralları başlığını taşıyan bir kitap yazar. Şüphesiz bu yaşadığı mevzuların bir derlemesiydi. Kötü yönetilen, şans ve şöhret getirmeyen bir seferin ardından isyancı birliklerini Antakya’ya geri getirir ve her halükârda Roma’ya döndüğünde kendine zaferin ihtişamını adar. Bu yeni İskender namının şerefi için bundan daha az bir şey yapabilir miydi?... İsyen rüzgarları her taraftan esmektedir; Aynı anda dört imparatorun ismiyle adlandırılır, bu kadar saygıdeğer bir prense duyulan tiksinti böylece bir o kadar evrensel olur. Ancak bunda bir iyi niyet eksikliği yoktu. Birikimine gösterdiği özenin dışında, kusursuzdu, hatta ahlakı katıydı, popülerliği etkiliyordu, disiplinin katılığına rağmen askerlere titiz davranıyor, değer veriyordu; subayların ve memurların sevgisini kazanmak için hiçbir şeyi ihmal etmiyordu; evli olmadıkları durumda onlara cariyeler verecek kadar ileri gitmişti (burada Elagabal’ın kulağını çınlatıyoruz).

⁶⁵ Kralın etrafında olan, resmi yetkileri olmasa da perde arkasında onu etkileyen, tavsiyelerinin sonuçlarını üstlenmeyen saray mensupları.

⁶⁶ Perslerin Kralı.

Hüküm sürdüğü sürece ve tüm hayatı boyunca hangi prens Alexander'den daha başarılı oldu? Nihayetinde 235 yılında, Almanlara karşı yürütülen şüpheli bir seferin ardından otuz yaşlarında annesiyle birlikte öldürüldü. Uzun boylu, güçlü ve fiziksel idmanlarda usta olmasına rağmen hiçbir zaman erkeksi bir kıyafet giymediğini söyleyebiliriz. Fikirlerin heterojenliği, sistemin yararsızlığı ve hükümdarın alay konusu olması nedeniyle onun hükümdarlığı imparatorluk içinde Elagabalus'un ki kadar felaketti.

Alexander'in yönetimi altında Hristiyanlık, çok geçmeden yeni ve ardı arkası kesilmeyen zulümlere yol açan akıl almaz bir gelişme gösterdi. Hristiyanlar ilk tapınaklarını inşa ettiler: Bunun Yehova için mi yoksa İsa Mesih için mi olduğunu bilmiyoruz. Büyük teyzesi Julia Domna'yı örnek aldığı anlaşılan Mamée tarafından saraya davet edilen Origen, büyük beğeni topladı. Hristiyanlığı Roma toplumunu saptırmakla ve askerlerin cesaretini kırmakla suçlayan devlet adamlarının etkisi, yenilikçilere karşı fermanların onaylanmasına neden olmuştu: Alexander'in dindarlığı onların etkisini felce uğratmıştı. Artık o bir imparator değildi; o hatta bir Romalı da değildi: hayırseverdi, kozmopolitti, aydın bir insandı, sert bir sofuydu.

Augustus Tarihi'nde anlatılan Alexander Severus'un hayatı, Cyropedia'nın⁶⁷ gerçek hayatta bir canlandırması gibi görünmektedir. Resmî belgelere göre anlatılan sahnede, Senatörler tarafından Antoninus ve Grand takma adlarıyla anılan bu çocuğun, bilgi dolu başarılı bir söylevle, bir o kadar aşırı bir onurlu tavırla kendini savun-

⁶⁷ Sokrates'in öğrencisi Xenophon tarafından MÖ 370'lerde Pers Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu Büyük Kiros hakkında yazılmış kimi yönden hayali bir biyografidir.

duğu sahne tam bir komedidir. Bu sahne biyografi yazarsına olduğu kadar eğitime de zarar verir. Kendi adıyla hüküm süren Ulpian'ın partisi ve koruduğu Hristiyanlar, Alexander'den büyük bir prens yapmak istediler. Bu saltanat döneminde, ondan önceki ve sonrakilerde gerçekleşen olayları anlatmak, onun beceriksizliğini göstermek için yeterlidir.

MAKSİMİN⁶⁸

Alexander Severus'un halefi Maximin olmuştur.

Tıpkı Elagabal ile Alexander arasında nasıl bir yaşam ve ahlak açısından zıtlık söz konusu olmuşsa, aynı şekilde bu iki prens ile Maximin arasında da mizaç yönünden bir zıtlık vardır. Bu, Sezar'ın seçilmesi, on yedi yıldır isimlerle aldatılan ve artık erkekler tarafından yönetilmeyen Praetorianlara yönelik bir misilleme olmuştur. Nihayetinde kendilerine bir erkek bulurlar: asla bir ordunun başında böyle büyük bir asker görülmemiştir. Seçimi heyecan verici olmuştur: Bir gün orduyu teftiş etmek için geçerken, askerler tarafından beklenmedik bir şekilde imparator olarak selamlandı ve Alexander ve Mamée'nin öldürülmesiyle kısa süre sonra seçimi kesin olarak geri alınamaz hale geldi.

Trakya'da doğan, Gotik kandan gelen ve imparatorluğun Tepegözleri ve Phalaris'i lakaplarına sahip olan Maximin, Elagabalus ve Alexander'den sonra Praetorian'ın hayal ettiği gibi Sezar'ın idealidir. Efsaneye göre boyu sekiz Roma ayağından daha fazladır; bir atinkine eşit olan gücü vardır; otuz kilo et ve yirmi beş litrelik şarabın korkutmadığı iştaha sahiptir; güzelliği ve iri gözleri onu bir Praetorian imparator modeli haline getirir. Dindar Antoninus'un Sezarizmin doruk noktasını işaret

⁶⁸ MS 173-238'lerde yaşamış bir Roma İmparatoru.

etmesi gibi Maximinus da Praetoryanizmin doruk noktasıdır.

Yasaklamalar, sürgüne göndermeler yeniden başlar. Askerin asilzade kastından yana yiyip midesine indirecek bir şeyi olmayalı o kadar uzun zaman olmuştu ki! Maximin, on yedi yıllık zayıflık ve utançtan sonra ortaya çıkan bir asker öfkesidir. Konsoloslar, akademisyenler, hukuk insanları ve idareciler, doğum, eğitim ve dehaları ile kendilerini öne çıkaran herkes kendisini, kendi kabalığının ve barbar kökeninin bilinciyle eziyet çeken bir prensin nefretine maruz kalmış olarak bulurlar. Julia Domna'nın Soémis ve Mamée tarafından sürdürülen himayesinden bu yana imparatorluğu haşarat gibi kemirmeye, yıpratmaya durmaksızın devam eden filozoflar, avukatlar, rahipler ve aydınlanmış insanlardan oluşan bir dünyaya karşı kaçınılmaz tepkidir bu.

Maximin, Roma ve İtalya'yı ziyaret etmeyi hor görür ama düşmanı nasıl yeneceğini bilir ve onları kendi ormanlarında bastırır.

Yaptığı işkenceler bir vahşinin yaptığı işkencelerdir: Bazen mahkûmları köpekler gibi sopa darbeleriyle bayıltır; bazen onları kanlı hayvan derileri altında vahşi hayvanlara teslim eder. İnsanlığa yönelik bu etkili ve uygulamalı küçümsemede, Alexander'in sahte dindarlığa duyduğu tiksintiye benzer şekilde Elagabalus'u doğuran pis toplumun tiksintisini fark etmiyor muyuz? "Göreve dönmek için kendisini tanıttığı zaman Elagabal ona : "Maximin, bazen on altı, yirmi ve otuz sporcu yordunuz iddia ediliyor. Peki bir kadınla yirmi defa seks yapabilecek kadar güçlü müsün?" demiştir. O kadar olağanüstü güzelliğe sahip bir oğlu vardı ki, Capitolinus onu gökten düşmüş bir hayal, *gökten düşmüş tanrıya* benzetmişti ve bu genç adamın alçakgönüllülüğü de bir o kadar

büyüktü. Elagabalus ile eşit derecede kirli olan Maximin'in düşmanları ve rakipleri, Balbinolar, Maximus ve Gordian'lar genç Sezar'a karşı rezilce bir iftira metni yazdılar. Bu tür hakaretlerin kefareti ne kadar çok zulüm hak eder! Maximin, taş ocağına doğru fırlatılan arabayı durdurabilir, bir yumruk darbesiyle bir atın kafasını uçurabilirdi; elleriyle taşları ezerdi, taze ağaçları sökerdi ama hiçbir zaman bir saraya sahip olmakla ve vücudunu lejyonların züppelerine pazarlamakla suçlanmadı. Diğer taraftan, nezaket, bilgelik, iyilik dolu olan, bir titanla evlenmiş bir Pallas kadını olan karısı Pauline'i övüyoruz. Bu durum, bu barbarın, kendisini kızdıran Romalılarından daha fazla ahlaki anlayışa sahip olduğunu ve doğa kanunlarına saygı duyduğunu bir kez daha kanıtlar.

Maximin servetini, insanların içinde kendini bilen ve kendisinde cüssesinden başka bir şeyler olduğunu keşfetmiş olan Septimius Severus'a borçluydu. Caracalla'nın öldürülmesinin ardından, minnettarlığından dolayı Macrinus'un emrinde hizmet etmek istememişti. Edepsiz Elagabal tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. tıpkı Caligula yüzünden Cherea'ya olan gibi o da böyle bir canavarın yönetimi altında askeri servetinin peşine düşmektense tarlalarına dönmeyi tercih etti. Kimbilir kaç Romalı aynısını yaptı?

Alexander'in yükselişinden sonra Maximin, orduya geri dönmüş ve kendisine onların Ajax'ları ve onların Herkül'leri olduğunu söyleyen askerlerin alkışlarıyla tüm safları geçti. Komutası altında en cesur ve en disiplinli olan 4. lejyonun komutasını ele aldı. Bu tür hizmet kayıtları, onun doğumundaki vahşetin kefareti niteliğinde görülürdü. Hizmetlerinden giderek daha fazla tatmin olan Alexander, Gotik köylünün oğlunu kız kardeşiyle evlendirmekten yana çok uzak değildi: Burada

dengi dengine olmayan evlenme olayından kim şikayetçi olabilirdi ki?

İmparator olduktan sonra kimsenin onun ayaklarını öpmesine asla izin vermedi: “Özgür bir adamın dudaklarını ayakkabıma yapıştırmasından Tanrı korusun!” demiştir. Maximin’in şahsında barbarlık medeniyete utanç getirmiştir; barbarların işgali haklı görülmüştür.

Ama idealizm tarafından kurulan her şey yine idealizm tarafından yok edilmek zorundadır.

Suriyeli prensler, zıt nitelikleri ve ahlaksızlıklarıyla Praetorian karakterini nasıl sarsıp dehşete düşürdüyse, Maximinus da şöhretiyle daha da korkunç hala gelmiş barbar kişiliğiyle toplumsal alışkanlıklara şiddetle karşı durdu. Tiyatronun ortasında ısıklanırdı; senatoya yazdığı mektuplar alay konusu edilirdi; çocuklar ve kadınlar onun Roma’da asla görünmemesi için dileklerde bulunurlardı. Korkunç biriydi ve karısı Pauline ne yaparsa yapsın bu korkudan ruhları kurtarmak ve iyileştirmek mümkün değildi.

Kalabalıkların gözünde Maximin’in en büyük suçlarından biri, şehirlerin kamu eğlenceleri için ayrılmış özel gelirlerini orduların hizmetine vermesiydi. Elbette, böylesine büyük bir tiranlığı haklı çıkaracak nedenler eksik olmayacaktır. Her şeyden önce şehirli eğlenirken barbarlarla savaşan askerleri hayatta tutmak gerekiyordu. Ancak ordu ile plebler arasında genişleyen ihtilaf burada ortaya çıkar: Praetorian döneminin karakteri ve Sezarizmin kaçınılmaz sonucudur bu. Maximin, tanrıların altın ve gümüş heykellerini tapınaklardan paraya çevirmek için kaldırdığında, bazı yerlerde halk, bu tür dinsizliğe tahammül etmektense putları uğruna katledilmeyi tercih etmişti. Magnus adında bir senatör Galya’da isyan çıkarır: Sözde öyle oldukları kabul edilmiş veya ikna edilmiş

dört bin suç ortağıyla birlikte herhangi bir yargılama yapılmaksızın öldürülür. Osroene'deki Quartinus da kendisini imparator ilan ettirir. Kısa sürede kafası Maximin'e getirilir. Sonunda Maximin'in zorunlu vergileriyle tehdit edilen zengin insanlardan oluşan bir koalisyon kurulur; kölelerini, müşterilerini, köylülerini silahlandırır ve iki Gordian'ı da⁶⁹ imparator ilan ederler. Bu adaylar hakkında birkaç söz söyleyelim.

Seksen yaşında yaşlı bir adam olan Gordian baba, anne tarafından Trajan, baba tarafından da Gracchi soyundan gelmekteydi. En asil doğum olayıyla övünebilirdi: Maximin ile ilk zıtlık buradadır. Edebiyatın ve sanatın koruyucusu olarak, ona adanmış ve düzenli olarak yüz elliden az olmamak üzere beş yüz çift gladyatörü sahneye çıkardığı gösteriler sayesinde kendisini hala halk tarafından kabul edilebilir kılmıştı. Peki, çoğunluk için bu gladyatörler kimdi? Maximin'in yurttaşlarıydı.

Oğul Gordian, ahlak, ihtişam ve zevklerdeki rahatlıkta babasını geride bıraktı. Hikâyeye göre, aynı anda yirmi iki cariyesi vardı, gösteriş olsun diye değildi, çünkü her birinden iki ya da üç çocuğu vardı. Kütüphanesi toplam altmış iki bin parşömenden oluşuyordu. Sizi temin ederiz ki, onun edebi ürünleri, sarayındakilerden dahai küçümsenecek bir şey değildi: Maximin'in, Got Maximin'in, okuma yazma bilmeyen Maximin'in, tek eşli Maximin'in ahlakı üzerine ne kadar da hiciv vardı!

Otuz altı gün süren isyanın ardından iki Gordian da Moritanya valisi Capellianus tarafından yenilgiye uğrarlar ve ardından yok olurlar (Gordian II savaşta ölür ve babası Gordian I intihar eder). Ancak senato uzlaşmaya

⁶⁹ Yeni imparatorlar Gordian I ve Gordian II isimlerini alırlar.

varmada ısrar eder ve onların yerlerine Balbin ile Maximus'u atar ve daha sonra halkın isteği üzerine on üç yaşında üçüncü bir Gordian'ı seçer.

Maximin bu olayları Pannonia'da öğrenir: Sarmatyalılara karşı, sonucun Tuna ile Baltık arasındaki tüm kuzeyin imparatorluğa teslim edilmesi olacağı bir sefer düzenler. Tahmin edilebileceği gibi onun öfkesi taşmıştır ve ailesini bile tehdit eder. Bir Elagabalus'tan, bir Alexander'den sonra hala ince insanları, zevk düşkünlerini, nam salmışları ona tercih eden bu korkak uygarlığa lanet eder!... Çevresindeki her şeye, özellikle de umursamadığı tüm hurafelerden çıkan süprüntülere, Hristiyanlara saldırır.

Kışın sonunda, üç seferde galip gelerek liderliğini sürdürmüş en iyi lejyonlardan oluşan ordusunun başında, Rhaetian Alpleri üzerinden İtalya'ya doğru yola çıkar. Taşan Timave'yi fiçılardan oluşan bir köprü üzerinde geçer, her yerde yalnızca ıssız kırsal alanlarla, terk edilmiş kasabalarla karşılaşır. Asmaları söküp banliyöleri yaktıktan sonra Aquileia'yı kuşatmaya gelir. Bölgede yaşayanlar, vahşi bir canavar karşısında nasıl davranılırsa o şekilde, çaresiz insanlar gibi kendilerini savunurlar. Kadınlar cesaret konusunda erkeklerle boy ölçüşür: Korku, nefret, hor görü, din, bunlar tüm ruhları barbara karşı aşırı bir şekilde uyarılır.

Bununla birlikte senato temsilcileri tarafından kuşatma ordusu üzerinde çalışılmaya başlanır; etrafı saran sessizlik, ülkenin ıssızlığı, soğuk, açlık askerin kalbi cesaretini kırar. Dünya onların liderlerini kınamıştır ve liderlerine olan bağlılıklarına rağmen dünyayı önemsemektedirler. Sonunda, Roma'da bıraktıkları çocukları ve eşleri için korku duyup titreyen bir grup Praetorian, Maximin'i ve zaten çoktan Sezar ilan edilmiş oğlunu

katlederek krize son verirler. İki mızrak üzerinde taşınan kafaları barışın işareti olur. Balbin bu ödülü elde ettikten sonra büyük bir eğlence yapılmasını emreder. Üzerine yüz koyun ve yüz domuzun kurban edildiği yüz çimen sunağı dikilir. Bu da Praetorianların aynı yıl Balbinus ve meslektaşı Maxime’i katlederek Ajaxlarının intikamını almalarına engel olmamıştır.

Maximin’in öldürüldüğü 238 yılından bu yana bin altı yüz yirmi yıl geçti ve bu asker hakkında tek bir sempatik söz söylenmedi. Gelecek nesiller onun hakkında adaletli olsun, yeryüzü ona ışık olsun!...

Böylece gerçek, meşru imparator ne praetorianların, ne pleblerin, ne rahiplerin, ne filozofların, ne senatonun, ne de hukuk danışmanlarının imparatorudur: Biz onu sırayla söylersek Nero ve Commodus’ta, Elagabalus’ta, Alexander’de, Maximinus’ta, Gordian’larda gördük. Hiçbir şeyin her zaman imparatorun hem kahraman hem devlet adamı hem de iyi bir adam olmasına faydası olmaz. Yüce Adalet artık ondan beklenen şey değildir. İsmi doğurduğu, düşündürdüğü tüm idealizmlerin karşılığını vermelidir; tek kelimeyle, kendi kişiliğinde mutlak olanı, imkansızı fark edip gerçekleştirmelidir.

PROBE⁷⁰

276 yılında Probus içtenlikle gönülsüz olmasına rağmen askerleri tarafından seçilir ve bu senato tarafından onaylanır. Selefleri Tacitus ve Claudius gibi o da imparatorluğun şansız şöhretsiz sefilliğini görmüş ve bu kutsal acı kadehi reddetmiştir. Böylelikle dürüst insanların artık

⁷⁰ Probe ya da Probus : Marcus Aurelius Valerius Probus, Roma imparatoru c. 232 – 282: Kendi askerleri tarafından katledilen yaşlı Tacitus’un ölümü üzerine (Ağustos 276), hükümdarın akrabası olan General Florian ve dönemin tüm Roma İmparatorları gibi Balkan kökenli bir general olan Probus taht için yarışır ve Doğunun lejyonları tarafından Probus seçilir.

imparatorluğa inancı kalmamıştır: yalnızca alçak sefil yaratılar ve embesillerin böyle bir görevde gözü olur.

İlirya yerlisi, Aurelian'ın, Claudius'un, Decius'un yurttaşı, kırk dört yaşındaki Probe, sivil ve askeri olmak üzere iki gücün uzlaşısının bir sembolüdür. Onun seçilmesi Praetoryanizmin yakın sonunun bir habercisi olur. Coşkuyla hizmet ettiği bir fikrin temsilcisi ve bu fikrin şehidi olacaktır: Bu adam kimdi, neyin nesiydi?

Kamplarda dünyaya gelen ve askeri bir Roma lejyon subayı olarak ölen bir babanın çocuğu olup kendisi de yirmi dört yaşında bir Roma lejyon subayı olan, Scipio gibi iffetli, Aurelian gibi cesur, adı gibi dürüsttür Prebus. Valérien tarafından çok sayıda çok sayıda bilezik, kolye, bayrak, şeref kılıcı, sivil taçlarla donatılmıştır. Sarmatyalıların fatihidir: Afrika'da, Pontus'ta, Ren, Tuna ve Fırat nehirlerinde bir dizi seferde öne çıktıktan sonra, Mısır'ı fethederek ve oraya sulhu getirerek ününe damga vurup itibarını güçlendirmiştir. Aurelianus'un ve onun sayesinde imparatorluk Gallienus'un ve otuz tiranın dağılmasından kurtulabilmiştir. Uzun zamandır, Valerian, Gallienus, Claudius, Aurelian ve Tacitus gibi imparatorlar tarafından, imparatorluğun umudu olarak gösterilen ve Mor unvanı ile onurlandırılan Prebus, sonunda ordu tarafından saygı duyulup beğenildi ve bu saygıdan derinden etkilendiği apaçık belli olan senatonun onayına sunuldu. Siyaseti ve savaşı kendi adına ele alan yeni imparator, sivil idareyi Augustus organına geri verir ve kendisini bu kurumun generali olarak görür. Oysa ki yetkilerin bu çok tehlikeli olacak paylaşımına kalkışmanın henüz zamanı gelmemiştir; ayrıca her ne kadar Probe iyi vatandaşların övgüsünü hak etse de, yurttaşlık bilinci gittikçe azalan ve özgürlüğün ne olduğunu bilmeyen ordu ondan hoşlanmaz.

Probe'nin idaresi altında, neredeyse tamamı bir imparatorluğa ulaşacak olan bir dizi general hizmet etmektedir: Carus, Diocletianus, Maximian, Constantius, Asklepiodotus, Galerius, Licinius, Annibalian.

Aurelianus'un katillerini cezalandırır, Franklarla barış anlaşması yapar ve onların Galya'ya yerleşmelerine izin verir. Her zaman muzaffer olur, askerleri barış zamanlarında kamu yararına olan işlerde çalıştırır, tarlalara üzüm bağları diktirir, Ren ve Moselle nehirlerinin yamaçlarına üzüm bağları diktirir ve Domitian'ın yasakladığı bu kültürü her yerde özgür kılar.

Probe'nin saltanatı kısaydı; ama ne hayattı! Probe, askeri kariyeri boyunca, Napolyon'unki kadar, tam dört kez başarı kazandı: Vopiscus'taki⁷¹ biyografisi yirmi beş sayfa sürmemektedir.

277'de Galya'yı istila eden, yani Franklar, Ligyalılar, Burgonyalılar, Ariler ve Vandallardan oluşan bir barbarlar topluluğunu temizler. Bu barbarlardan dört yüz bini öldürülür, on altı bini orduya dahil edilir. Ligyalıların tüm ırkı ortadan kaldırılır. Seksen Galya kasabası imparator tarafından düşman varlığından kurtarılır. Sonra Ren'i geçer, isyan eden Almanlara karşı zafer kazanır ve daha sonra aldıkları tüm esirlerin teslim edilmesini zorunlu kılar ve hatta sonra milleti bile silahsızlandırmayı tahayyül eder.

278'de Rhaetia, İliyya ve Trakya'da barışı sağlar: Probe sayesinde Gotlar sınır dışı edilir. Dağlarında yaşayan Isaurialılara (Küçük Asya) saldırır ve onların kalelerinin birçoğunu yok eder. İmparatorluğu korumak için Tuna Nehri üzerindeki Regensburg'dan Ren Nehri'ne kadar 200 mil uzunluğunda kulelerle çevrili bir duvar

⁷¹ Flavius Vopiscus, 4.yy'da Augusta Tarihçesi yazarlarından biri.

inşa eder; bugün harabeleri seyrederken köylüler bunu şeytana atfetmektedirler.

279’da Probe’un İliya’ya, Trakya’ya, Asya’ya, Etiyopya’ya yeni seferler gerçekleştirir: Her yerde mutluluk vardır. Sınırlara, barbar kolonileriyle doldurarak yeniden hayat getirme projesi tasarlamıştır: bu ara sıra başarılı olmuştur ama çoğu zaman umutları yıkılmış ve hayal kırıklığına uğramıştır. Barbarlar da en az Romalılar kadar ve Romalıları örnek alarak çalışmayı reddetmişlerdir.

880 yılında, Galya’nın komutanı Cenova kıyısındaki Albenga’lı Proculus kendisini imparator ilan etmek ister ve Probe’un uzakta olmasında yararlanır. Kısa süre sonra yenilir, Kendi taraftarları tarafından teslim edilir ve öldürülür. Augustinus Tarihine göre, yüz genç Sarmatyalı kadını esir alan ve iki hafta içinde hepsine tecavüz etmekle övünen kişi bu Proculus’tur: *Bunlardan on tane-sine bir gecede girdim; ama içimdeki ne varsa her şeyi iki hafta içinde kadınlara geri verdim.* İmparatorluk onuru için bu ne büyük bir unvan! İspanyol Bonose, Galya’nın başka bir noktasında isyan eder ve kısa bir süre sonra kendini boğmak zorunda kalır: Bu adamın başka türden bir yeteneği vardı, o da sarhoş olmadan her zaman içki içebilmektir. Aynı türden iddiada bulunanlara karşı öfkeye doludur. Toplumsal tabakanın zirvesindeki seçkinler kendilerini çılgın seks partilerinden kurtarmaya başlarlar: Praetorianların yüzyılı, birçok imparatorun erdemi açısından cumhuriyetin en güzel zamanlarıyla yarışır. Ancak ideal zayıflar, çözülme giderek artar: İmparatorluğun rakipleri, sefahat hayatının canavarı olmadıklarında alay konusu edildikleri zaman çok daha fazla üzülmüşlerdir. Probus, kazandığı zaferler sayesinde boşu boşuna Frenk, Gotik, Sarmatik ve Partik

takma adlarını kazanmışlardır; bir adam ve bir yurttaş olmanın tüm erdemleriyle boşuna parlıyorlardı: onun karşısına bir Proculus'u, bir Bonosus'u boy ölçüştürmek için çıkarmışlardır. Zaten birkaç yıl önceydi bu. Saturninus mu, Mağribi mi yoksa Galyalı mı, hangisi olduğu bilinmez, Mısır'da Mor unvanını almıştır: O yarı deli bir retorikçiydi⁷². Hemen alkışlanmıştı, hemen mağlup edilmiş ve idam edilmişti: Praetorian bazen sarhoş olsa da adalet söz konusu olduğunda işini çabuk bitirirdi.

Probe'un Perslere karşı savaşı hakkında: İmparatorluğun diğer bölgeleri onları yalnız bıraktığında, İran imparatorların bir hobisidir, Probe, düşmanı barışa zorlar.

Peki o halde imparatorun erdeminin kalabalığa ne gibi bir etkisi olur? Halkın artık Romalılara özgü hiçbir yanı kalmaz. Onun ruhundaki yurttaşlık duygusu ölmüştür. Konuşulması gerek şeyler İmparatorun hislerine göredir.

281 yılında hem içerde hem de dışarda olsun, İmparatorluğun tüm düşmanlarına galip gelen Probe, büyük şehre zafer gösterisi getirir. Bu gösterişli gösterinin ihtişamı içinde insanların kollarında sirk içine taşınan, bin alageyik, bin kızıl geyik, bin yaban domuzu, bin devekuşunun topladığı kalabalıklara terk edilmiş bir orman gördük. Ertesi gün dövüşler için, yüz erkek ve yüz dişi aslan, iki yüz leopar, üç yüz ayı ve altı yüz gladyatör ortaya çıkar. Bu bahtsız zavallılardan 80'i, beklenmedik bir zamanda kendilerini muhafızların üzerine atıp onları öldürürler, sanki hepsi arenadan kaçmış hayvanlar gibi şehrin her tarafına yayılırlar ve şehri cinayet ve terörle doldururlar, ancak sadece düzenli birliklerin önünde hayatlarını pahalıya satarak yenik düşerler.

⁷² Söylev ustası.

Böylece fikirleriyle çalışan üst sınıflar, Sylla ve Lucullus'un umutsuz duygusallığından bir Probe'un, bir Carus'un, bir Diocletianus'un tutumluluğuna geçerek sürekli bir değişim dönüşüm geçirirken, pleb halkı değişmeden kalmıştır. Halk aptal merakını besleyen vahşi hayvanlar olarak, imparatoru kendi kusurlarını övmeye ve kendisini onun imajına benzetmeye zorlarken kabalılığını muhafaza etmiştir.

Fırat'ın karşı kıyısındaki Ktesiphon'un ele geçirilmesi, Probe'un son başarısı olmuştur. Ağustos 282'de İliya'ya döndüğünde, memleketi Sirmium'da, O, reform politikasının yanı sıra disiplininin katılığı ve orduya zorla kabul ettirmeye çalıştığı işler nedeniyle de suikastae kurban gider. Bir reformcu ve ekonomiste özgü gayretiyle Probe, Hristiyanlığı on altı yüzyıl bile geride bırakan, onu aşan ruhu, kendisine hayat veren ruhu, askerlerin daha fazla görmelerine izin vermiştir. İmparatorluğun artık ne askere ne de haraçlara ihtiyacı olmayacağı bir zamanın geleceğini söyleyerek çekip gitmiştir!... Bu, emperyal idealin yadsınması, çalışmanın ve Yüce Devrimci Adaletin onaylanmasıydı. Aurelian, dünyanın en cana yakın insanı olan Roma halkına alaycı bir dille yaklaşırken, sarhoşken gerçeğin yalnızca yarısının açıklandığını söylerdi. Probe ise her şeyi söylerdi. O affedilemezdi. Hâlâ öfkeli olan Yüce Adalet imparatorlara saldırdır. Sezar'ın suçu telafi edilemez. Antoninler merhamet görmediler. Onlardan sonra Pertinax, Decius, Valerian, Claudius, Aurélien, Tacitus, Probe, Carus asil kurbanlar olarak karşımıza çıkarlar. Ne kahramanlık ne alçakgönüllülük ne de dürüstlük onları koruyamaz. Centaur'un kıyafetinin Herkül'ü yakması gibi Praetorian Mor unvanı da onları yakar.

Suç işlenir işlenmez askerler imparatorları için ağlarlar. Onlar tarafından Probe'ye şu kitabeyle bir anıt diki-
lir: Burada gerçekten, Barbarları yenmiş bir fatih ve ti-
ranları yenmiş bir fatih olan muzaffer Probe yatmaktadır.
Barbar ulusların fatihi, hatta tiranların fatihi olan ve
gerçekten dürüst olan Probus burada yatmaktadır. Etki-
siz ve yetersiz bir pişmanlık: Tarih, sanki suikastı sessiz-
liğiyle kutsamak istiyormuşçasına bu olağanüstü adama
dair neredeyse hiçbir şeyi korumadı. Vopiscus'un dediği
gibi, o, ne Pön savaşları, ne Galya öfkesi, ne Mithrida-
tes'in acımasızlığı, ne de İspanya'nın zekice inatçılığının
antik Roma'da buna benzer bir şeye yol açmadığını söy-
ler.

XXXIV

Emperyal idealizm Roma ve imparatorlarla birlikte yok
olmaz; imparatorluğun çöküşünden sonra insanların ha-
yal gücünde dönüşmüş ve daha da büyümüştür. Onun ta-
rafından, Batı İmparatorluğu'nun yıkılmasından üç yüz
yirmi beş yıl sonra, milliyetleri imparatorun himayesi al-
tında yeniden oluşturarak, bir yandan imparatorluk birli-
ğinin geri dönüşünü imkansız hale getirmek bakımın-
dan; öte yandan, dünyevi olanı manevi olandan ayırmak,
böylece yasayı inançla karşı karşıya getirmek ve aynı za-
manda papalık ütopyasının gerçekleşmesini aynı şekilde
imkansız hale getirmek bakımından yararlı bir neticeyi
içeren feodal ve federatif biçimlere sahip Germen Roma
İmparatorluğu'nu kurdu. Ama bunun yol açtığı felaket
ve ölüm getiren belirsizlik, Papalık nezdinde yaklaşık
bin yıl süren gönülsüz hesaplaşmanın ardından, Av-
rupa'nın perişan yalnızlığını açıkladıktan sonra, papalık
nezdinde İtalya'nın özgürlüğünün önündeki son engel
olmuştur.

Fransız imparatorluğunun, adı dışında Charlemagne tarafından yenilenen Sezar'ların İmparatorluğu ile hiçbir ortak yanı yoktu; kökeniyle, düşüncesiyle, eğilimiyle iddia edilen onun tipinin sözde devamı değil, onun yadsınmasıydı. Fransa'nın siyasi ideali, yüzyıllardır komünlerin kurulmasıyla, parlamentolarla, krallığın imparatorluğa olan muhalefetiyle, feodalizmin çözülmesiyle, XIV. Louis'nin getirdiği bir merkeze bağlı yönetim şekliyle ve 18. yüzyıl felsefesi ile gelişmiştir. Devrimin nihayet ilan ettiği bu ideal, EŞİTLİKTİR. Nesnel ve ekonomik gerçekleştirme hedefi dahilinde Yüce Adalet'in ta kendisidir. İmparator, artık eskiden olduğu gibi Roma'da değil, Fransa'daydı. Ulusal idealin kişileşmiş hali, kanunun yaşayan ve vücut bulmuş haliydi ama ayrıca hukukun intikamcısı, eşitliğin generali, Devrimin kılıcıydı. Napolyon'un sahip olduğu popülerlik, kesinlikle unvana değil, şahsına aitti ve eğer 10 Aralık 1848 seçimlerinden ve 1851 darbe tiyatrosundan sonra, halkın imparatorluğun yeniden kurulmasını coşkuyla karşılamış olduğu söylenebildiyse, bunun nedeni, 1804'te olduğu gibi ideallerinin gerçekleşmesi değil ama bu başarının umudu ve taahhüdüydü.

Ayrıca papalık ve millet toplulukları arasında onlara karşı çarpışan Fransız imparatorluğu, savunduğu fikir dışında yabancı halklar karşısında başka hiçbir başarı elde edemedi. Alplerin iki yamacında, Ren Nehri'nin ve Pireneler'in diğer tarafında şüpheli bir sempatiyle karşılanmakla birlikte, hiçbir zaman Alman ya da İber topraklarının en ufak bir kısmını bile bünyesine dahil etmeyi başaramadı. Slav, Anglo-Sakson ve İskandinav ırklarının saygısını kazanmada ise çok daha az başarılı oldu. Eğer Şarlman'ın imparatorluğu bir ölçüye kadar Avrupa federalizminin ifadesi olmuşsa, Napolyon'un imparatorluğu Sezar'ın birliğini nasıl yenileyebilirdi? Bundan

böyle tüm efsanelerden çok daha güçlü olan milliyet duygusuyla kendi sınırları içine sıkıştırılmıştır. 89'dan bu yana eski Roma hukukundan üstün olan ve fetihlere karşı olan hukuki ruha sahip Fransa tarafından düşman karşısında terk edilmiş, on yıllık bir varoluştan ve ilk düşüşün ardından anayasal monarşiye dönmüştür. Bir an için kendisinde saptığı Devrim, onu tüzük şartnamesiyle yeniden ele geçirmiştir: işte onu yeniden beklediğimiz yer burasıdır. Tarihin sahtesi yapılamaz.

~

BEŞİNCİ BÖLÜM
Ulusların İlerlemesi ve Gerilemesiyle İlişkisi
Dahilinde Edebiyat Hakkında

XXXV

Gerçek bir edebiyatçı olarak, ancak onun hakkında konuşulması nasıl uygun olursa o şekilde edebiyat hakkında konuşabilmek isterim. Ama yine de yetersizliğimi kabul etmek ve Boileau'nun şu mısrasını kendime kabul etmek zorunda hissediyorum:

Eğer mesleğiniz buysa, bunun yerine en iyisi siz duvarcı olun...

Okuyucu, bu parçayı inceledikten sonra, iyi bir şekilde ispatlanmış bir gerçeğin kesinlikle güzel bir dil olmadan da yapılabileceğine karar verebilir! Yine de kendi görüşüme göre, yazar belagat gücü muhakeme gücüyle birleştirilebilseydi bunun en azından daha da iyi bir şekilde ortaya konulabileceğini düşünüyorum.

Yüce Adalet Teorisi, bize Sosyal Ekonominin, Siyasi Anayasanın, Sanayi Organizasyonun ve Pedagojinin ilkelerini verdikten sonra, mutlak olanın fikirler içinde oynadığı rolü belirlememizi sağladı. Metafiziğin unsurlarıyla birlikte kamusal Aklın ve İnancın teminatlarını bize hemen teslim eden kararlılığı sağladı.

Bu verilerin ustaları olarak sonunda bizi tek başına İlerleme yoluna sokabilecek olan Özgür İrade teorisine yaklaşmayı başardık.

Bundan böyle İlerleme Teorisi, en azından tamamen matematiksel olan bu teori sözcüğünün sanat, özgürlük, mutlak gibi doğası gereği tanımlanamaz olan şeylere uygulanmasına izin verildiği ölçüde bizim için bir sanat teorisine dönüşecek.

Böylece, temel fikri mantığı hukuktan yola çıkılarak Devrim, eski dünyanın karşısına tamamen silahlı olarak dikilir: vahiyler ve mitlerin karşısına muhalif olarak çıkar, felsefi alanın her kısmında ciddiyetini gösterir;

inanç ve otorite çağlarının gölgesinden başka hiçbir zaman sahip olmadığı bir metafiziğe, bir ahlaka, bir ekonomiye, bir politikaya, bir pedagojiye, bir psikolojiye, bir estetiğe sahiptir; Bay Oudot'nun mutlu ifadesine bakacak olursak bilimi ve bilinci tanır, kendini bilir.

Peki şimdi bir estetik, bir sanat teorisi mümkün müdür?

Eğer böyle bir teori mümkünse ve doğruyu söylemek gerekirse sanatın bilimden ya da sanayiden farkı nedir? Aksi takdirde, yani sanat, kaidelere ve formüllere indirgenemeyecekse, tanımlamayı reddeden bir kavramın, bir şeyin gerçekliği ne kadar meşru olabilir?

Estetik sorununun özgür irade sorunuyla benzer olduğu görülmektedir: Özgür irade tanımlanırsa bu kaddedir; tanımlanmamışsa bu hiçliktir.

XXXVI

Ayrıca, antinomi (Çatışkı, karşıtlık) aynı olduğundan, terimlerin değişmesi dışında teori de aynı olacaktır. Ancak sadece Özgürlük ve İlerleme üzerine yaptığımız iki İncelememizden çıkarmış olduğum aşağıdaki önermeler bütün estetiğin özeti gibi sayılabilirler:

- 1) Sanat, şeylerin fenomenliğini⁷³ kendi şerefine, kendi nasıl istiyorsa o şekilde gibi yenisinden yaratarak, somut doğa teması üzerinde çeşitlemeler gerçekleştirerek (bu kelimeyi bağışlayın) özgürlüğün ta kendisi olur;
- 2) Sanat da özgürlükte olduğu gibi aynı şekilde konu olarak insanı ve şeyleri ele alır; amaç onları aşarak yeniden üretmektir; amaç Yüce Adalet'e ulaşmaktır.

⁷³ Nesnelerin olgusallığını.

- 3) Nesnelerin güzelliğini yargılamak ve hatta onları idealleştirmek için, şeyler arasındaki ilişkileri bilmek gerekir. Her halükârda sanat bu bilgiden vazgeçemiyor ya da onunla çelişmiyor olsa da ne onun yerini alabilir ne de onu bütünüyle açıklayabilir. Başka bir melekedenin kapsamına girer; o da ZEVKTİR.
- 4) Sanat ya da doğa ürünü olan herhangi bir nesnede, güzellik, gerçeklikle uyum içinde, nesnenin içerdiği ya da ifade etmesi beklenen ilişkilerin toplamı ile orantılıdır.
- 5) Sanat, bilim ve adaletle dayanışma halindedir; onlarla birlikte yükselir ve aynı zamanda onlarla birlikte düşer.

Gözlemler

Bu önermelerden ilk ikisi temeldir. Sanatın ilkesini, karakterini ve amacını, idealin kaynağını ifade ederler: Bu bakımdan Özgürlük ve İlerleme konusunda daha önce verilenlerin dışında başka herhangi bir gelişmeye girmemize gerek yok.

Sadece güzel ideal kavramının sanatta çirkin ideal kavramını içerdiğini ve varsaydığını, ancak güzelliğe göre çok daha az oranda olduğunu belirtelim. Sanatçıya kendini sunduğu şekliyle gerçeklik, başlı başına oldukça kusurlu iken, sanatın amacı, insanlığı ve doğayı alçaltmak yerine daha çok yüceltmektir.

3'üncü önerme sanat konusunda eleştirinin tüm ilkelere içerir.

Kendisini üretebilmesi için ona güdü olarak hizmet edecek olumlu bir gerçekliğe ya da fikre ihtiyacı olan sanatta, tıpkı gerçeklikte ve fikirlerde olduğu gibi, zorunlu

olarak akıl vardır. Ancak hiçbir şekilde doğruluğu amaçlamayan bu sanatsal akıl, diyalektik veya matematiksel akıl gibi, yalnızca değişmez ve esnek olmayan formüller tarafından yönetilmez; tanımlar, tasımlar⁷⁴ ve teoremler halinde oluşmaz. Aksi takdirde her matematikçi bir sanatçı, her sanatçı da bir hukuk danışmanı ve bir filozof olurdu. Özgürlüğün bir ifadesi olan sanat, fanteziye ve ideale belli bir serbestlik tanırken, yalnızca şeylerin gerçekliğinin ötesine geçtiği söylenebilecek, bununla birlikte akılla çelişmeyen belirli bir otoriteye, zevke tabidir.

Pek çok çelişkili yargının ve pek çok adaletsizliğin kaynağı, sanat konusuyla ilgili her türlü eleştirinin ayrılmaz bir parçası olan bu keyfilik buradan kaynaklanmaktadır. Bilimde, Sofizmin doğruluğunu mantık ve tecrübe yoluyla ispatlamak her zaman mümkündür ve yapılan ispat kesin hüküm gücüne sahiptir. Sanatta, yetenek artık kanıtlayıcı akılla değerlendirilmez ama tek yasasının hakkında hiçbir şeyi tanımamak olduğu duygu olan, eserin kişinin ruhunda uyandırdığı duyguyla takdir edilir: *Zevkler konusunda tartışmaya gerek yok*. Zevk aslında herkes için özgürlüktür. Eserleri her şeyin mantığına saygı göstererek en çok sayıda insanı memnun eden sanatçı, herkesin içinde en büyük olarak ünlenecektir, çünkü onun ideali en güçlü olandır: başka bir kural yoktur.

4. ve 5. önermeler sanatın ilerleyişinin doğrulanmasını içerir ve bunun gerekçesini işaret eder.

⁷⁴ Kıyaslar; tümden gelime göre mantıkta, verilen en az iki önermeden, aklın zorunlu olarak bir sonuç çıkarması işlemidir. Kıyasta verilen önermelere öncül, bu önermelerden zorunlu olarak çıkan önermeye ise sonuç adı verilir. Örneğin, “Bütün insanlar değerlidir.” önermesini takip eden ikinci bir önerme ortaya atılır: “Mehmet Can insandır.” ve o hâlde, bu iki önermeden bir sonuca zorunlu olarak varılır ki o da şudur: “O hâlde, Mehmet Can değerlidir.”

Prensip olarak ideal gerçek sayesinde sağlanır; onun temeli, nedeni, gelişme gücü gerçekliktedir. Eğer bu nedenle hukuki ve bilimsel bakımdan gerçeklik gelişmeye devam ediyorsa, ideal, sanat ve edebiyat nasıl olur da durağan veya gerileme halinde olabilir? İki çiftten oluşan bir elektrik aküsü kıvılcım verir; üç bin çiftten oluşan bir pil ise yıldırım gücüne sahip olacaktır. Yaşadığımız dünya, göklerin karanlık gecelerinde, zar zor da olsa bir kuzey ışıltısı saçıyor. Bu nedenle Dünya karanlık kabul ediliyor: ona 350.000 kat daha fazla kütle ve hacim verin, ışıltılı parlaklığı milyarlarca küp fersahlık alanı dolduracak bir güneş olacaktır. Yayıdığı ışıltılı dalgası bunu ilham eden fikirle orantılı olan ideal için de durum böyledir.

Çocukluk güzeldir, gençlik daha da güzeldir: Peki neden? Çünkü genç insanın özü çocuğunkinden daha fazlasını içerir; çünkü genç insanın özü daha da gelişmiştir; çünkü güzellik hakikatin görkemli hali olduğu için, görkemli parıltı da göz kamaştırıcı hakikatten kaynaklanır.

İki cinsten en güzelinin kadın olduğunu kabul ediyorum: Onun kişiliği kesinlikle şüphesiz erkeğin kişiliğinden daha az şey içermesine rağmen kadının bu üstünlüğü nereden geliyor? Bunun nedeni her şeyden önce, özellikle düşünce ve eyleme yönelik olan erkekte tamamı iktidarla meşgul olan doğa ideali ihmal etmiştir. Faydasız hiçbir şey yapmayan ve idealden etkilenmeyen doğa, bu avantajı zayıflığın işareti olarak zayıf cinsiyete bırakmamış olsa da, elementler açısından daha zengin olan erkeksi öz, yine de güzellik açısından galip gelecektir.

Eğer güzellik, varlık içinde organların gelişmesi ve ilişkilerin çoğalmasıyla birlikte büyüyorsa, bu ilkenin bir

sonucu olarak, bu durum tümevarımı, güzellik duygusunun ve onu ifade etmeye yarayan yeteneğin, yalnızca bireyde değil, aynı zamanda türde de aynı anda ve aynı nedenlerle büyüdüğünü doğrulamaya zorlayacak mı?

Müziğin çağdaş gelişimi ve ilerleyişi içinde ileri sürdüğüm şeyin kanıtını bulduğuma inanıyorum.

Yunanlılar ve Romalıları arasında şiir, belagat, heykeltirlik bu kadar yüksek bir mükemmelliğe ulaşırken, müzik bir nevi çocukluk halinde kalması ve bilimin çokluğu tarafından yoktan var edilmiş gibi ancak bugün gerçek anlamda yükselişe geçmesi neyden ileri geliyor?

Müzik sanatı hakkında en ufak bir bilgin yok ve bu konu hakkında ancak değerlerine göre buraya aktardığım çok özel izlenimlere dayanarak konuşabilirim. Müziğin duyularım üzerinde çok az etkisi var; dahası sıklıkla beni sıkıyor. Ancak bazı güzel şeyler işittim; o zamanlar çok canlı olan coşku bana tamamen beynimden geldi. Beden için heykel neyse, bana göre müzik de kavrayış için odur. Platon fikirlere kanatlar taktı: Lirik sahnemizin başyapıtlarını dinlerken, kendi şarkılarımı duyduğumu sandım. Neredeyse kaba düzyazıma tercüme edebileceğim ilahi bir konuşmaya katılmışım gibi geliyordu. Müzik benim için anlaşılmaz hale geldiği an, benim canımı sıkıyor; duyularım açısından hiçbir değeri olmaz. Sinirlerinin zıplayıp sarsılmasını sanatın bir ifşası olarak gören bir barbar mıyım ben? Hiçbir şey bilmiyorum ; ama içimde olup bitenin bestecinin deneyimlemiş olması gereken şeyin benzeri olduğuna kesinlikle inanıyorum. Fikirler, haberi olmadan bile onu sıkıştırıp zorluyordu; ancak felsefeden çok ideali kavradığı için bunları melodilere dönüştürmüştür. Müzik işitme yoluyla tefekkürdür. Belki de sanat ustalarının, en azından portrelerinde, kaybolmuş görünmelerinin nedeni budur: bu

adamlar seyretmezler, kendilerini neşelendiren ve sarhoş eden bir iç şarkıyı dinlerler.

Bu ilkeler doğruysa ve bunların nasıl reddedilebileceğini kavramıyorsam, sanatın ilerlemesinin nelerden oluştuğunu, bu ilerlemenin nedeninin ne olduğunu veya aynı anlama gelen, idealin bazen yükselmesine, bazen düşmesine neden olan nedenin ne olduğunu söyleyebiliriz, çünkü sanatçının kendisi, el becerisinden çok, idealiyle takdir edilir.

Sanat hakkında, en az bildiğim şeyi, edebiyatı tezimin konusu olarak ele alıyorum.

XXXVII

Her bir edebi eserin içinde dikkate alınması gereken üç şey vardır: fiil, fikir, şiir veya anlatım. Fiil veya dil, kelime donanımları ile birlikte çekimler, sözdizimi, dönüşler, ifadeler, kelime ittifakları, deyimler de dahil olmak üzere sözcük bilgisi ve gramer içinde verilmiştir; vurgu, vezin, aruz, nazım kuralları, periyodiklik, hitabet yaklaşımı, soyutlama gücü vb.

Üstelik, doğadan kaynaklanan her şey gibi dilin, ağırlık, belirsizlik, tekdüzelik, muğlaklık, monotonluk, sertlik ve iktidarsızlıktan kaynaklanan kusurları vardır.

Filoloji dilin oluşumunu, yapısını açıklar: o, bu kolektif kendiliğindenliğin yaratımı içinde hiçbir şeyin keyfi olmadığını gösteriyor; her şeyin, kaynağını aklın derinliklerinden alan ve yazarın, geçersizlik korkusuyla, diğerlerinden daha çok uyması gereken ustaca yasalar tarafından yönetildiğini gösteriyor.

Edebiyat adamı, şair ya da düzyazı yazarı dilin yaratıcısı değildir. Eğer Sokrates'in kullandığı şu deyimini kullanırsam, o bir doğum uzmanıdır: Onu tanıyan, düzeltip iyileştiren, arındıran, sonra da onu daha da fazla

artan bir netlik, güç ve parlaklıkla eserinde yeniden üreten kişidir.

Bu nedenle, her şeyden önce, edebiyatçı bir dilbilgisi uzmanı, bir filolog, hatta çok dilli olmalıdır. Felsefeye ve konuşma dehasına sahip olmalıdır. Aksi takdirde böyle olmadan düşünceye asla ulaşamaz. Ortak dili farklı bir şekilde konuşmaktan acizse, zavallı, kötü ya da eskimiş köhne dillerin tüm kötü alışkanlıklarına düşecektir; yarım yamalak kaba veya bozuk, yozlaşmış bir üslupla konuşarak, yeteneğini doğadan olduğu kadar sa-nattan da uzak olan ölü doğmuş bir eserde tüketecektir.

Gerçekleştirilen, yani tezahür ettirilen dil, fikirlerden ileri gelir. Başkaları için yazan kişi, onlara kendi dillerini konuşmak, onlarla kendilerinden daha iyi konuşması gerektiği gibi ayrıca onlara fikirlerini, duygularını, tutkularını, ilgilerini, ahlaklarını, hayatlarının karmaşasında hissettikleri her şeyi, onların kendi düşünce karmaşasında hissettiklerini, ifade edemedikleri ve tanımlayamadıkları her şeyi açıklamalıdır. Her ne kadar bir yazar, kendi aklının tükenmez zenginliğinden söz ediyor gibi görünse de, ansızın dava hakkını kaybedip haczedilme pahasına, ancak kolektif aklın, popüler yaşamda en samimi, en içten olanın ve insanların açıkça ve resmi olarak farkında olmadıkları şeyin yorumcusu olabilir.

Diğer yandan yazar için yerine getirilmesi gereken bir koşul daha vardır:

En azından yeterli bir genellemeyle, çağdaşlarının bildiklerini, ilahiyat, felsefe, hukuk, ahlak, siyaset, ekonomi, tarih, güzel sanatları, bilimleri ve sanayiye bilmedir. Dili bulduğu için, aynı zamanda her şeyi kendi içinde düşünerek, düşüncesindeki her düşünceyi harekete geçirerek bu bilgiler yığınyından teoriler, ilgili bağlantılar, hipotezler yığınyından, yeni ilişkileri, gelişen

gerçekleri, değişen trend olan kurumları ortaya çıkarması gerekir. Kısacası tek kelimeyle o bir peygamber olmalı, geleceği anlatmalı, ilham verici sözleriyle çağdaşlarını aydınlatmalıdır. Böyle olmasa, onun ilmi ve belagati ne işe yarar? Onun incelemeleri kimin umurunda olur? Onun rapsodilerini bir dakikalığına olsun kim dinler?

Fiile de, fikre de sahibiz: Geriye bunları anlatıma ya da şiire karıştırmak kalıyor.

Yazarın sanatı; yani genel konuşma ve düşüncenin gayretli uygulamasının bizi kısa bir zaman önce sürükleyip götürdüğü sanat, her mısrada veya cümlede, her bir kıtada veya dönemde, her şarkıda veya kitapta, kısaca tek bir kelimeyle, şiirle veya hitabetle ilgili eserin tüm bölümlerinde ve alt bölümlerinde, anlatımın, şarkının, etkileyici bir şekilde yazılan ve söylenen nutkun kilim gibi dokunduğu işlemeli pullar ya da mücevherler gibi olan sözcüklerin inşasında popüler dehanın takip ettiği estetik süreci, giderek artan ölçekte taklit etmesinden ve yeniden üretmesinden oluşur.

Bir dildeki herhangi bir kelime şiirsel bir tohum olarak kabul edilebilir. Bu kelimeyi biçimlendirici harfleri dahilinde, vurgusu ve vezni dahilinde incelerseniz ve çekimlerini, analogilerini, ilişkisini, türevlerini, bileşiklerini takip ederseniz, sonsuz derecede küçük bir şeyde yoğunlaşan bu kadar çok zenginliği görünce hayretler içinde kalacaksınız. Felsefe, duygu, belagat, melodi, kesinlik, derinlik, renk, karakter, ideal, her şey bulunur onda. Tekrar ediyorum, bir kelime, popüler kendiliğindenliğin verdiği hiçbir düşünceli sanat yaratımının onu geçip aşamayacağı küçük bir şiirdir.

Ancak birden çok kelimedenden oluşan ve amacına hizmet eden ve bir önermeyi ifade etmek için kullanılan

herhangi bir cümle; daha genel bir düşünceyi geliştiren herhangi bir dönem veya onu takip eden önermeler dizisi; her kıta, her ilahi, her anlatı ya da söylev her zaman yalnızca bir sözcüktür, bir *fiildir*, *logostur*⁷⁵, yani kanuna ve dilin sağladığı türlere göre giderek daha karmaşık, daha iyi ve daha iyi birleştirilmiş bir ifadedir. Sanskritçe’de uzun cümlelere eşdeğer olan otuz ve kırk hecelik kelimeler bu şekilde bulunur; altı mısralık şiir, daha fazla uzun kıtalar, ilahilerin paralelliği, hitabet dönemi, kiplerin, zamanların, türlerin, sayıların ve durumların ilkel kombinasyonlarına dayalı olarak bu şekilde tasarlanmıştır. Şiirsel kompozisyonların en büyüğü olan epik şiirin kendisi, Yunanca adı olan *epos*⁷⁶ kelimesinin de belirttiği gibi hâlâ yalnızca bir sözcüktür.

Bestelenecek bir edebiyat eseri, konuşma, öykü, drama veya şarkı, bununla birlikte, son tahlilde, olmayan bir fikir için başka kelimelerin yardımıyla yaratılacak bir kelime olur, epos. Yazarın tüm özgünlüğü burada yatıyor. Ancak şunda yanılığa düşmeyiniz ki, özgünlüğü, dilin derinliklerinden geliyormuş ve herkesin düşüncelerini ifade ediyormuş gibi görüldüğü için daha da çekici olacaktır. Bağımsızlığı etkiliyorsa, sağduyu ve konuşma kanunlarına saygısızlığa neden oluyorsa kabul edilmeyecektir. Görünüşte şairin sanatından daha özgür hiçbir şey yoktur; daha matematiksel, daha az ihmal edilmiş, daha kesin, temelde hiçbir şey yok. Kendini unutan yazarı korkunç bir ceza bekler: okunmayacaktır ya da eğer bir süreliğine oyları şaşırtmayı başarabilse de gericiliğin ona karşı olduğunu ilan etmesi çok uzun sürmeyecektir; o yaşamayacaktır.

⁷⁵ Kelam, us ile kavrayış;

⁷⁶ Epik

Bu hümanist görüşler üzerinde daha fazla durmayacağım. Benim için öncelikle edebi sanatıyla mesleki anlamda kariyer yapmayan insanlara edebiyat sanatının nelerden oluştuğunu açıklamam gerekmiştir. Sonrasında, hareketin toplumun olduğu kadar edebiyatın da doğasında olduğunu; eğer toplum ilerliyorsa edebiyatın da onunla birlikte gelişip yükseleceğini; çoğu bundan şüphelenmiyor gibi görünen edebiyatçılara şunu göstermek için bu görüşler bana gerekmiştir; eğer birincisi gerilerse ikincisi hemen düşer.

XXXVIII

Şimdi konumuza giriş yapalım.

Edebiyatta iki tür hareketin fark edilmesi konusunda hareket ediyorum: evrimsel veya döngüsel hareket ve tam olarak ilerlemeyi oluşturan yukarı doğru yükseliş hareketi.

Bu hareketlerden birincisinin bilgisi ikincisini idrak etmek için kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Özgürlük tekdüzeliğe karşı soğuktur. Bu nedenle, Menes'ten⁷⁷ halifeler dönemine kadar, Mısır'ın sfenksleri gibi, her zaman aynı şekilde, aynı tavırla, aynı biçimlerin ebediyen yeniden üretildiği edebiyata karşı soğuktur.

Böylelikle Homeros ve rapsodilerinden sonra epik damar tükenmiştir. Sonra lirik söz yazarlarından Anacreon, Pindar gelir. Onların arkasından tragedya yazarları, sonrasında hemen hemen aynı dalgada tarihçiler, hatipler, filozoflar gelir. Yunan ruhu, beş altı yüzyıl boyunca sahneden sahneye yürüdükten sonra, İskender'in haleflerinin yönetimi altında aniden durur: Romalılar gelecek

⁷⁷ Tahtını Horus Tanrısından alan, aşağı ve yukarı Mısır'ı birleştiren Mısır'ın ilk firavunu olduğu söylenmektedir.

ve çöküş çaresiz gerçekleşecektir. Bunların nedenlerini göreceğiz.

Bu nedenle zihin bir türden diğerine, destandan kasidede, kasideden dramaya, dramadan ekloga (çoban şiiri) doğru hareket eder. Sonra şiir yerini düzyazıya bırakır ve devamında özgür konuşma içindeki, çözümsel monolog güzellikler elde eder, daha önce erişilemeyen yüksekliklere erişir. Buna benzer bir döngünün kaç türü, kaç başyapıtı, kaç yüzyılı kapsadığını kim söyleyebilir? Ancak edebiyat asla tarihten daha büyük değildir ve yeniden tekkerrür etmez. İnsanın sözü, Tanrı'nın ruhu gibidir ve hep ilerler. Gereksiz söz tekrarları yapmayı kendisine müsaade etmez çünkü bunlar onun güçsüzlüğünü ispatlayacaktır.

Ancak, medeniyet bir ilk şekil verme amaçlı dökme kalıbı içinde hareketsiz değildir ve toplum da edebi ifade olmadan yapamaz. Bu nedenle diyebiliriz ki az çok önemli kayda değer bir zaman geçtikten sonra, eski şekillerine yeniden kavuşan özgürlük, onları yeni bir ideale uyarlamakla sınırlı kalır; yani ikincil türlerle daha fazla yükseklik ve kapsam kazandırıyor ya da onlardan yenilerini yaratıyor. Dediğim şudur: Daha fazla fikir ve daha fazla şey ifade edip açığa vuran bir sonraki takip eden dönemin ürünleri mutlaka geçmiş döneme göre daha kaliteli olacaktır. Bu, toplumsal hareketle uyum içinde olan edebiyat hareketinin kanunudur ve bunun tersi imkansızdır. Ve böylece klasik antik çağın en büyük iki şairi Virgil ile Homeros'u karşılaştırarak bunu kanıtlamayı taahhüt ediyorum.

İşte burada Yüce Adalet'ten, Hristiyanlığın güçsüzleşip gerilemesinden ve 89'lu yılların yeniden canlanışından uzağız! Sabırlı olun Beyefendi. Edebiyattan, özel-

likle de epik şiirden bahsetmek, dinden ve Yüce Adalet'ten bahsetmek demektir: Virgil'den bahsetmek Hristiyanlıktan bahsetmek demektir.

XXXIX

İlyada'nın konusu, Avrupa'nın Asya'ya karşı mücadelesidir, başlangıçta iki ülkenin coğrafi karşıtlığı ve ırk farklılığıyla belirlenen bir mücadelesidir. Yunanistan'ın başlangıcından itibaren başlayan ve ilk kez Perseus, Bellerophontes, Bellerophontes'in maceralarında görülen, ilk kez Perseus, Bellerophontes, Jason'ın maceralarında gösterilen mücadeledir. Yakın bir zamanda Truva Savaşı'nda başlayan, Pers savaşlarında daha da şiddetli bir şekilde hüküm süren ve halen devam eden mücadeledir.

Şiirin konusu veya amacı Yunan anavatanı olan Helen konfederasyonudur. Bu, Argonautların seferinden Philopoemen'in ölümüne kadar Yunanistan'ın fikridir. Onun hayatını oluşturan bir fikirdir ve bunun dışında Deucalion'un çocukları için selamet yoktur.

Bütün Yunanistan, kökenleri, kabileleri, mitleri, tanrıları, hanedanları, coğrafyası, lehçeleri, siyaseti, ekonomisi, gelenekleri, tutkuları, endüstrisi, florası ve faunasıyla birlikte İlyada⁷⁸ destanının içindedir. Bu bize epik şiirin de din gibi, millet ve Devlet gibi doğası gereği neden benzersiz olduğunu açıklamaktadır. Her kavme verilen İncil, onunla cennet arasında yapılan bir anlaşmadır, onun kehanetlerinin emanetidir, kurumlarının tüm toplamıdır, geleceğinin teminatıdır.

İlyada'dan sonra, yine destansı romanlar yazmaya devam edeceğiz ki bunların en önemlisi Odyssseia olacak. Odyssseia, vatanlarından sonra insanlar için en büyük ve

⁷⁸ Homeros'un Troya Savaşı'nı anlattığı İlyada Destanı.

önemli bir şey olan Yunan ailesi hakkındadır. Dindarlığın tüm baştan çıkarıcılıklarına karşı savunmasız ama şehit olana kadar orada bulunmayana sadık kalan kadın eş mi ya da kalbinin seçtiği kişiyi yeniden görmek için bir tanrıçanın sunduğu ölümsüzlüğü küçümseyen koca mı, ikisinden hangisi kazanır?... Bu durumda Kelt dehasının babası olan Yunan dehasına göre evlilik böyledir: Roma ve Hristiyanlık bu ideali aşıp ötesine geçmeyecektir. Ancak ne Odysseia ne de aynı türden başka bir Yunan şiiri İlyada'nın eriştiği zirveye ulaşamayacaktır: Öyle ki sonuçta eğer İlyada'nın var olmaması mümkün olsaydı, bugün Yunanistan'ın destansı yeteneğinden şüphe duyulurdu.

Verilen şiirin öznesi ve aynı zamanda konusu olan Homeros, olabilecek her şeydir. Ve o, yumurtadan yeni çıkmış bir kovan dolusu arı sürüsü gibi demokrasi sorununu çözmeye çalışan büyük bir çağın, büyük bir fikrin, hayata girişi daha taptaze olan kahraman bir ırkın değerli ozanıdır.

İlyada'nın planı tarihsel olayların bir planı gibidir: Neredeyse bir kuşatmanın günlüğüne benziyor denilebilir. Kolay, hızlı ve geveze olan mısra sıklıkla ihmal edilir, ancak gençliği, dinginliği ve lütfuyla hayranlık uyandırır. Çocukluğun ayrıcalığı ne herhangi bir giyim kuşamla süslenip püslenmek ne de çirkinleştirilmektir: Homeros da böyledir. Hatta sanatından söz ederken onun muhteşem olduğunu bile söylemem, ona haksızlık etmek, onu yanlış anlamaktır. Üslubu eski şövalyelik zamanlarımızdaki şiirlerimizin sitiline veya "chansons de geste"lerin⁷⁹ sitiline benzetilebilir. Fransa'nın çok az sahip olduğu, Devrim'in şimdiye kadar aşağı yukarı pek

⁷⁹ Şanson dö jest: 11.-14. yy arası, Orta Çağ Fransa'sında tarihsel efsanevi savaşlar ve savaş kahramanları hakkında yazılmış uzun kahramanlık şiirleri.

sahip olmadığı, okur-yazar olduğu kadar bilgili, bilgili olduğu kadar felsefi, usta olabilecekkken kendisini mürit haline getirdiği için ancak kınayabileceğim bir adam, Enstitü'nün Bay Littre'si⁸⁰ olarak onu okumayanlara olduğu kadar Yunanca okumayanlara da Homeros'un kim olduğunu gösterdi. İlyada'nın ilk şarkısını mısra mısra halk ozanlarının diline çevirdi ve orijinalinden neredeyse hiçbir şey kaybetmediler. İşte Homeros'un sadeliği, naifliği ve kelimelerinin çokluğu, özellikle onda sanat ve şiirsel gerilimin hiç görülmemesi bakımından taklit edilemez oluşu buradadır. Güzeldir çünkü model alınan doğa, gençtir, güzeldir, kahramandır ancak bir fotoğraf kadar da gerçektir. Homeros kısaca tek kelimeyle ilahidir çünkü Hellas'ın güzelliği ilahidir.

Bununla birlikte, Homer'in eserinin başarısını ve onun şanını getiren şey onun fikriydi. Yunanistan sadece dini ve sanatı açısından değil, federal demokrasisi ve amfiktiyonuyla da (Antik Yunan'da siyasi değerlendirmeler, müzakereler ve yargılamalar yapılan meclis) Homeros'tur. İyonya şairi onu böyle kabullenmişti, büyük kral ondan silahlarını istemeye geldiğinde onu böyle bulmuştu. Pisistratides'in rapsodi koleksiyonu, söylendiğine göre dört yüzyıldır süren bu federalist propaganda'nın sonuydu. Homeros, Leonidas'tan, Miltiades'ten, Themistokles'ten, Kimon, Agesilaus, İskender'den bile daha fazla, Persleri yenmiştir. Maratonda, Thermopylae'de, Salamis'te, Mycale'de, Arbeles'te savaşan ve zafer kazanan İlyada'dır.

Homeros'tan sonra gelen bütün edebiyat olayı, İlyada'nın geliştirilmiş halidir. Aeschylus ve Trajikler, Herodot, Thukydides, Ksenophon, Phidias, Homeros'un

⁸⁰ Émile Littre; Paris 1801-1881; Küçük bir burjuva ortamından çıkmış Fransız hekim, filozof, dilbilimci, siyaset adamı.

oğullarıdır. Yaşam döngüsü Platon ve Demosthenes ile tamamlanıp sona erer. Bir ülkede tüm yazarlar, aynı nefesle canlanan, aynı şiirin rapsodları olan, amacı ve planı yaşlarına ve ırklarına ait düşünceleri her biçimde ifade etmek olan tek bir aileyi oluşturur.

XL

Bu şeylerin söylendiğini tahayyül ediyorum ve buraya yeni hiçbir şey koyma iddiasında değilim. O zaman niçin Roma ve Aeneid söz konusu olduğunda aynı ilkeler bir kenara bırakılıyor? Latin destanının yüksek anlamlı manası nasıl bu kadar tamamen bilinmedik oluyor ve nasıl oluyor da zor da olsa ona Telemakhos'tan daha fazla önem veriliyor?

MÖ 4. yüzyıldan itibaren Aeneis'in⁸¹ tarihsel nedeni Yunanistan'ın kendisinde görülebilir.

Yunanistan iç bölünmelerden ve demagoglarının ahmaklığından bıkip yorgun düşmüş bir şekilde Demosthenes'in itirazına rağmen kendisini Makedon'un kollarına atınca ve monarşide birlik, zafer ve barış arayınca, Homerik geleneği terk etmiştir.

Platon'a gelince; o da federal ve demokratik sistemi unutarak cumhuriyet idealini yayınladığı zaman Homeros'un düşüncesini terk etmiştir.

Aristoteles Poetika'sını, Mantık'ını, Politika'sını, Doğa Tarihi'ni, Metafiziğini yazdığı zaman, Yunan gelişiminin bitişini, yeni ve evrensel bir devletin gelişini işaret etmiştir.

⁸¹ Aeneid; Romalı şair Vergilius'un yazdığı, Roma İmparatorluğu'nun destanı olan epik destanı.

Eratosthenes yerkürenin boyutlarını ele alırken, ekliptiğin eğikliğini hesaplarken, bilinen dünyanın haritasını çizerken Homeros'un dünyasını, denizini ve gökkyüzünü bir kalem darbesiyle siler.

Évhémère⁸² mitlerin anlamını aradığında ve ulusal teolojiyi ölümlü maceralara indirgediğinde Homeros'un-
kinden daha büyük bir ideale başvurur.

Yenilen dünya nihayet Roma kanunları altında bir düzen oluşturduğunda ve Yunanistan büyük imparatorluğun bir vilayeti haline geldiğinde, dünya Homer'i yalnızca fikri açıdan değil, mantığı açısından da yok eder.

Homeros ortadan kaybolup gider, edebi ve sanatsal Yunanistan yok olur. Burada bahsettiğimiz çöküş nedir? Yeni bir tarihsel döngü başlayacak: Bu muazzam devrimi ilk anlayana sonsuz zaferlere, şana sahip olsun!

Çağların büyük bir düzeni yeni baştan doğuyor.

Başlangıçta yeni bir destan gerekli: Dünya, Roma birliğine girdikten sonra da destansı var oluşunu bırakmadı. Bu destanı kim sağlayacak? Yunanistan mı? O artık böyle bir mertebeye yükselmeye hazır değil; üstelik bu yalanlanamaz. Yunanistan federalisttir; imparatorluk üniterdir. İnisiyatif Yunanistan'ın elinden alındı. Asya, Mısır, Galya, Afrika ve İspanya'nın yanı sıra Yunanistan'ın kendisi de Latince şu kelimeyi alıp kabullendi: Yeni şarkıyı söylemek ve yeni hukuğu söylemek ancak sadece Roma'ya kalmıştır. Virgil, Homeros'un pek tanımadığı, Muse'ların⁸³ en güçlüsü olan sert karakterli Clio'nun, Cisalpine adlı Galyalı bu köylüye şunu söylemesinden önce doğmamıştı: Sen Capitol'ün halk ozanı olacaksın. Bir destan şairi için milletin bir gereksinimi

⁸² M.Ö 4 yy'da yaşamış ateizmin ilk teorisyenlerinden Yunan mitoloji yazarı.

⁸³ Liberal sanatlara başkanlık eden dokuz Yunan tanrıçasının her biri.

olan şey, dünyanın da bir gereksinimi olması değil midir?

Artık şimdi söz konusu olan, Virgil'in kader görevini nasıl anladığını ve bu devasa görevi hangi kaynaklarla üstlendiğini görmektir. Onun şiiri yarım kalmış tamamlanmamıştı: sanki yorumcuların beceriksizliğini algılamış gibi vasiyetinde yakılmasını emretmişti. Daha kötüsü de olabilirdi: Virgil, on yıl önce ölebilirdi ve Latin destanı bir Lucan'ın, bir Statius'un eline geçebilirdi. İlerlemeye karşı ne kadar da büyük bir argüman! Tanrıya şükür ki o dönemlerde adam sıkıntısı yoktu. Ne yazık ki doğanın niteliği bu! Öyle ki o insan da başarısız oldu. Virgil'e layık olan hakkını vermek için Aeneid'in ne olduğunu söylemek yeterli değildir. Böyle bir çalışma olduğunda bunun onun elinde ne olacağını, tek bir adamın üstlendiği böyle bir işin, tek bir adam tarafından tamamlanabilseydi böyle olduğunu göstermek gerekirdi.

XLI

Aeneid'in konusu, Aeneas tarafından Latin kentinin kurulması, yani başka bir deyişle Roma ve İtalya'nın kökenleri ve antik çağlardır.

Onun konusu, bilinen dünyanın imparatorluk ve Roma kanunları altında yenilenmesidir.

İlk kelimeden itibaren içerik ve biçim olarak *İlyada*'nın ötesine geçen bir şeyimiz var. Propertius ile birlikte şunu söyleyebiliriz: *İlyada*'dan daha büyük bir eseri bilmiyorum.

Virgil, entelektüel dünyada şimdiye kadar görülen en büyük girişimde bulundu. Roma'nın kökenlerindeki büyüklüğünü övüp yüceltirken, Roma'nın kendi yeni değişimini, oluşumunu ve Roma sayesinde, insanlık bakımından din kapsamında, ahlakta, kanunlarda, politikada,

kurumlarda, fikirlerde, felsefede, sanatta yeniden doğuşunu sağlamak istiyordu.

Destansı bir şiirden yana pek çok şey söyleyeceksiniz! Evet, hem de pek çok şey! Ve unutmayınız ki bu şeylerin arasında, önlerinde Yunan ilham perisinin geri çekildiği, Homeros'un çağdaşlarının ideale ulaştırmaktan aciz oldukları bir yığın insan kalabalığı var. Bununla birlikte Virgil'in nakaratlara dökmesi gereken her şey buydu ve bundan daha azı değildi. Latince ile Yunancayı karşılaştırabilenler ve hayal güçleri İlyada kahramanlarının seviyesine tekrar düşmeyenler, şairin başarısızlığa uğramasının nedeninin konuyu abartmasıyla alakalı olduğunu söylesinler.

Virgil'de bunu 4. eklogunda⁸⁴ görüyoruz, sosyal palingenez⁸⁵ konusunda tam bir farkındalığa sahip olduğunu Georgics'in⁸⁶ bir ucundan diğer ucuna kadar hissediyoruz. Kendi yüzyılını tanıyan bir adam olarak bu devrimi, her halükârda popüler aklın mirası olan fikirlerin geliştirilmesi aracılığı ile, geleneklere ve efsanelere saygı yoluyla istiyordu.

Bugün onun Aeneid'ini tanımayacak kimse olabilir mi? Uluslara bir İncil gibi müjde olarak hizmet etmişti. Açıkça söyleyeceğim: Aeneid Hristiyanlığın ta kendisidir. Diyeceksiniz ki, ebedi şehrin mesihi Kefernahum'daki birinin tahtından indirilmesine nasıl müsaade etti? Bu büyük şiirin yerini nasıl oluyor da Yeni Ahit'teki Makedonya aldı? Ah! Virgil'in ihtişamı bu yüzden Homeros'un kinin aşağısında kaldı. Emperyal idealizm, korkunç Sezarlar, Praetorian zulmü, soyluların

⁸⁴ Çoban şiiri.

⁸⁵ Felsefe, teoloji, politika ve biyolojide yeniden doğuş veya yeniden yaratma.

⁸⁶ Latin şair Virgil'in MÖ 29'da yayınlanmış bir şiiri.

bencilliği, bunlar her şeyi kaybettiler. Ezilen dünya güç müdahalesini reddetti. Meşru Sözü'nü yerini Platon'un hayal bile etmediği bir Logos aldı. Mantua kuğusunun gördüğü, kehanet ettiği, her tonda şakıdığı şey, kölelerin aklı sayesinde gerçekleştirildi ve Roma kan, sefahat içinde çöktü, antik çağ tamamen yok oldu ve iğrenç bir hurafeyle doğuştan düşkün ve alçalmış kabul edilen insanlık, on sekiz yüzyıl boyunca kendini rafa kaldırdı. Çünkü imparatorlar, praetorianlar, soylular ve plebler, hepsi Virgilius'un vahiylerine sadakatsizlik etmişlerdi.

Özne-nesne olayını gerçekleştirirken, Virgil'den söz ettiğimizde bu iki terimi bir araya getirmeliyiz, çünkü Virgil bunları çok derinden birleştirmeyi başarmıştı. Aeneid'in⁸⁷ özne-nesne olgusu heybetli haliyle beş kattır ve güçlü bir birlik ve bütünlüktür:

İlion'un düşüşü, yani dünya imparatorluğu elinden alınmış Asya'nın geri dönülemez çöküşüdür;

Aeneas'ın⁸⁸ Göçü: Mesih'in onuru, anarşik ve havai olan Yunanistan'da bitmez. Ciddi bir şekilde ve bir hukukçu olarak İtalya'ya gider;

Latium'da Truvalı yerleşimci kolonilerin kurulması: Auson halklarının, yarı barbarların inisiyasyonu⁸⁹, bunların Satürne özgü bir devletten (altın çağ, ilkel gelenekler) üstün bir medeniyete geçişi gibidir.

Bu bağlamda, Aeneid savaşları ile İlyada savaşları karşılaştırıldığında ne kadar az bilgi olduğunun farkına varacağız. Durumlar artık aynı durumlar değil. Sadece birkaç düzeltmeyle Virgil'in bu farkı daha güçlü bir şekilde belirtmemesine üzülüyorum. Turnus, Aşil kılığına

⁸⁷ Eneide ya da Aeneis; Romalı şair Vergilius tarafından yazılmış Roma İmparatorluğu ile ilgili epik destan.

⁸⁸ Eneide destanının ana kişisi Troialı bir kahramandır.

⁸⁹ Din kurumuna törenle dahil olmaları.

ne kadar az girerse o kadar ilginç olacaktır. Tıpkı Truva'dan dönen savaşçı Aeneas'ın rakipleri karşısında ne kadar sakin davranırsa o kadar kahramanca görüneceği gibi...

Roma'nın beşiğinde tanrıların uzlaşması: Augustus'un Pantheon'da daha açık bir şekilde ifade ettiği kültürlerin birliği ilkesinin konumu ile ilişkilidir.

Latin gücünün tarihsel, ilahi gelişimi insan ırkının ilerleyişinin ve Katolikliğinin ilk açığa çıkışı buradadır. Bu fikir yüzyıl sonra Florus tarafından geliştirilmiştir ve 17. yüzyılda Bossuet tarafından taklit edilmiştir ve Hristiyan vahyinin bir argümanı haline getirilmiştir.

Aeneid olayının sonucu oldukça yüksek bir öğreticiliğe sahiptir. Turnus'un şahsında mağlup olan Juno gerçekte zafer kazanmıştır. Truva atlarına İtalya'da sığınma hakkı tanınır ancak isimlerini ve uyuklarını kaybederler. İtalya gelenekleriyle, diniyle, adıyla, kanunlarıyla, diliyle dokunulmazlığını sürdürür. Asya absorbe edilir ve bu özümsemenin garantisi, dünyadaki tüm şehirler arasında Juno kültürüne en çok bağlı olan Roma'nın görkemli ihtişamıdır. Virgil, sonraki hareketlerinde fetih bulunan ve sömürgeci haline gelen Romalılara uygarlığı iletmiş gibi görünür, medeniyet aktarılmıştır. Irkları karakterlerinden ayrı tutmaz. — Tanrıların kraliçesi tarafından temsil edilen başhemşirenin ölçüsüz rolü: Créüse kaçırlır, Dido kendini öldürür, Camille savaş alanında öldürülür, Venüs sadece oğluna sığınma hakkı elde eder; tüm aksiyon, Eylem, yerli bir kâhin tarafından bir yabancıyla nişanlanan, ancak anavatanına sadık olan ve yalnızca Aeneas ile özel bir rejimde birleşmesi gereken Lavinie'nin evliliği etrafında döner.

Bana göre, şiirde bir şekilde konu seçimi dikkate alınacaksa, Roma İmparatorluğu Helen Konfederasyonu'nun üzerinde ve üstün olduğu, bu ikincisinde de Yunan ailesinden üstün olduğu kadar Aeneid'in de bu bakımdan İlyada'dan üstün olduğu kabul edilecektir. Ama İncil'in zaferinden bu yana Aeneid'deki tüm bu şeylerle tekrar karşılaşmayı kim düşünebilirdi ki?

Aeneid'in çerçevesini ve özgünlüğünü şekillendiren bu ana fikirlerin yanı sıra, Hristiyanlığın daha sonra sanki onları derinlerden bulup çıkarmış gibi onlarla kendisini süslediği fikirlerden, ikincil öneme sahip olan ancak yine de şiiri, İlyada gibi ve İlyada kadar taklit edilemez, kendi türünde benzersiz bir eser haline getiren birkaçını hatırlamak yerinde olacaktır.

Akdeniz'i çevreleyen imparatorluk sorunu ortaya atılır, Yunanistan'ın güçsüzlüğü fark edilir, eski Asya bir kenara itilir. Bu imparatorluk kime bağlı olacaktır? Mücadele sadece Roma ile Kartaca arasında ciddiye alınır. Bir yanda kıtasal güç, toprak sahibi soylular ve tarımsal plebler; diğer yanda denizcilik gücü, ticaret ve sanayi vardır. Kartaca yenik düşer. Olması gereken şudur: Deniz kıtaları birleştiren en önemli iletişim yolu olacaktır ve gemi yalnızca çiftçinin hizmetinde olan bir ulaşım aracıdır. Kartaca'nın olduğu kadar Venedik ve Hansa da, ayrıca İngiltere'nin kendisi de bunu zor yoldan öğrenecekler.

Böylece, kara ve deniz kuvvet olarak iki büyük güç arasındaki mücadele sona erdiğinde imparatorluk ve evrensel monarşi ortaya çıkar. Dünyanın üzerinde medeniyeti güzelleştirmek için ilk çağın masumiyetini, göksel Bakire'nin hükümdarlığını beraberinde getiren yepyeni bir güneş doğar. İşaretlere bakarsak, Evander ve Diome-

des'in epizotlarıyla (Yunan trajedisinin ögelerini oluşturan diyaloglu bölümlerin her biri) işaretlenmiş, birbirine düşman halkların uzlaşmasına tanık oluruz; Lavinie'nin evliliği hakkında verilen kehanetle belirtildiği gibi, bu ırkların bir yerde kesişip birleşmesi gibi; Turnus'ta ulusal bencilliğin kınanması gibi... Ne yazıktır Turnus için! Bu Pompey'dir, Brutus'tur, Cassius'tur; bu Cato'nun erdemli ve vatansever ruhudur; bunun hepsi tamamen patrisyen düzenidir ki bu düzen Sezar ve pleblerinin kendi paylarına desteklediği mağlup uluslara vatandaşlık hakkı vermeyi reddetmiştir.

Böyle bir canlanıp yenilenme her şeyden önce dinsel olmak zorundaydı: Dini bütün Aeneas, Octavianus Augustus ve Antoninus Pius'un koruyucu azizleridir. O on dört yüzyıl sonra bile Godfrey de Bouillon⁹⁰ için bir sistem adamı olarak hizmet edecektir. O zamandan itibaren Mézence'de siyasi ateizm kınanır; yeni dogma ilan edilir: takdir-i ilâhi, ruhların ölümsüzlüğü, kefareti, Hristiyanlığın tüm özü söz konusudur. Evsel ahlak ve geleneklerde reform yapılır ve şehvet kara listeye alınarak yasaklanır. Dido'nun aşkının, Aeneas ile Helen'in buluşmasının, Nisus ve Euryale epizodunun duygusu ve anlamı budur. Başka bir incelemede bu konuya tekrar değineceğim. Yalnız şunu tekrar edelim. Diyorum ki Roma devletinin kurucusu, Roma ailesinin kurucusu olmak için Aeneas Asyalı karısından ayrılmak ve Fenikeli Didola'dan vazgeçmek zorundadır: Böylece görünmez Lavinie tarafından temsil edilmiş olarak Antik Roma Hanımefendisinin haysiyetini isteyecektir. Roma gurunun yalnızca fahişeleri görebildiği bir yer olan hükümdarlıkta Kleopatra'nın, Berenice'lerinin, Julia Domna'-

⁹⁰ Fransız Orta Çağ şövalyesi.

nın, Mamée'nin, Zenobia'nın, yani tüm bu yabancıların lanetlenmesidir bu.

XLII

Virgil, Roma karakterinin, Roma dininin ifade bulmuş halidir. O, Roma halkının geleneklerinin ve yazgılarının şairidir. Tıpkı Yunan edebiyatının İlyada etrafında dönmesi gibi, Virgil öncesi ve sonrası Latin edebiyatı da aynı şekilde, Aeneid'in yörüngesinde dönüp duruyordu. Virgil, Roma'nın, cumhuriyetçi Roma'nın ve aynı şekilde imparatorların Roma'sının yoğunlaşmış düşüncesidir.

Bir asır öncesinde, Senato, cumhuriyetin en dürüst ve namuslu adamı ilan edilen Scipio Nasica'yı, Aeneas'ın anavatanı Frigya'da İyi Tanrıça heykelini aramak üzere gönderdiğinde, Aeneid temasını ortaya koymuştur.

Lucretia, Doğa şiirinin başında Romalıların annesi Venüs'e yakarırken aynı fikrin izindedir. Romalıların annesi Venüs de aynı düşüncenin izindedir.

Seküler⁹¹ şarkılar besteleyen, mektuplarında ve hicivlerinde ahlakın reformu ve imparatorluğun kutlu törenleri için çalışan Horace, Virgil'in yardımcısıdır.

Ovidius'un, Metamorfozlar'ında, daha sonra Hristiyanlığın temeli haline gelmiş Virgil'in büyük düşüncesini ele almaktan başka, ulusların mitolojisindeki ve tarihlerindeki her şeyin Roma'nın büyüklüğü için hazırlanmış olmasından ve önceden belirlenmesinden başka ne yapmıştır?

Homer, Yunanlılar tarafından ne kadar anlaşılmışsa Virgil de çağdaşları tarafından o kadar anlaşılmıştır. Buna büyük ilgi duymuş olan Augustus'tan bahsetmiyo-

⁹¹ Laik, çok eski, yüzyıllık, bilindik.

rum; Hepsinin az çok imparatorluk ihtişamıyla ortaklıkları olan; ilişkilendirilen Maecenas, Pollio, Varus ve Gallus ile ilgili hiçbir şey söylemem. Bununla birlikte Lucan, bunu, Nero'nun zulmüne karşı büyük bir dehşetle dolu olarak, tahammül edilemez bir şiir olan *Pharsalia*'da, Virgil'in Aeneid içinde Julius ailesine, Venüs ve Truva'nın torunlarına atfettiği bu yüce ve barışçıl diktatörlüğü, eski cumhuriyetçiliği tekrar getirmek için onun yararına yönlendirmeye çalıştığında çok iyi bir şekilde anladı.

Lucan'dan daha bilge olan Tacitus, arkadaşı Pliny gibi kabul ettiği, Domitianus'un halefleri içinde övgüler yaptığı imparatorluğa karşı çıkmaz. O sadece Sezar'ın adına leke süren ve tanrıların bilgeliğine şüphe düşüren canavarlara karşı mücadele eder.

Kalabalıklar Virgil'i anlıyordu, onun şiirleri *Virgilianae çeşitlemeleri*⁹² şeklinde onlara kahinlik hizmeti ediyordu.

Hristiyanlar sonunda Virgil'i anladılar: şairden misaller vererek mesih saltanatını duyurmak için Sibillaların⁹³ kehanetlerini kullanan Lactantius tanıktır buna. Bilgince çılgınlığıyla, ayrıca bir Cizvit için ezici bir gerçek olan, absürt derleyicilerin onu İncillere koymayı düşünmesinden yüz elli yıl önce Hristiyanlığın Aeneid'de var olduğu gerçeğini fark etmiş olan Peder Hardonin tanıktır.

Epik şairinin pozitif ve toplumsal değerini oluşturan hiçbir şey yani gelenek, siyaset, din, efsane, devrim Latin destanında eksik değildir. Yalnızca epik gerçeklik, Priamos'un yüzyılını Augustus'unkinden, Homeros'un

⁹² Sortes Vergilianae; Romalı şair Virgil'in eserlerindeki bölümlere bakarak geleceğe dair yorumlar yapıp tahminlerin arandığı kehanet biçimi.

⁹³ Yunan mitolojisine göre gaipten haber verdiklerine inanılan Apollon rahibeleri.

dinini Platon'unkinden, Helenlerin federal paktını Roma'nın hükümdarlığından ve Sezarlar'ın mesihliğinden ayıran bir mesafeyle genişlemiştir.

Nihayetinde Homer gibi Virgil de, içinde bazı eksikliklerini fark edebildiğimiz ve süresi de ayrıca oldukça kısa dönemli olan ama ilhamı kesinlikle daha yüksek, özgünlüğü daha güçlü olan bir edebiyat döngüsünün eksenini olarak hizmet eder. Eğer Latinlerde trajedi eksikse, Trogue-Pompée⁹⁴, Titus Livius⁹⁵, Sallust⁹⁶ gibi tarihçiler sadece, Herodot'u, Thukydides'i, Ksenophon'u bir kenara atarlarsa Yunanistan'ın Georgics'e, tefeci ve hukuk danışmanlarının formüllerine karşı koyabileceği hiçbir şey kalmaz. Cicero'nun pratik anlayışı, tek başına Yunanlıların bütün sistemlerine, sofistlerinin tüm inceliklerine denk ve aynı değerdedir. Tacitus her şeyden önce olayların dışında kalmıştır. Yahuda ve İsrail'i yağmalayanlara karşı Yehova'nın peygamberlerinin oynadığı rolün aynısını kendilerine karşı yerine getirdiği imparatorların sadakatsizliğine karşı Virgil'in muhteşem mısralarla söylediği hukukun yani Roma misyonunun savunucusudur. Bunun yanında tüm türlerde ilerleme görülmektedir: Theocritus'un çobanları çoban oldular; Virgil'in çobanları ağıllarından bile çıkmadan politikacı, ilahiyatçı, filozof oldular.

İkinci yüzyıldan itibaren imparatorluk, tabiri caizse adeta iki dilli hale gelir. Nero, gülünç mısralarla Romalı ilham perilerinin onurunu korumaya çabalamıştı. Ondan sonra Gallienus, imparatorluğu terk ettiğinde, aynı za-

⁹⁴ Pompeius Trogus. M.S 1.y.y'da yaşamıştır Latin tarihçi.

⁹⁵ Titus Livius ya da Livy; MÖ 59 - MS 17 'da yaşamış Romalı tarihçi yazar.

⁹⁶ Gaius Sallustius Crispus; MÖ 86-MÖ 34'de yaşamış Romalı tarihçi, politikacı.

manda Tibullus ve Propertius'un dilindeki güzel mısralarla da kendini fark ettirir. Marcus Aurelius ve Julian Yunanca diliyle yazdılar. Resmi ifade ikilik halindedir. Bu ikilik, imparatorluk idealinin yozlaşmasını ve hurafelerin ortaya çıkmasını hızlandırırken, Latin destanının etkisini zayıflatır ve görkemini de azaltır. Kilisenin ve İbranice kitapların zaferi son darbeyi getirir: Konstantin'in ayrılmasından ve bir Aziz Jerome versiyonunun ardından Aeneid yavaş yavaş varlık nedenini kaybeder. Yakın bir zamana kadar da geriye amatör bir fanteziden, boş bir okul alıştırmasından, İlyada'nın bir taklitinden başka bir şey kalmayacaktır!...

XLIII

Eğer Aeneid'in gerçek kısmı imparatorluğun çöküşünden sonra oldukça tuhaf denilecek şekilde bilinmiyorsa modern eleştirisinin *harikulade* olarak adlandırdığı şeyin doğaüstü kısmı çok daha kötü olsa gerektir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıl edebiyatçılarının, Hristiyanlar ve filozoflar için, Virgil gibi bir deha Augustus yüzyılında Juno'yu, Venüs'ü, Jüpiter'i konuştururken, Truva kuşatmasından üç yüzyıl sonra Homeros'un buna cesaret edebileceğini akıllarına getirememiş olmaları ne kadar da logograftır!...⁹⁷ Kapalı bir mektup haline gelmiş olan İlyada ve Aeneid'in hayal ürünü öykülerinin nedenini bir yana bırakalım, anlamını bile araştırma zahmetine bile girilmedi. Yapılabilen tek şey, bilgince öğrenilmiş bir şekilde, muhteşem olan, her ne ise, epik şiir için esas olduğu sonucuna varmak olmuştur. Ayrıca cennetin müdahalesi olmadan ve mucizeler olmadan destan olamayacağı sonucuna varmak olmuştur. Henriade'ın mucizele-

⁹⁷ Geçmiş hakkında gösterişsiz, kolay okunulur ve yorumsuz, doğruyu anlatma amacından ziyade, kulağa hoş gelmesi için yazılan yazı.

rini işte bu güzel teoriye borçluyuz. Voltaire'in çocukluğu, böylece kendi beceriksizliğimizin suçlusu haline gelen Aeneas'ın ozanı üzerinde tüm ağırlığıyla baskı yapar.

Aeneid'de harikulade olduğu için harikulade olan şey, onu biçim olarak mı yoksa içerik olarak mı ele aldığımıza bağlı olarak iki çeşittir.

Biçim olarak bakılırsa: Virgilius'un dini ya da diler-seniz onun şiirinin dini bir irfandır. Platon'un, Thyane'li Apollonius'un, Büyücü Simon'un, Aziz Paul'un ve diğerlerinininkinden ne daha fazla ne daha az bir ruhani bilgidir. Bu ruhani bilgi içinde, eski tanrılar, şüphesiz artık Homeros'ta göründükleri gibi değiller, ikinci ve üçüncü yüzyılların gnostiklerinin⁹⁸ Yehova'sı da Pentatök'tekiyle⁹⁹ aynı değildir. Onlar doğanın güçlerini yöneten ve ulusların kaderlerine liderlik eden dehalardır. Böyle düşünüldüğünde, Virgil zamanının, zaten tamamen Hristiyan olan tanrılarına olan inanç, cesaretle söyleyebilirim ki her zamankinden daha derin ve daha canlıydı. Juno (özel isimlerin ne işi var burada?), kâh Yunanlıların lehine, kâh Kartaca'nın yararına kaderi başka yöne çevirmeye çalışan Asya'nın düşman meleğidir. Venüs'e gelince tam tersine o koruyucu melektir. Jüpiter, evrensel, tarafsız bir takdir-i ilahi, İlâhi ve insani şeyleri ebedi kanunlarla yönetendir. İnsanların ve *ebedi tanrıların işlerini yönetendir*. Apokalipse de (Vahiy Kitabı) Ezelf ve Ebedî Tanrı gibi meleklerine övgü ve yergi dağıtan ve o andan itibaren Jüpiter, artık halkın düşüncesinde kadim Kader'in yerini almaya başlamış olandır.

⁹⁸ Ruhani bilgilerin.

⁹⁹ Tevrat.

Aeneid'in 2. kitabında Virgil, Aeneas'a Truva'nın yağmalanmasına hazır tanrıları gösterdiğinde, sadece zamanının en yaygın inancını yüce mısralarla anlatır, yani, yerli tanrıların koruması altına alınan uluslar ve şehirler ancak bu tanrıların çağrılmasıyla yenilebilirdi. Bütün yazarlar bu fikirle doludur. Zaten çoktan Georgics'in I. Kitabında Virgil, Sezar'ın ölüm anında Almanya'nın gökyüzünde silah seslerini duyduğunu söylemiştir:

Silah sesleri tüm Almanya'nın her yerinde, semalarında çınladı

O bunu duydu...

Sanki mağlup olan ulusların tanrıları saldırıya geri dönecek gibiydi. Ovid, Tibullus, Lucan da aynı şekilde konuşuyor. Tacitus ve Josephus'a gelince onlar, Kudüs'ün Titus tarafından kuşatılması sırasında, havada insanüstü seslerin duyulduğunu ve kaçıp giden bir ordunun sesini andırdığını bildirdiler. Ve Kralların 4. Kitabında, Samiriye kuşatması sırasında, peygamber Elizeus'un hizmetkari Giezi'ye İsrail kralı için savaşıyor bütün bir *elohim*¹⁰⁰ ordusunu gösterdiğini okuyoruz.

Virgil'in zamanında yerel mitoloji inandırıcılığını kaybetmişti ki ben buna inanmak istiyorum. Ancak bu itibarsızlık sadece isimleri etkiledi ve ayrıca biz Jüpiter, Juno, Venüs, Bacchus ve Flora ile dalga geçerken dehalar ve tanrılar hakkında şaka yapmadık. Tabiatüstü dünya, akıllarda ve çok geçmeden dilde oldukça yüksek bir karaktere büründü. Eski isimler yürürlükten kalktı. İlahi ve harikulade olana yönelik inanç hep arttı, herkes buna inanıyordu. Stoacılar, Platoncular, Pisagorcular da buna inanıyordu. Kilise babaları, paganizmin tanrılarının kimeralar¹⁰¹ değil ama şeytanlar olduğuna inanıyordu.

¹⁰⁰ İbranicede Tanrılar.

¹⁰¹ Ateş püskürten canavarlar.

İmparatorlardan, örneğin Konstantin, yön değiştirmeden önce ve Julian, din değiştirmeden önce, hepsi buna inanıyordu. Dünyayı kehanetlerle, mucizelerle, falcılarla, alametlerle, gizemlerle dolduran hep bu inançtır. Suetonius ve Lampride'in bu kadar pozitivist, bu kadar gerçekçi biyografilerinin bu alametler, kehanetler ve ilahi gerçeklerle dolu olmasını sağlayan da yine bu inançtır. Livy'nin, Tacitus'un, Plutarch'ın en az Aeneid kadar harikulade olduğuna dair inanç da budur. Peki bu şahadetlerin neye yararı olacak? Her seviyeden ve her dereceden göksel güçlerin müdahalesi olduğuna olan inanç çok aktif olmalıydı çünkü bu inanç Hristiyanlığı doğurmuştur. Ve ben her şeyden önce şunu bilmek isterdim, sonuç olarak ya Virgil'in anlattığı mucizeler İncil'dekilere göre çok daha az bir üstünlüğe sahipse?

Belki birileri bana gerçekten de bir farklılık olduğunu söyleyecektir: belki bana İncil'deki mucizelerin doğru olduğu söylenecek ya da şu da aynı anlama gelir. Belki Hristiyanların bunları kelimenin tam anlamıyla anlayıp kabul ettikleri, putperestlerin ise Aeneid'de anlatılan mucizelerin tek kelimesine bile inanmadıkları bana söylenecek; belki de bana İsa Mesih'in efsanesinin gerçek hayatın içine girip yerleştiğini, pagan mitolojisinin ondan ortaya çıktığı söylenecek; belki bana Kilise ve İncil geleneğinin, dini inancı şüpheli olan bir alimin sözlerinin imparatorluktaki Romalılara yönelik sanıldığından tamamen farklı bir otoriteyle Hristiyanlara yönelik ve onlara özgü olduğu söylenecektir vs., vs. Farklılıklar tam bir bölüm tutar.

Buna bizzat Hristiyanların kendi argümanlarıyla cevap veriyorum yani vahiy konusunda, doktrini kanıtlayan öyle mucize değil, mucizeyi kanıtlayan ve onu kabul

edilebilir kılan doktrindir ve buna göre Virgil bunu evangelistlerimizin¹⁰² yanına bırakmaz.

Aeneid'in mısralarını dinlerken, Olympus'taki oturumların tutanaklarını kimin tuttuğu sorulmadı. Şöyle söyleniyordu: Tanrı oradadır, diye konuştu; *burada bir kadın var*. Lycaonia'daki Listra ahalisi, Aziz Paul'un uzun bir söyleviden sonra eğer onu Merkür olarak algıladıysa, Romalıların Virgil'i dinlerken onu bir aziz, tanrıların yorumcusu olarak görmelerinde şaşırtıcı olacak ne vardığı, *o kutsal ve de tanrıların tercümanı mı?* Cicero, Bucolikler'den işittiği birkaç mısra hakkında, coşku içinde Virgil'i Roma'nın ikinci umudu olarak adlandırdı, *Roma'nın diğer büyük umudu*. Acaba Aeneid'i okuduğunda ne derdi?

Aslına bakılırsa modern aklın haklı olarak doğaüstü olarak reddettiği ve antik destanlarda şiirsel bir fantezi olarak ele aldığı şeyin Augustus'un yüzyılında bile Romalıların alışkın oldukları şeylerin onlar için olağanüstü hiçbir yanı yoktu. Mucizelerin ortasında yaşadılar; onlar sadece mucizelere inanıyorlardı; gerçek olan sadece onlara inanılmaz gelenlerdi. Eğer Aeneid'de onları şaşırtması gereken bir şey varsa, aklın aldığı şeyler hiç de öyle mucizelerin, hayaletlerin, kehanetlerin ardı ardına gelmesi değildi. En ufak bir konu bile kâhine danışmayı gerektirdiği zaman, onlar, Irklarının kurucusunun, Romulus ve Numa Pompilius gibi tanrıların konseyi tarafından adım adım yönetilmemesinden ve onların koruması altında olmamasından dehşete düşerlerdi. Üstelik Virgil de Homer gibi şiirinde yalnızca gelenekleri takip etmiştir. Belki de kurgularından tek bir tanesi bile ona ait değildir. Duyulmamış gibi görünen şey bu harikuladeliğin temeliydi. Virgil'in öyküleriyle sarmaladığı ve onun ruhani

¹⁰² İncil misyonerleri.

bilgisini oluşturan felsefi, politik, dini ve ahlaki teorilerdir.

Örneğin bu filozoflarımızın bugün hakkında bilimsel bir makale yazmak istedikleri ve çok kısa bir sürede Kilise tarafından inancın bir şartı olarak kabul edilip değer gören egemen bir Takdir-i İlahi'ye özgü bu dini inanış böyledir. Kilise için bu da bir inanç meselesi olan Cato'yu, Thræsea'yı, Seneca'yı, Tacitus'u rahatsız eden ruhların ölümsüzlüğüne ilişkin ve bunun hakkında yeni Platonculara inanmak gerekirse o da bilimsel bir makaleye dönüşmüş başka bir dini inanıştır. Tüm teodise¹⁰³ yaratıcılarımızın yörüngesine kapılıp üzerinde yoğunlaştığı fikir olarak kötülüğün kökeninin vücut ve ruhun birleşmesi yoluyla açıklanması da yine bu şekildedir. Hristiyanlık mucizelerin en büyüğü haline dönüşmeden önce, *harikaların en büyüğü* olan imparatorluğun bu olağanüstü kuruluşunu ekleyin; askeri lider, devlet başkanı, ama her halükarda Saint Louis gibi dine ve merhamete sadık olan Aeneas'ın bu şefkatli dindarlığını da ekleyin; patrici¹⁰⁴ lüksünden oldukça uzaklaşmış ve Fénelon'u yürek sızlatır şekilde duygudan ağlatan Evander'ın bu fakir ve gösteriştten yoksun krallığını da ekleyin; Clo-rinde, Bradamante, Théroigne de Méricourt'un prototipi Savaşçı Bakire Camille tarafından ifade edilen bu platonik cinsiyet eşitliği fantezisi, kadınların saygınlığında bir artışı haber verir; bizim saf olmayan bilgeliğimizin gerekçesini bile anlamadığı Nisus ve Euryale'nin bu lekesiz dostluğunu da ekleyin...

İşte bu, Virgil'in çağdaşlarına göre, etkisinin, şiiri tema olarak bakir doğa ve yeni doğmuş tanrılar değil

¹⁰³ Tanrının adaleti; kötülüğün varlığı ile her şeye gücü yeten ve iyilik gibi iki Tanrı özelliği arasındaki iki özelliği olan her şeye gücü yetmesi ve iyiliği arasındaki çelişkinin açıklanması.

¹⁰⁴ Antik Roma'da seçkin ve soylu sınıf.

ama insan ve onun acılarını ele alırken insanlık içinde o zamana kadar uykuda olan bir duygu olan şiirsel melankoliyi geliştirdiği Homeros'un bilmediği muhteşem Aeneis harikası olmalı. Anavatanları için göz yaşı döken Truvalı kadınlar bölümü, Helenus ve Andromache'nin Epirus'taki bölümü, Dido'nun ölümü, genç Marcellus'un cenaze konuşması, Diomedes'in Kral Latinus'un vekillerine olan cevabı, verdiği hüznün enfes olduğu ve içinde gözyaşlarının bir yürek melodisine dönüştüğü tüm bu sahneler anlamama yardım edecektir.

XLIV

Ancak bana sözünüzü tutmadığınız söylendi. Şiirin konusuyla, şairin kendine koyduğu hedefe göre, felsefeyle ve muhteşemliğin doğasıyla Aeneid'in İlyada'dan üstün olduğunu kanıtladınız ve öyle ki sizi reddetmek zor görünüyor. Bundan sonra söz konusu olan bir şiir, bir ideal, bir sanat meselesidir ve Virgil tarafından şiirlere dökülen insanlık ve onun kişilerinin, bölümlerinin Homeros'un-kilerin ideallğine ulaştığı inkâr ediliyor. Ayrıca Aeneid'in yalnızca rakibinin güzelliği nedeniyle güzel olduğu, Virgil'in her şeyi ya da hemen hemen her şeyi, sürekli taklit ettiği ve kopyaladığı Homer'a borçlu olduğu artık daha fazla destek görüyor; kısacası Homer olmadan Virgil var olmazdı.

İtirazımı geri çekeceğim zannederim; ısrar edildiği için, cevabımda bazı tekrarlar olursa affedilecektir.

Taklit ve ödünç almalardan başlayalım. Sonra arkasından üsluptan bahsedeceğiz ve sonra şiirin en samimi, sanatın en özgün yanıyla sonlandıracağız.

Virgil'in intihallerini duyduğum zaman, modern eleştiri beni o kadar çok utandırıyor ki bu yüzden yüzümü

saklamaya çalıştığımı İtiraf ediyorum. Aeneid'in amacını tamamen gözden kaçırmış olan, bunun tarihsel nedeni, sosyal gerekliliği, politik ve dini önemi, irfanı hakkında hiçbir şey anlamayan, on bin mısra da ancak nazım yazarına has bir çalışmayı keşfeden aydın ama sert eleştirmenlerimiz sonuçta böyle karar verdiler. Onlar Odysseia'dan taklit edilmiş olan ilk dört kitabın düzenlemesine dikkat çektiler; beşinci bölümde oyunların tasviri vardır; sonra Aeneas'ın kalkanının tasviri yapılır; sonra İlyada'dan tercüme edilmiş, taklit edilmiş, güçlü mukayeseler, güçlü şiirsel mısralar gelir. Şiirin özü olarak ele aldıkları şey benim teknik olarak adlandırdığım şeydir ve ayrıca ötelerdeki şeyleri fark etmedikleri için Virgil'in sadece bir tek taklit eser yaptığını, buluş ve özgünlüğün paletinin sadece Akhilleus'un ozanına ait olduğunu bilgince ileri sürmüşlerdir. Virgil'in kendisinin yaptığı, Herkül'den bir sopa almanın Homeros'tan bir mısra almaktan daha kolaydır diye söylediği bu sözle ona atfedilen haksız muameleye inanmıyoruz.

Buna dayanarak, toplam olarak altı ölçü ve yirmi dört vuruştan oluşan, kısa ve uzun kombinezonlara sahip İskenderiye heksametresini¹⁰⁵ kullanmasının neden Virgil'in intihalleri arasında sayılmadığını anlamıyorum.

Edebi gelişim kanununa göre, manzum ve nesir olsun, aklın ürettiği her türlü eserin, dil olarak, temel anlamda hem içerik hem de biçim açısından ve bunu kendi kompozisyon işlerinde öyle istedikleri gibi kullanma haklarına sahip olmaları için daha sonradan gelen yazarlara ait olduğu temel bir ilke olmuştur.

İlyada ve Odysseia bu şekilde oluşturuldu. Bunlar Argonotların Solon'a yaptığı seferden beri beş ya da altı

¹⁰⁵ İlyada, Odyssey ve Aeneid gibi klasik antik Yunan ve Latin edebiyatında standart destansı altı ölçü birimli dizeler olan bir şiir ölçüsüdür.

asrı kucaklayan destansı bir dönemin ürünüdürler. Orada rekabet halinde olan ozanların sayısını kim söyleyebilir? Özellikle, bu fazlasıyla kolektif olan çalışmada, bireysel deha ile milli deha ve hatta yabancı deha arasındaki farkı kim ayırt edebilir? Truva Savaşı'nda sonuçta konu ya da daha doğrusu söz konusu olan icat milli mülkiyet olmuştur. Bu savaşın kahramanları, efsaneler, hanedanlar, mitolojidir. Ulusal mülkiyettir; maceralar, karakterler, duygular, durumlar, ileri gelenler, kahramanlık davranışlarıdır. Ve ayrıca başka hiçbir şey duymak istemeyen ve sürekli kâh Hektor ve Ajax'ın düellosu, kâh Andromakhe'nin vedaları, kâh da Akhilleus ile Priamos'un buluşması hakkında şarkı söylenmesini isteyen halk da söz konusudur! Belki de ağızdan ağza aktarılan ve sürekli olarak halk mahkemesine bildirilen İlyada'nın rapsodlar tarafından yeniden yirmi kez işlenmeyen bir bölümü yoktur. Yunanistan, tanrılarının heykellerine olduğu gibi şiirlerine de kıskançlık yapardı. O metni şöyle sağlamıştı: eser ideale layık görüne kadar yeniden başlamak anlamına gelse bile fikirleri, duyguları, kurguları, dili, ölçüyü ve müziği kullanarak çerçeveyi sanatçılarından doldurmasını gerekli kılmıştır.

Bırakın bu Yunanistan'ın layık olduğu erdemi olsun, o zamandan beri epiğin bir türü haline gelmiş belirli bazı epik kurguları ve kombinasyonları icat etmese de heksametre nazım şekliyle şiiri ilk kez kullanmış olması onun hüneridir; siyasi ve toplumsal fikrini bu biçimde üretmiş olması ve bu şekilde ünlenmiş olması, insan kalbi kadar uzun sürecek duyguları ifade etmiş olması onun hüneridir.

Daha sonra gelen yazarlar ve diğerlerinin arasında Virgil'in de zaman zinciri sürüp giderken onun karşısında, Roma'yı Yunanistan'a, Aeneid'i İlyada'ya bağlamada, egemen bir şekilde elden bu materyal üzerinde

tam kontrole sahip olma hakkının olduğunu dile getiriyorum. Kamu işleri bunlar. Ve yine belirtiyorum ki bu onlar için bir zorunluluktan ve onlara liyakat göstermemiz gerektiği gibi bu konuda onları suçlamak da adil değil. İlyada'da Akhilleus'un kalkanı bölümü, büyüleyici ve sıcak bir tasarımdır. Aeneid'de tekrarlanan bölümün iletmeye hizmet ettiği ve İlyada'ninkini yüz kat aşan fikirden daha fazla değeri yoktur. İki bölümü değerlendirip yargıda bulunmak için büründüğü zırha bakmaya gerek yok, Kiklopların¹⁰⁶ bunların üzerine ne kazıdığını görmek gerekir.

Öncelikle Aeneid'in kabuğu, bir ulustan diğerine geçen bir miras gibi, özellikle kurguların çoğu daha uzak yerlerden gelmiş olup, mısralarının yanı sıra bir dereceye kadar Homeros'un şiirleri tarafından da şekillenen bir oluşumdur. Yafet'in her iki kızı da aynı tanrılara taparken ve neredeyse aynı dili konuşuyorken, İtalya ve Yunanistan destansı kaderleriyle birbirlerine bağlıydı, entelektüel ve ahlaki mirasları da aynıydı. Doğalarının derinliğinden daha çok fizyonomi ve mizaç bakımından farklıydılar. Yunanistan'ın şarkılara konu olmuş ve hayal etmiş olduğu her şey Aeneid'de değiştirilmiş, geliştirilmiş, büyütülmüş, genişletilmiş olmalıydı. Romalılar, örneğin, Aeneas'larının başka bir Vulkan tarafından silahlandırılmış olmasına ve bu konuda Akhilleus'tan¹⁰⁷ daha az şerefli muamele görmesine ve Aurora'nın oğlu olan doğulu Memnon'un Aşil'den önce gelmesine tahammül edemezlerdi. Virgil'in dehasını meşgul eden şey de bu değildi ve ayrıca ilk fikri seleflerine bildirirken onun için

¹⁰⁶ Yunan mitolojisinde, Uranüs ve Gaia'nın yani Gök ve Toprağın çocukları kabul edilen, tanrılardan korkmayan alınlının ortasında tek gözleri olan, insan etiyile beslenen, zalim devler, Tepegözler.

¹⁰⁷ Aşil.

endişelenmeye mecbur değiliz. Az çok başarılı bir şekilde Latince'ye çevrilmiş olsa da Yunan şairinin kaç mısrasının, kaç sözsel sanatının ve durumunun olduğunu bilmiyorum ama Hellas'la birlikte köken, inanç ve kader topluluklarının kurulmasıyla, aynı zamanda bu, Romalılar için fetih haklarını kullanmanın bir yoluydu. Büyük bir şairi on iki yıl boyunca bir kalpazan gibi çalıştırmak saçmadır. Söylediklerim o kadar gerçek ki bu geleneksel yasanın kendisine yüklediği yükten şikâyet eden ilk kişi Virgil oldu: Şiir hakkında, ödünç almaların, taklitlerin, nakillerin vb. nadiren başarılı olduğunu onu eleştirenlerden daha iyi biliyordu. Şeylerin bulundukları ortamdan çıkarıldığında her zaman daha az güzel olduklarını çok iyi biliyordu. Gerçek şu ki, Aeneid'in içinde hangi bölümün daha az mutluluk verici olduğunu çok iyi biliyordu. Ben şiirsel ayrıntılardan bahsediyorum. Virgil'in İlyada'dan naklettiği şey kesin olarak budur. Homer'ın altın nakli ona kendi elmaslarının büyüklüğünden daha pahalıya mal olur. Bu değersiz kelimeleri kullanmaktan utanılmaması bir yana Virgil'deki tüm bu intihaller, Aeschylus'un¹⁰⁸ üçlemelerinden ve tragediyalarımızın üç birliğinden ne daha fazla ne de daha az saf mekanikçiliktir. Bu elinde bulundurduğu malzemelerle gerçekleşmez, şairi yargılayıp hüküm vermemiz gereken eseri ortaya koymasıyla gerçekleşir.

XLV

Üslup üzerinde öyle uzun süre durmayacağım. Bütün bağlantıların, bu tablonun altında Homeros'un kiyle karşılaştırsak sağır, sürükleyici, nankör bir ifadeye sahip olan Virgil'in rakibinden çok daha fazla sanata ihtiyacı vardı. Burada çalışmayı dikkate almak tamamen yeterli

¹⁰⁸ Eshilos veya Aiskhylos; Antik Yunan oyun yazarı.

değildir, burada araçları dikkate almak gerekir. Resmetme kadar dil de doğanın bir avantajıdır. Yüce Adalet gibi sanat da özgürlüğün ürünüdür. Virgil'e göre, aniden ayağının kaydırılması pahasına daha yüksek bir fatura ödeme mecburiyeti içinde bulunduğu ortamdan kaynaklanıyordu. Yunanistan imparatorluğun bir parçası olmuştu. Herkes Yunanlıları okuyordu, Yahudilerin kendileri de bizzat Helenleşmişti. Latin destanı her bakımdan yenilen halkların destanından üstün olmasaydı başarılı olamazdı. İmparatorluğun ömrü aynı zamanda buna bağlıydı. Eğer politik ve dini ideali, tanrıları, kahramanları, gizemleri, gelenekleri ve eğer anayasası, ailesi ve son olarak dili İlyada'da gördüğümüzden daha aşağı seviyede bulunmuş olsaydı İmparatorluk Roma'sı için ne büyük bir utanç olurdu! Tıpkı Rusya adına dünyayı fetihme hayali kurarken Çar'ın iki şeyden biri olarak yabancılık kitapları kendi Devletlerinin sınırlarında durdurması gerektiği gibi veya evrendeki tüm edebiyatlardan üstün bir Moskova edebiyatı yaratması gerektiği gibi Devlet'in mantığı bu talihsiz çalışmayı mutlaka bastırmak zorundaydı.

Virgil'in elinin altında, kalıplaşmış Roma ifadesinin kusurları güzelliğe dönüşür. Latince, spondaik,¹⁰⁹ özlü, sinirli, bariton ses tipiyle gerçek bir dil gibi görünmesinin yanında, imparatorluğun yani demek istediğim Aeneid'in mümkün olan tek dilidir. Tüm bağlar, çiviler yok oldu: ne kadar çok kelime ne kadar çok fikir varsa hepsi yok oldu. Başbozukluklar nadirdir ve bunlar artık şiirin rahatlığı için değil, süsleme ve uyum için kabul edilmektedir. Elemeden kaçınılır ama duraklamalar her zaman

¹⁰⁹ Augustus yüzyılında büyük ve görkemli şeyleri tasvir etmeye yarayan iki uzun notanın veya hecenin art arda gelmesiyle karakterize edilmiş sözcük yapısı.

yerli yerindedir. Özellikle mısraların sonunda, daktil¹¹⁰ ve spondee sayesinde düşüşü düzenli olarak meydana gelen altı ayaklı kelimeler ortadan kaldırılmıştır. Eğer Homeros'un Yunancası melodi açısından arcadian flütle karşılaştırılabilirse, Virgil'in Latincesi org gibi yankılanır... İki şairin şiirleri ayrıntılı olarak karşılaştırıldığı zaman, bir çocuğun sözleri bir adamın sözleriymişçesine, birinci mısradan ikincisine kadar bir temizlikten geçtiği görülür. Homeros¹¹¹ her şeyi diline borçludur: Virgil her şeyi kendisine verdi ve ayrıca enstrümanın kalitesizliğine rağmen onun dizeleri, altıncı kitaptaki teozofinin (tanrısal bilgi) İlyada mitlerinden üstün olduğu kadar onun şiiri de Homeros'unkine göre üstündür. Zannetmiyorum ki tüm İlyada'nın içinde, Virgil'in Roma halkının insani misyonunu tanımladığı mısralara benzeyen arka arkaya yedi mısra bulunsun. Oysa Aeneid ve Georgics'te bu tarzda yüzlerce mısra var.

Ben burada şu sonuca ulaşıyorum: İlyada ile Aeneid arasında üslup açısından Roland ile Athalie'nin şarkısı arasındaki farkın aynısı var ya da daha iyisi başka bir tür kapsamında, Ménippée'nin hicviyle Mirabeau'nun nutukları arasında aynı fark var.

XLVI

Şairin, özellikle duyguları canlandırmasında, insanları ve şeyleri idealleştirme tarzında kendini gösterdiği görülmektedir.

Homeros tarafından, sadece basit ilişkiler sunarken pek ileri seviyede olmayan ve üstünkörü bir şekilde temsil edilen medeniyet, kendi saflığından dolayı güzeldir.

¹¹⁰ Latince şiirde bir uzun heceyi takip eden iki kısa heceden oluşan ölçü ayağı.

¹¹¹ Homeros ya da Homer.

Şair idealini toplamak için neredeyse yapacak hiçbir şeye sahip değildir: Gençliktir bu, cesarettir, güçtür, güzelliştir; bunlar ataerkil geleneklerdir, çiftçi krallıktır, çalışkan ve hünerli kadındır, evlilik aşkıdır, kahramanca dostluktur, mucizelerle dolu tabiattır ve adım başı karşı-mıza çıkan tanrılardır.

Truva Savaşı'ndan bin iki yüz yıl sonra her şey değişti: Dünya birçok devrim yaşadı. İnsanoğlu, eskiden üzücü ve rezilce olarak nitelendirdiği bir sürü şey üzerinde düşünmek zorunda kaldı. Yaşamın içinde var olan durumlar, erdemi sert ve zorlu sınavlardan geçiren, hoş-görü ve affedilmeyi gerektiren dönemeçler ve dönüşler, maceralar doğurur. İlişkilerin çokluğu ve karmaşıklığı aklı daha ciddi, düşünceyi daha sıradan, ruhu daha karanlıklar kılar. Doğanın kendisi, insanın yaşadığı tüm hayal kırıklıkları nedeniyle yaşanmış görünür. Eski çağlardan kalma bir şair için var olmamış olan ve ancak modern şairin üzerine bir kanun gibi dayatılan ve üstesinden gelinmesi gereken birçok zorluk vardır. Hareketi takip etmesi gerekir: Bu demek oluyor ki, daha büyük zorluklarla karşılaşıldığında ilkelerimiz bir erdem olarak çok daha fazla yetenek kullanmaya mahkumdur. Sonuç olarak seleflerinden ve örnek aldığı modellerden daha fazlasını ve daha iyisini yapmaya mahkumdur.

Ekloglarında¹¹² Virgil de böyle yapar. Theokritos'un çobanları ağılın çevresinden neredeyse hiç ayrılmazlar. Virgil'in dilini öğrenirken çoban olmayı da bırakmadan siyasetçi, filozof, devrimci olurlar! ... Birinci eklog iç savaşların sonunu anar ve kutlar; dördüncüsü yeni yüz-yılı dillendirir; beşincisi Sezar'ın ölümünün üzerine yapılan bir ağıttır; altıncısı bir doğa felsefesini içerir. En

¹¹² Bucolics olarak da adlandırılan Ekloglar, Latin şair Virgil'in üç büyük eserinden ilkidir.

derin, en geniş, en hüznü fikirler, kır yaşamının ilgi çekici tablolarıyla karışmıştır. Hepsi o kadar iyi harmanlanmış, o kadar mükemmel bir uyum içindedir ki, yüzyılımızdan bir yüzyıl önce yaşayan çobanların başka bir şey düşünebilecekleri veya kendilerini farklı bir şekilde ifade edebilecekleri hayal bile edilemez. Ayrıca bu küçük piyeslerde yüz mısra bile yoktur!... Eğer pastoral tür modern edebiyat içinde yeniden dirilirse, buradaki çobanlar, vatandaş, bilim adamı, mühendis ve ekonomist olmalıdırlar: İdealleştirilmesi gittikçe zorlaşan nitelikler, her zamankinden çok daha güçlü olan bir sanatın varlığını kabul eder.

Antik çağın ve belki de tüm şiirsel insanlığın başyapıtı olan Georgics'i¹¹³, liselerimizde Latince öğretilmesi için kullanılmasını hak edecek tek şiir yapan şey nedir? Bunun nedeni, esas itibarıyla Georgics'in sadece faydalı bir şiir olmasıdır.

Tarıma ve köy geleneklerine olan beğeniye yeniden getirmek için, en küçük ayrıntısına kadar çiftçilik, üzüm bağları, hayvan yetiştiriciliği, arıcılık gibi işleri, şu eski şeker endüstrisini idealleştirmek gerekmiştir. İşte Virgil'in, sadece onun eserlerini okuma durumunda olanların yargıda bulunabileceği bir sanat sayesinde başardığı şey budur.

Virgil, şairin en olumlu, en gerçek şey olarak hayatın sunmuş olduğu şeye dayanma ihtiyacından ve doğanın sırları ve insanlık yasalarının bilgisinden başka bir şey olmayan, sanata olan bağlılık ödülü olan en büyük idealist bakış açısıyla kendisi için hayal ettiği şeye güvenip dayanma ihtiyacından çok derinden etkilenmiştir. Onun İlham Perilerinden istediği şey, bilim ona bir köylü hayatı versin ya da vermesin, bilimdir. "Kutsal nişanlarını

¹¹³ M.Ö. 30-37'de yazılmış Georges, Virgile'in bir şiiri.

büyük bir sevgiyle taşıdığım Tatlı İlham Perileri, diye haykırdı, onlar beni kabul etsinler ve bana sırlarını, gök cisimlerinin hareketlerini, tutulmaların nedenlerini, depresimleri ve Okyanusun akışını öğretsinler! ... Diğer yandan eğer mantığının zayıflığı beni bu büyük gizemlere katılmaya layık bulmuyorsa vah o zaman! Onların gölge sürüleriyle birlikte tarlalarımı, nehirlerimi, ormanlarımı yeniden bulsam keşke! ...”

Virgil’in buradaki sırrı elinden kaçır: ona göre içinde derin bir gerçeklik duygusu olmayan şiir hiç yoktur ve onun için, şeylerin mantıklı bir şekilde uygulanmasının dışında da hiçbir ideal yoktur. O Aeneid’ini bu şiirselliğe göre tasarlamıştır. Burada sadece birkaç bölümden alıntı yapalım.

XLVII

İlyada’da Hektor ile Andromache’nin vedalarından daha güzel, daha dokunaklı ve daha bütünlüklü hiçbir şiir yoktur. Otuz asırdır gerçekten haklı olarak hak edilen bu hayranlığa, ben de apaçık ortada olan hayranlığımla katkıda bulunabilmek isterdim. Virgil bundan daha iyi ne yapabilirdi? Hiçbir şey. Bunu denemedi ve ben bundan dolayı onu överim: Bu tür şeyler ne tekrarlanabilir ne kopyalanabilir ne de en azından aşılabilir.

İnsan yaşamının sunduğu en ideal şey olan meşru aşkı Homeros yakaladı. Böylece kendisinden sonra yapacak hiçbir şey bırakmamıştır. Briseis’in yaşadığı ayrılık hâlâ oldukça yüreğe dokunmaktadır ancak Yunan geleneklerine göre kabul edilse bile durumu nitelik olarak aşağıdır. Ayrıca bu bölüm ilkiyle karşılaştırılmaktan epey uzaktır. İlyada’nın tonu, şeylerin doğal güzelliğine göre ya yükselir ya da alçalır: Yunan şairin kanunudur bu. Alçaklığa, çirkinliğe, pislığe dönüşen şeye hafifçe dokunur, onu alaya alır ya da ondan uzak durur.

Bununla birlikte medeniyet yol almıştır ve medeniyetle birlikte yürümek gerekmiştir. Peki Virgil ne yapacak?

Briseis'in bu alt seviyelik halinden, bu hoşgörölü aşktan faydalanır ama onu samimi ve görkemli bir evliliğin doruğuna çıkarmak için değil: Zamanımızın bir şairi bunu kaçırmazdı; meşru birlikteliği, birlikte yaşamayı, hatta yasal olanı küçümserken yüceltmek için de değil; ama hangi tutku ve pişmanlığın en dokunaklı, en trajik, en ideal olduğundan yola çıkarak, evli kadının şerefli huzurunu ve ağırbaşlılığını gizli aşkın zevklerinden ayıran uçsuz bucaksız uçurumu göstermek için... Virgil, üç kez azize ve evli bir kadın olan Lavinie'yi gizler; tanrıların evlenmeye layık bir kadın olarak görmediği bir günlük sevgiliyi sahneye koyar. Dido'nun kendini suçlarken ağladığı şey Abailard'ın sevgilisi ya da Lutrin'in perukçusu gibi kaybettiği zevkleri değildir. Bu onun, *arzu edilen hymeneolar*¹¹⁴ sayesinde, deliliğinin öngördüğü evliliktir. Ve Virgil'de, resmetmek zorunda olduğu toplumsal ilişkilerin karmaşıklığı nedeniyle, her bölümün birkaç sonu olması gerektiğinden, Dido'nun, Antonius'un mahkumiyetini ve Roma ile Kartaca'nın mücadelelerine ilişkin kehaneti küçümsediği anda aşk yapmanın sırrını buldu.

Modern bilimin bir keşfinin ardından, Virgil'in, Dido'sunu¹¹⁵ bugün kayıp olan bir Yunan şairinden ödünç aldığı söylenmiştir. Taklit denen şeyin bize ne gibi bir etkisi var? Dido ve Aeneas'ın aşklarını ilk kez övgüyle dillendiren Yunanlılar, görünüşe göre, Pön savaşlarını, bunun yanı sıra ünlü Kleopatra'yı duymamıştı.

¹¹⁴ Kızlık zarı.

¹¹⁵ MÖ 814, Dido, Romalı şair Virgil'in Aeneid hikâyesinde bahsettiği, Yunan ve Roma kaynaklarına göre, Kartaca'yı yani günümüzdeki Tunus'u kuran ilk kraliçe.

Roma evliliği, analık onuru ve imparatorların yabancı kadınlarla evlenmesine halk tarafından konulan yasağı pek umursamıyorlardı. Oysa, zavallı Elisa'nın hayal kırıklığını tasvir etmeye yarayan, az çok Yunancadan taklit edilmiş yüz elli veya iki yüz mısranın içinde değil, destansı düşüncenin bulunduğu bu fikirlerin ve bu duyguların birleşiminde bulunur.

Efsaneye göre kimi nişanlısını geri almak, kimi de arkadaşını kurtarmak amacıyla Orpheus, ardından Herkül, Theseus ve Pirithoüs, cehenneme gitmişlerdir. Homeros bu efsaneleri biliyordu ve bunu kullanmadı: Onun kahramanlarından hiçbiri cehenneme gitmez. Odysseia'da Ulysses, bir kurbanın kanını döktükten sonra bir çukurun kenarında ölülerin ruhlarını çağırır, onların krallığına girme macerasına yeltenmez. Homeros'un poetikası¹¹⁶ dehşet diyarına inmekten kaçınır, nefret eder, girişte kendini durdurur.

Virgil, hem Yunanistan'ın hem de Latium'un¹¹⁷, mitlerinden yararlanarak Latin destanını bestelerken, kahramanını diğer dünyayla temasa geçirmekten daha azını yapamazdı. Bu şiirin gerektirdiği zorunlu koşullardan biriydi. Ancak, öncelikle, güdülerde var olan o nasıl bir üstünlüktür öyle! Evlilik aşkı ve dostluk ne kadar dokunaklı ne kadar kutsal olursa olsun, diyebiliriz ki bu tür müşahedeler böylesine harikulade bir girişime layık değildi. Ayrıca Aeneas için söz konusu olan başka bir şeydir. Her şeyden önce ilk sırada yer alan, oldukça da sık kehaneti yapılan, Roma devrimleri ve imparatorluğun büyüklüğüdür. Sonrasında, insani kaderlerin organik öncesi gelişimi, ruhun ilkesi ve onun göksel nesli, onun

¹¹⁶ Şiirleri.

¹¹⁷ Lazio, önce Etrüsk uygarlığını sonra Roma İmparatorluğu'nu görmüş binlerce yıllık mirasa sahip orta İtalya'da başkent Roma'yı da kapsayan bir bölge.

metempsikozları¹¹⁸ gelir. Sonra suçlar ve cezalar teorisi ile erdemler ve ödülleri teorisi gelir. Sonra Yüce Adalet'in ultra bir dünyevi yaptırımı, medeniyetin ve Takdiri İlâhî'nin tüm planları gelir. İşte bütün bunlara değecek olan, Aeneas'ın karanlık kıyılara yapmış olduğu ziyareti ile ilgili aktardığı şeyler.

Aeneid'in mirasçısı olan Kilise, bu temayı, pagan şairin ondan çalmış olabileceğine olan inancının bir unsuru olarak ele almıştır. İlahiyatçılara göre Mesih İsa, tutkusunu dirilmesinden ayıran üç gün boyunca cehenneme inmiştir. Peki ne yapmak lazım? Hey gidi sahtekarların sefaleti! Onun gelişini beklerken, Arafta belirsizlikler içinde, zayıf ve halsiz düşen eski patriklerin ruhlarını aramaktır bu. Theseus ve Pyrrhous ile ilgili ilkel, yavan efsaneye geri döndüğümüz doğru değil mi?

İşte tekrar Theseus ve Pyrrhous'un ilkel, sıkıcı efsanesinin içine düştüğümüz doğru değil mi? Virgil'den sonra cehennemler dünyasının tarihi bitmiş, konular tükenmiştir; fikir yalnızca derece kaybedip gerilemekten başka bir şey yapamaz. Tüm dehalarıyla Dante ve Milton, bu düşünceyi desteklemeyeceklerdir: Abartarak yapılan büyük göstermeler, kostüm ve karakter değişiklikleriyle yapılan tekrarlar şiir değildir.

Evander bölümüyle sonlandırıyorum.

Kendini Aeneas'a adayan Arcadia'lı bu sığınmacının hikayesinde, şiirin diğer bölümlerinde de işaret edilmiş olan, ırkların birleşmesi ve Yunanistan'ın İtalya'ya bağlı kılınması ile birlikte üç çağın yakınlaşması ele alınıyor: birinci dönem Cacus'ta canlandırılmış olan ilkel eşkıyalık dönemidir; ikinci dönem, Evander tarafından temsilîyle birlikte ortaya çıkan uygarlığın dönemi; üçüncüsü,

¹¹⁸ Ruhun başka bir bedene geçmesi.

Aeneid'in kendi diliyle olduğu kadar ve fikirleriyle de işaret edilen Augustus'un dönemidir. Hiçbir kafa karışıklığı, sıkıntı ve çıkmazlar olmaksızın 260 mısralık bir bölüme birçok şey sığdırılır: İşte bu, İlyada'nın tüm sanatını oldukça geride bırakır. Bununla birlikte kralları bu kadar şanslı olup bu kadar kendiyile övünen Homeros'un asla yapmaya cesaret edemeyeceğı şey çok yoksul bir kraliyet ailesinin tasvir edilmesidir. Bu ayaklarına tozluklar giymiş bir çoban kral olup, sabahları horozun ötüşüyle uyanan, tamamen bir saraymışçasına o zamanlar adı bilinmeyen ve ağaçlarla kaplı olup ama Jüpiter'in yıldırım saçan, ürpertici görünümleriyle ölümlülere korku salan Capitol'ün eteğindeki dallardan oluşan bir kulübede yaşayan iyi yürekli Evander'in portresidir. Bu erdemli yoksulluk ile imparatorluk döneminin şatafatlı görünümü arasında ne büyük bir zıtlık vardır! Kimbilir ne duygular doğmuştu. Böyle bir bölümü ortaya çıkarmak, bu kadar çok savaş ve bu kadar yıkım deneyimini mümkün kılmak için nasıl melankoli uyandırılmış olmalı! Ve dünyada en üzücü şey olan, yoksulluğu, kraliyet yoksulluğunu idealleştirmeye ilk cesaret etmiş olan adamın yapısında ne kadar da şiirsel bir güç var!...

XLVIII

Aeneid'in mantığını dile getirdim. Dini ve siyasi, psikolojik, ahlaki, tarihi ve filolojik bakımdan hangi bakış açısından ele alırsak alalım, bu mantık İlyada'nın mantığından daha üstündür: İlkelerimize göre, mantık şiirde eşit bir üstünlük olduğunu kabul etmektedir.

Bu üstünlüğü acaba Virgil elde etti mi? Başka bir deyişle, Aeneas'ın yazarı bir düşünür olarak tasarladığı özne konumuna bir şair olarak mı yükseldi?

Burada diyalektik ve bilgelik artık söz konusu değil. İdeal kendini hissettirir, kendini kanıtlamaz. Eleştirilmesi mümkün olan her şey, okuyucuları inceledikleri eserle yüz yüze getirmekle ilgilidir ve ayrıca buradaki fikri onlara açıkladıktan sonra kendi heyecanlarının etkileşimiyle buradaki ideali onlara hissettirmekle ilgilidir. Ama bunun için eleştirmenin kendisinin de bir şair olması, bende eksik olan, duyarlılık, hayal gücü ve ifade gücüyle felsefe ve bilimi birleştirmesi gerekir. Bu, Virgil üzerine yaptığı güzel incelemeyi, bana kendi söylediklerim şeylerden sonra zorunlu olarak bir ek not talep ediyormuş gibi görünen Bay Sainte-Beuve’e havale ettiğim bir görevdir.

İlyada’dan Aeneid’e kadar olan sanatsal ilerlemeyi müşahade etmek için, on sekiz yüzyıldan fazla bir süreden beri dünyanın Virgil’in ruhani bilgisini takip ettiğini hatırlatmak benim için yeterlidir. Ayrıca Hristiyanlığın yalnızca bir çıkarım olduğunu hatırlatmak da; imparatorluğun, insanları büyüledikten sonra modern kamu hukukunun temeli haline geldiğini hatırlatmak da; Fransız Devrimi’nde hazırlık aşamasında hizmet eden döneme kadar şairlerin, yazarların, ilahiyatçıların, filozoflar, politikacılar ve tarihçilerin hepsi de Virgil gibi yaşadıklarını ve ayrıca Aeneid’in de İncil kadar Batı dünyası için bir kaderler kitabı olduğunu hatırlatmak da benim için yeterlidir. Bu türden etkiler ne okulların felsefesine ne de halkların pratik mantığına aittir; sanatın etkisidir bu, sanatın etkisi, idealin ayrıcalığıdır.

Bununla birlikte, Aeneid’in üzerinde bir planın parçası gibi dolanan ve ortaya çıktığı andan itibaren onu sanki alaca karanlığa gömülmüş gibi tutan bir buluttur o.

Virgil çlüm döşeğindeyken, latin dehasının en büyük zaferi olan şiirini alevlere mahkûm etti. Eleştirmenler bu

intihar hakkında ne düşüneceklerini bilmemektedir. Şiir tamamlanmıştır, eylem doğal olarak Turnus'un ölümlüyle sonlanır. Başka hiçbir yerde boşluk görülmez. Virgil'in eserinin küçük düşürücü olduğu ve gölgede kaldığına inanması, birkaç kesintiye uğramış yarım mısra ve geride bırakılmış birkaç çeyrek mısra için değildir. Ölümsüzlüğün içine girdiği anda kendisine karşı onu saran ne gibi şüpheleri vardı? Zaferden tiksinti mi, ıstırap çeken kişiye özgü kapris mi, ölümün kucağındaki aklın yanılması mıydı?

Bu kasvetli sırrı sanki şairin kendi ağzından almışız gibi açığa çıkarabiliriz.

Virgil kendi güçlerinden yana şüphe duymuyordu. Ama şunu biliyordu ki ortaya bir destan çıkarması için onu kurucu ve birleştirici bir eylem olarak onaylayan ve bu onaylamayla ona kefil olan bir topluma ihtiyaç vardır. Oysa, Virgil bu konu üzerinde ne kadar derinden düşündüyse bir o kadar bu durumun Aeneid'de eksik olacağını hissetmişti. Böylesine büyük bir şiirin tek yazarının, her şeyi öğrenmeye, her şeyi öngörmeye, her şeyi formüle etmeye öncelikle vakti olmuş muydu? Ayrıca, yeterli istihbarat eksikliğinden dolayı, egemenlik altına alınmış uluslar ve muzaffer Roma tarafından eşit derecede kabul edilen geleceği belirleyecek bir destan yerine, Romulus'un çocuklarının bencilliğine ve Sezarlarının gurununa bir anıt dikmiş olmasından korkulacak biri değil miydi? Bu devasa imparatorluklar karşısında, neredeyse her ulus ve her gelenek yutulup yok edilmişti. Uluslar onun kanununu ancak ürpererek takip ederken ve özellikle de destansı eserin doğru ve gerçekçi olması için nesilden nesile kitlelerin onayını alması gerekirken, her şeyin kendini yenileyerek kısa zamanda çehresini değiştirmiş olduğu bu kaynaşma ve birleşme dünyasının huzurunda, dinler, kurumlar, ahlak ve gelenekler, kanunlar,

fikirler, bilimler, güzel sanatlar, endüstri, acaba imparatorluk hukukunu tam yetkiyle uygulayabilir miydi?

Öncelikle, Helen konfederasyonuna ve kendi fikrine uygun olduğu için ve bu fikir kutsal olduğu için İlyada'nın kendi kendine bitmiş bir eser olduğu söylenebilirdi. Hem üstelik sonuçta şiirin kompozisyonunda rapsodinin payı ne olursa olsun, bu şiir tüm Yunanistan'ın eseridir. Aeneid sadece bana aittir; onun düşüncesi, şimdiden ve geçmişten çok daha fazlası olan geleceğin içindedir. Ayrıca insanlığı, dünyayı, sonsuzluğu kucaklamaktadır. Gelecek ve sonsuzluk Aeneid'de karşılaşacaklar mı? Bugün sessizliğini koruyan uluslar arasında, Yunanistan'ın çocuklarının altı yüzyıl boyunca İlyada ile uyum içinde birlikte dile döktükleri gibi, bin yıl sonra Aeneid ile birlikte uyum içinde kim şarkı söyleyecektir?

Şüphe yok ki Virgil kendi şanı ve zaferi için elinden geleni yeterince yapmıştır, hatta milletin şanı ve zaferi için elinden geleni yeterince yapmıştır. Onun sayesinde Roma, ilham perisinin önünde Yunanistan'ı ve İlyada'yı dengeleyebilmiştir. Ama Roma'nın bireyselliği çok zaman geçmeden ulusların evrenselliği içinde kaybolup gidecektir. Öyleyse halk-kral destanı da onların destanı olmalıydı. Virgilci evanjelistler¹¹⁹, Takdir-i İlahi'nin bu hükümdarlığı içinde paylarını, bu yeni güneşteki konumlarını talep etmeye gelecekleri zaman ve Roma kaderlerinin bu kıyametinde geleneklerini, kaderlerini ve tanrılarını arayacakları zaman bu mirastan yoksun bırakılmış ırklara ne cevap vereceklerdi? Kahramanlarına, şairlerine, yasa koyucularına ve bilgelerine tanıklık eden, İs-

¹¹⁹ Daha çok Protestan Kilisesi'nin muhafazakâr kesimi için kullanılan Hristiyanlık bildirisini vaaz edenler.

kender'leri Sezar'lara onurlu bir şekilde karşı koyan Yunanistan'a ne söyleyeceklerdi? Musa'sına, peygamberlerine ve Mesih'ine hıçkırarak ağlayan Aziz Yerusallim'e¹²⁰ ne söyleyeceklerdi? Capitol Tepesi'nden altı kat daha eski anıtların üzerinde kutsal karakterlerle yazılmış onun yaşını ve gizemli bilimini gösteren saygıdeğer Memphis'e ne söyleyecekler? Venüs yıldızı Aeneas'ı Tiber'e götürmesinden bin yıl önce Gökbilimcilerinin yıldızların hareketini hesapladığı muazzam Babil'e ne söyleyecekler? Sezar'ın kılıcından çok kendi iç çekişmeleri yüzünden mağlup olmuş yenik düşmüş, sadece imparatorluğun ziyafet partilerine gidebilmek uğruna, yalnızca ziyafete girmek koşuluyla kişiliğinden feragat etmiş olan Galya'ya ne söyleyeceklerdi? Kartaca ve Hannibal'in dostu olan yarı Afrikalı İspanya'ya ne söyleyeceklerdi? Nihayetinde İtalya'ya, bu rahip Etruria'ya, bu kahraman Samnium'a, göz yaşı döken ruhları insanlığın anısı olmaya hak kazanan tüm bu kaybolan şehirlere ne söyleyeceklerdi?

Yazarının elinden çıktığı haliyle, Aeneid korkunç bir kötülüğü kutsamıştır; Yüce Adalet'i duyurmak yerine Praetorian idealini yüceltmıştır.

Halkların vicdanının, eski Roma'nın bencilliğine, Sezarların gururuna, şairlerin en büyüğünün eserine karşı ayaklanması ayağa kalkması, insanlık destanı kendi tarzında yeniden yaratarak Hristiyanlığı doğurması boşuna değildir. Aeneid'in on iki şarkısı arasında dağıtılan iki bin mısra, belki de ruhlara umut ve dinginliği yeniden kazandırabilir, tüm kibirleri yatıştırabilirdi. Roma'nın kendisi, şairinin ve habercisinin ağzından Hukuku ve İdea'yı kesin olarak doğrularken, ulusları kendi servetiyle ilişkilendirirken, Nasıralı protestosu imkânsız hale

¹²⁰ Kudüs.

gelmiştir. Ölüm bunu istememişti. Ayrıca ilerleyişı kafa karıştırıcı, kaygı verici olan ve çoktan gerileme halinde olan medeniyet artık düzenli yollarla yeniden inşa edilemezdi. En azından Virgil'e, son anda eserinin onu bir ortağı haline getireceğı insanlığa karşı ihanet suçunu protesto ettiğinden dolayı bu adaleti sağlayalım. Onun özverili davranışı, yüce ruhunu bize açarken yine onun dehasının bizde açığa çıkmasıyla tamamlanır ve onun ihtişamını artırır.

~

ALTINCI BÖLÜM
Ulusların İlerlemesi ve Çöküşüyle İlgili Bağlantıları
Kapsamında Edebiyat Hakkında

- Devamı

XLIX

Şu hâlde edebiyatta daha yepyeni bir ilerleme mümkün müdür?

Bu soru, toplumları canlandıran ruhun yepyeni bir edebi döngü, Homeros'un döngüsünde olduğu gibi Virgil'in döngüsünden de üstün bir döngü oluşturup oluşturamayacağını sormak anlamına gelir.

Ayrıca şunu biliyoruz ki, insan zihni ne tekrarlayabilir ne de geriye gidebilir; o ilerler ya da sönüp gider.

Oysa hukuk olduğu yerde durmaz, hukuk her idealin en üstün saikidir. Homeros'tan Virgil'e kadar gittikçe tırmanan adalet kavramı, Virgil'den bize dek kesinlikle gerilememiştir. Ruhani bilgiye gelirsek, imandan çok güzel söz söyleme yetenekleri bizi takıntılı hale getiren din adamlarına rağmen, bugün değişip dönüşmüştür; bugün biz bu ruhani bilgiye Bilim adını verdik.

Şüphe duymadan gerçekliğini beyan ediyorum ki, Aeneis'in İlyada'yı devirip yerine geçtiği gibi, Virgil'e özgü döngüyü de ortadan kaldırmak için başka bir destan gerekliydi. Sezarlar tarafından törenlerle başlatılmış, Kilise tarafından kutsanmış, Charlemagne tarafından benimsenip devam ettirilmiş, Charles V ve Louis XIV tarafından desteklenen hiyerarşik ve papazlık düzeninin yerine artık bir özgürlük, eşitlik, emek, bilim ve sulh düzeninin yer alması gerekmiştir.

Bu yeni destanın konusunu da nesnesini de iyi tanıyoruz: Bu DEVRİM'dir.

Peki o halde Devrim nedir?

Dinsel, aristokratik, monarşik ve burjuva çağının sonudur; İnsanın ve insanlığın eşitlenme denklemidir.

Bu, erdemin merhameti ve ihsanı olmayan hükümdarlığı, kutsama törenleri olmadan haklı olduğunun gerekçelendirilmesi, hukukun ideal üzerindeki kesin üstünlüğü ve geçerliliği, sanatın koşulu ve konusu olarak emeğin egemenliğidir.

Bu büyük hareketi bütünüyle edebi bir bakış açısıyla açıklayalım.

L

Kilise, imparatorluğun ayağını kaydırıp yerini alırken, Aziz İsa'nın İncil'i, Virgil'in teosofisine ait olması gereken otoriteyi ruhlardan zorla gasp ederken, Aeneid tarafından yaratılmış literatür, öncelikle İncil üzerinden yeniden düzenlenmek ve tüm bölümleriyle Hristiyan vaftiz törenine maruz kalmak mecburiyetindeydi.

Bunun yanında, şairler ve kargalar ile birlikte diller şarkı söylemediği zaman, her ne sebeple olursa olsun, bu dönüşümü gerçekleştirmek için, yalnızca kendisiyle ortak köklere sahip olup, Latince'den çoktanrıcılıkla bütün bağını kaybetmiş olan yeni deyimlerin ortaya çıkmasını beklemek gerekli olmuştur. Kilisenin kafiyeyle nesirleri hiçbir zaman edebiyat gibi hesaba katılmayacaktır.

On üçüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla ve on sekizinci yüzyıla kadar üretildiği görülen ve Aeneid'in bazı bölümlerinde herkesin ancak Katolik kostümü şeklinde kamuflej kıyafetler, çekip uzatılmış paçavralar giydiği ikinci formasyonun şiirlerinin tarihsel nedeni bunun gibidir.

Bu dış döngünün ilki 1265-1320 tarihlerinde yaşamış olan, hiç tereddüt etmeden kendisini Virgil'in himayesi altına sokarken, kendi modeli sayesinde çabucak taslağı

hazırlanmış uzun üçlemesi olan Cehennem, Araf ve Cennet'i konu olarak ele alan Dante'dir. Yalnızca bazı çağdaşlarının hicvi ile gerçeğe tutunan bu görünümle ve maceralı bölümlerle dolu canlı dizide destansı bir şiiri nasıl görebiliriz? Hey gidi! Bu dönem, Philippe le Bel¹²¹ tarafından tokatlanıp yenilgiye uğratılmış papalığın, sanki bir bataklığın içine atılmış gibi Avignon'a fırlatıldığı zamandır ve Dante'nin teolojinin, kendinin ötesinde aşkın dünyanın, Tanrı'nın şehrinin şarkısını söylemeye başladığı zamandır!...

Daha da alakasız olan, 1544-1595 tarihlerinde yaşamış olan Tasso,¹²² ilk Haçlı Seferi'nde papalığın geçici zaferini kutladığında Hristiyan dünyası papayı ve haçlı seferlerini lanetlemeyi öğrenmişti ve Ortodoks prensler dünyevi her şeyi ondan almıştı ve o zaman Luther, Calvin ve diğerleri Ruhu'na kadar her şeyi ondan alıp götürmüştü. Oysa ki onu destekleyecek tek şey Loyola'nın ruhu!... Benim sorduğum şudur: Nedir bu şiirlerin yazılma nedeni? Ne istiyor bu şiirler? Neyi bildiriyorlar? Neyi işaret ediyorlar?... Maneviyat ile dünyevi şeyler arasındaki ayrım konusunda çok az Katoliklik içeren tezini desteklediği Monarşi Üzerine adlı kitabı nedeniyle papalar tarafından suçlanıp zulme uğramış ve onu yalnızca bir ütopyacı olarak gören yurttaşları tarafından yasaklanmış olan Dante, sürgünde ölür: Bu olanların onun kendi döneminin ve toplumun bir ifadesi olduğu söylenebilmeyi mi? Tasso, zaferden zafere koştuktan sonra ve bir deli gibi kilit altında hapsedildikten sonra kederden ve can sıkıntısından ölür: Ayrıca onun da sağlıklı ve rahat bir kafası var mıydı?

¹²¹ Güzel Philip.

¹²² İtalyan Rönesan şairi.

Bu şaire hayran olun derim. On beşinci yüzyıl Rönesans'ı ilan etmiştir; on altıncı yüzyıl Reform'u doğurmuştur; on yedinci yüzyıl, Hobbes'un, Toland'ın, Bolingbroke'un, Bayle'ın sözleri sayesinde, Rousseau'nun daha sonra popülerlik kazandıracağı, Protestanlar tarafından öne sürülen mantık öncüllerinden deizmi çıkarma sürecidir. Ayrıca Voltaire'in doğuşuna yalnızca yirmi yılımız kalmıştır: ve Milton, aykırı düşüncelere sahip Milton sapkın, cumhuriyetçi Milton, kral katili Milton, Milton, insanlığın çöküşünü dile getirdiği, Kayıp Cennet'in şarkısını söylemeye başlar. Zavallı kör adam! ...

Camoëns,¹²³ Lusiad'ının konusu olarak Ümit Burnu'nun keşfini ele almıştır. Ne hoş bir zamanlama doğrusu! Geleceğin kokusu bunda hissediliyor; Bir Kristof Kolomb'un, bir Vasco da Gama'nın, bir Gutenberg'in keşiflerinin, Cennet Bahçesi'nden çıkıştan, Yeraltı Dünyası'na yolculuktan ve Pierre l'Ermite'in¹²⁴ misyonundan oldukça farklı bir önem taşıdığını anlamaktadır. Camoëns Devrim için çalışır ve gerçekten epik malzemeler üretir; ancak, Portekiz'in ne bir insan ırkı ne de coğrafyanın bir inanç işi olmadığını söylerken onun görkeminden hiçbir şey eksilttiğimi sanmıyorum.

O zaman ki Lessing'in *İnsanlık Eğitimi*, o zaman ki Voltaire'in hoşgörüsü, o zaman ki Diderot'nun ansiklopedi ile ilgili yaptığı girişim, o zaman ki Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*, o zaman ki tüm Devrim olsun nihayetinde hepsinin artık mesihçiliğe dair hiçbir şeyin kalmasına izin vermediği; o zaman Kant'ın yurttaşı, Kant'la birlikte doğup ölen 1723-1803 tarihlerinde yaşamış Klopstock'un mesih temasını mesleğe yeniden geri getirme

¹²³ Luís Vaz de Camões; 1524-1580 tarihlerinde yaşamış Homeros, Vergilius ve Dante ile kıyaslanmışPortekizli şair.

¹²⁴ Keşiş Pierre, Hristiyanları, Müslümanlara karşı savaşa sürükleyen Amiens'li ateşli Fransız bir vaiz.

kararı hakkında ne söylenebilir?... Geçmişte Bay Wronski, Towianski ve Mickiewicz tarafından temsil edilmiş ve gizeminin, Roma imparatorunu bir yana bırakırsak, Yahudi mesihinin destansı bilgisini, çarın ve gerekirse Polonya'nın yararına ele almak olduğu bu Slav okulunun ne kadar gülünç ve anakronik olduğu hakkında gözden geçirerek hükümde bulunabiliriz.

Bu sözde destanların görünüşte en ufak kusuru gerçeklikten, güncellikten, konudan ve dolayısıyla dehadan yoksun olmalarıdır. Çünkü şiirsel bir eserin, bireysel bir fantaziye indirgendiği, belki bilgili aydın kişilerin boş zamanlarını eğlenceli geçirmelerini sağlamak için iyi olup ancak tarihin hareketli akışına ve halkların tüm özelemlerine yabancı olduğu yerde bir deha yoktur.

Ayrıca, tüm Avrupa üç yüzyıldan beridir antik destanların bu anılarını protesto etmiştir; hakiki toplumsal şiirlerimiz, devrimci açıklamalarımız, *Pantagruel*, *Roland Furieux*, *Don Kişot*, *Gil Blas*, *Candide* ve her şey bir yana, *La Pucelle*'dir.

Diğer yandan, az önce adlarını andığım şairlerin büyük niteliklerine rağmen Virgil'den sonra bir Hristiyan destanı ancak gülünç bir özentî ya da en azından bir anakronizm olabilirdi ve bir Hristiyan edebiyatı da şeylerin doğasından hareketle yalnızca bir süslenme olabilir.

Virgil'den sonra bir Hristiyan destanı ancak bir saçmalık ya da daha azı, bir anakronizm olabilirdi ve Hristiyan edebiyatı, şeylerin doğası gereği, ancak bir yeniden giydirip süsleme olabilirdi. Ne Orta Çağ'da ne Rönesans'tan sonra ne de 17. yüzyılda hiç kimse onun özgün bir eser olduğuna inanmamıştır ve Châteaubriant'ın servetini yaratan da bu olmuştur. *Hristiyanlığın Dehası*, neredeyse gün ışığına çıktığı anda unutulmuş bir paradoksun

tüm ihtişamına sahipti. Ataların kadim edebiyatından sonra devrim edebiyatından başka edebiyat olmaz.

LI

Bir Fransız'ın epik bir kafaya sahip olmadığı kim demiş bilmem: Bu söylentiler Dante, Tasso, Milton ve Klopstock hakkındadır. Edebi yargıları siyasi yargılarıyla aynı güçte olan M. de Lamartine, *Cours familier de littérature*¹²⁵ adlı eserinde bu muazzam büyüklüğü tekrarlamak zorunda olduğuna inanmıştır.

Ah! Gerçekten, Galyalıların sağduyusu, kendisi için *İlahi Komedy*, *Kurtarılmış Kudüs*, *Kayıp Cennet* ya da *Mesih* gibi bir destanlar yaratma konusunda çaba harcamazdı. Ayrıca, Voltaire'de özellikle beğendiğim şey, *Henriade*'nin aşırı sıradanlığıdır. Uygulanamaz ve kullanışsız olan bu tür kapsamında, sadece Dante veya Tasso'yla denkleştirilseydi ondan şüphe duyardım. Voltaire'in şiiri tek kelimeyle özetlenebilir: *Eziniz şu Rezili!*

Ancak bununla birlikte resmi olarak kabul edilmiş görüşe karşı, modern halklar arasında sadece Fransızların gerçekten destansı bir kafaya sahip olduğunu iddia etmem ve bunu kanıtlarım: Roma dünyasının çöküşünden beri destan türünü tek başına ve iki kez tasarladı ve üretti.

Edebiyat tarihimizde her ikisi de güçlü bir şekilde kavranmış olan iki epik an vardır. Birincisi, ozanlar döneminin tamamını kucaklar ki bu dönemin en ün salmış olanı Roland'ın şiirinin yaratıcısı Homeros ile karşılaştırılır. Burada, en azından açıkça, bir dönemin, duygularının ve fikirlerinin ulusal, popüler, gerçekçi, naif ve görkemli ifadesi olan bir şiir buluyoruz. Hristiyan karanlığı

¹²⁵ Tanındık Edebiyat Dersleri.

ve cehaleti ne Latinler ve ne de Yunanlılar hakkında hiçbir şey bilmeyen dehasının kendiliğindenliği kadar büyük bir yüreği olan Fransa'nın ve dünyanın üzerine çöktüğü zaman, feodal Fransa'nın uygarlığı kendi tarzında yeniden yaratarak yeniden başlatmaya koyulması ile ilgili ne biliyorsunuz? İşte İlyada. Kendisinden muhteşem bir şekilde geri döndüğümüz tapılası cehalet. Bir İlyada, tüm politik, felsefi, dini ve sosyal tamamlayıcı teşhizatıyla birlikte bir Aeneid'i gerektirmiştir; bu uygarlığı yeniden başlatmıştır: Fransız İlyada'sı konusuzdu. İnsan ruhu kendini tekrar etmez; ulusların şiirinin, Virgil'in sahtesini yapma zorunluluğu olmadığı gibi Homeros'u da yeniden yaratma gerekliliği yoktu ve gerekmiyordu, onları aşarak devam ettirmesi gerekiyordu.

Edebiyatımızın ikinci destansı anı, daha önce ilk rap-sodlarının Rabelais, Cervantes, Ariosto, Lesage ve Voltaire, özellikle Voltaire olduğunu söylemiş olduğum Devrim'dir. Biraz sonra geliştireceğimiz tez budur.

Başta Fransız dehasının iftiracılarına karşı bir sonuç çıkaralım ve şu gerçeği kabul edelim: 1. Bir toplumun ifadesi olan tüm ciddi, ulusal edebiyatının o toplumun içinde destansı bir temeli vardır: Yunanistan ve Roma'nın edebiyat tarihinin gösterdiği şey ve aynı şekilde Hindistan'ın edebiyat tarihinin de göstereceği şey buna işaret eder; 2. İmparatorluğa karşı nefret üzerine kurulmuş Hristiyanlık ki ancak taklit olabilmişti. Sonuçta Dante'nin başlattığı dış tekerleme döngüsü olan ve iptal edilmiş bir destan olan Yahudi kutsal metinlerinin yerine konulmuş Hristiyanlık, ancak sahtelikler üretebiliyordu ve aslında tüm Hristiyan edebiyatının karakteri budur.

LII

Yeni diller oluşup şekilleniyor: en azından Therould ve Dante'nin şiirlerinden sağlayacak olduğumuz meyve bu olacaktır. Feodal ve Hristiyan dünyasının yadsınıp reddedilmesi, modern destanın başlangıç alameti olan orijinal rapsodilerin içinde ortaya çıkmıştır. Peki övgülerde bulunan ozan olma görevini kim üstlenecek? Bu bir insan olmayacak: Öznenin büyüklüğü bu duruma hiç olmadığından daha fazla karşıdır. Hatta bu görev halka da ait olmayacak: Devrim evrenseldir; İncil'in vaaz edildiği her yerde, İlahi hakkın hüküm sürdüğü her yerde, Romalı vatandaşlarına özgü mülkiyetin, sömürsünü gerçekleştirdiği her yerde. Devrim kendine bir yurt edinir. Bu nedenle, edebiyatta henüz yeni olan, şu ana kadar bir paradoks olarak ele alınabilecek olan, devrimci destanın öznesi ve konusu nedeniyle artık eski destanların şiirsel biçimini içermediği bu ilkeyi yeniden ortaya koyalım. Bu ilke çok şeyi kucaklıyor, bu ilke tek bir deymi etkilemeyecek kadar evrensel, çok dillidir. Olayların ciddiye, derinliği, karakteri her türlü şiirsel yetiyi aşarken, yine ancak şiir ile muamele gördüğünde kaybedebilirdi. Onların ideali onların kendi gerçekliğidir. Epik görüş, her düşünceyi canlandıracak, her özneyi yükseltecek, her işi başarılı kılacak ve her eseri büyük şiirin bir parçası haline getirecektir: Aeneid ve İlyada'nın başka bir devamı olmayacak. Yoksa mısralardaki Devrim, Yunan köklerinin Bahçesi gibi bir o kadar komik bir şey olurdu.

Böylece Aristoteles'in dramının edebiyattaki türlerin ilki olduğu görüşü doğrulanmış oluyor. Epik şiir, en çok siyasi ve dini yenilenme olup ancak artık insanlığın erkeklik ve hukuk çağına uymayan bir gençlik formudur. Diyeceğimiz şu ki, tarih, hukuk, akıl, bilim, emek, fikir, tek kelimeyle taşıp dökülüp saçıldığı için mi anlamsız eleştirilere uğrayan hayal gücü zayıflamıştır? Hey gidi!

Yakından oraya baktığınızda harikulade bir şey göreceksiniz! Şairin eserini güçsüz ve yararsız kılan şeyin, idealin, şeylerin kendilerinin içinde tam olarak şekillenmiş olarak var olduğunu ve bu zengin döngüde bunları ifade etmek için yalnızca kaba bir düzyazıya ihtiyaç olduğunu göreceksiniz.

Fransa burada bütün rakiplerini geride bırakmıştır.

Harikulade bir içgüdü sayesinde, eski ozanlarının dilinin yetersizliğine hükmeder; onu unuttur. Yakın zamanda, bilgece ve ustalıkla bir filoloji tarafından mezarından ortaya çıkarılan bu dil, formların mükemmel bir düzenliliğine sahiptir, ancak genel olarak görünüşte yerel lehçeler düz, kaba ve saçma bu dil yeniden şekillendirilmeliydi: Galya saflığının bir abidesi olarak, olduğu haliyle klasik dillere karşı mücadele edemedi ve Devrim düşüncesini kendine yakışacak bir ciddiyetle taşıyamadı.

Hiçbir milletin dilini üretip icra etmek için bir daha bir daha iki kez deneme yaptığını hiç bilmem: Biz, sanki başka bir fikir tarafından ele geçirilmişiz gibi, Hristiyan ırklar arasında ilk olanlar olarak kendi dilimizi yarattıktan sonra bunu yeniden inşa etmek üç yüzyılımızı aldı. Ayrıca şunu da not ediniz: Özellikle bu durum dinsel reformun, gramer ve nükte çalışmasına kendimizi adadığımız Avrupa'yı sürükleyip götürdüğü sırada gerçekleşmiştir. 1515-1622 yıllarında, François I'den Richelieu'ya kadar ya da daha iyisini isterseniz Rabelais'den Malherbe'ye dek, Fransa'da her şey şeytan tarafından yönlendiriliyor gibi görünüyor: siyaset, savaş, din, finans, ticaret, tarım, denizcilik... Gelişen yalnızca edebiyattır. Michelet'nin üç ciltlik kitabı olan, *Rönesans'ı, Reformasyon'u, Birlik'i* okuyun. Sonra da bir dizi çılgınlığı, ihaneti, korkaklığı, katliamı okuyun. Kraliyetin mi, kilisenin mi, soyluların mı, sıradan üçüncü sınıfın mı

daha dibe battığını bilmediğimiz bu üç cildi okuduğunuzda, düz yazıların en güzel olanının bize neye mal olduğunu bileceksiniz. Louis XIV döneminin ortasındayız ve asıl önemli olan hâlâ *Vaugelas*'tan bahsediliyor!

Fransızca insan söz ve eyleminin kullandığı en mükemmel formdur.

Net, kapalı, ciddi, iç çekmelerden, ısıklardan, meleyen, böğüren, homurdanan, üfleyen, uluyan, miyavlayan ve vıralayan hayvaniliğin korosunun oluşturduğu tüm bu gırtlaktan gelen seslerden arınmış bir telaffuzdur bu. Nihayetinde, ataların, *yankılanan ses şeklinde*, öfkeyle konuşan tanrılar için hayal ettiği gibi bir söyleyiştir: konuşma dilimizi ayırıp farklılaştıran şey budur.

Dilbilgisine gelince, ciddi bir kurallara uygunluktur ve bir elmasın duruluğuna sahiptir. Kelimeleri devrik yapmayı bir kenara bırakmadan, tercihen öznen nesneye, benden ben olmayana giden bir cümle, insanın insana karşı bağımsızlığının bir sonucu olarak, doğa üzerine ruhun hakimiyetinin canlı bir görüntüsüdür. Mille-timize özgü bu konuşma tarzının alışılmış yönü nedeniyle dilimizin kusurlu olduğu yönünde eleştirildik; suçlamayı geçersiz kılmak için metafizik akli ve devrimci eğilimi hatırlamak yeterli olur. Bu noktada, tüm Alman felsefesi bizim haklılığımızı ortaya koyar.

Sanıyorum ki hiç kimse düzyazı yazarlarımızın rakipsiz olduğunu inkâr etmeyecektir. Ancak aynı avantaj şairlerimize sağlanmıyor. Ayrıca Fransa'da her zaman her şeyde olduğu gibi, sık sık kanun yapan ve kamuoyunu yönlendiren yabancı bir taraf hep bulunduğu için, devam etmeden önce, Fransız mısraları neden Latince mısralara ve Yunanca mısralara tercih ettiğimi söylersem belki de bir okuyucudan daha fazlası bana minnettar olacaktır.

LIII

Sebebi bilinmeyen şeylerin güzelliği yargılanamaz. Şu görüldü ki bu prensibin uygulanması Aeneid şiirine ihtişam ve güzellik katmıştır. Latince mısralar ve Yunanca mısralar karşısında Fransızca mısralara ne gibi bir üstünlük sağladığı görülecektir.

Latince mısralar, özellikle büyük mısralardan bahsediyorum, Yunanca mısraların aynısıdır, doğası gereği böyledir ve ritmik kafiye işlevine rağmen tektir. Fransızca mısralar, kafiye sayesinde Fransız şiiri çiftler halinde gider. Bu son kombinasyonun mükemmelliğini ayrıntılı bir önsel bakışa göre doğrulamak için daha fazlasını bilmeye ihtiyacım yok.

Mantıken, herhangi bir tek önerme tek başına yetersiz görünür, zihni muallakta bırakır; daha doğrusunu söylemek gerekirse, hiçbir şey ifade etmez. Bu, en azından birleşmiş, dengeli, iki terimli, iki fikirli bir dizi başlangıcı olmalı, bir dualite, bir kutupluluk olmalı. Burada, tüm yaradılış ile ilgili pozitif, gerçek, pratik, plastik koşul ve fiziğin söyleyebileceği her türlü güç ve hareketle ilgili koşul mevcuttur. Mutlak ilke monad,¹²⁶ atom sadece bir kavram, bir mutlaktır, bir fenomen-olmayanlıktır, hiçbir şeydir.

İbrani şiiri, paralelliği içinde, çocuk gibi akıllı bir karış havada ya da ayak bileğinden mandallanmış gibi takip ettiği ancak bazen güçlü etkilere neden olabilen bu yasa-yı hayal meyal de olsa görmüştür.

Burada, Fransız şiirinin ihtişamını ve gücünü veren Fransız şiirinin kendi gizemi de mevcuttur: İkili çiftler, mısraya göre eşit ikili yarım dizeler, beyite göre kafiye

¹²⁶ Monad: mutlak ilke olan mükemmel Birlik, en yüce birlik; Bir, Tanrı, sayıların İlkesi. Diğer yandan minimal birlik, minimal ruhani unsur anlamına da gelebilir.

ile birleştirilmiş ikili mısralar, daha sonra dörtlüğü oluşturmak için farklı cinsiyetten ikili çiftler.

Fransız mısralarının bu felsefesi, onu monotonluğu nedeniyle kınayan, kafiyei zayıf düşürmek, yarım dizeleri kırmak, mısraları uzatmak ve okurken nazım sanatının özünü oluşturan her şeyi gizlemek için olağanüstü çaba harcayan çağdaş şairlerimiz tarafından bilinmiyor gibi görünüyor. O halde kafiye yapmanın ne anlamı var? Şunu itiraf etmek zorunludur: Eğer herhangi bir ülkede kötü şiir düzyazıdan daha kötüyse, Fransız dili bu bakımdan karşılaştırılmaz. Ama aynı zamanda burada bizim nazım sanatımızın eskilerinkine üstünlüğünün kanıtını da görüyorum. Elbette ki Fransızca ile aşağı yukarı aynı ölçüyü izleyen modern dilleri karşılaştırmanın faydasını hesaptan çıkarmıyorum.

Athalie'nin başlangıcını ele alalım.

Elbette, Tanrı'ya ibadet etmek için onun tapınağına gelirim.

Düşünce, sakinliği ve ses tonuyla, ifade ettiği fikirle ve tapınaktaki ibadet ile mükemmel bir ilişki içindeki mısralarla sona erer. Bununla birlikte, anlam olarak ne kadar eksiksiz olursa olsun, bu ilk mısranın biçimi ne kadar kumsursuz olursa olsun, eğer oyuncu orada durmuş olsa seyirci şunu söylemek isteyecektir: Peki o halde! Tapıyorum işte, bana öğretecek başka bir şeyin yoksa kapa çeneni!... Ama şair devam eder:

Antik ve görkemli geleneklere göre geliyorum,

Ünlü günü sizinle birlikte kutlamak için

Yasanın bize verildiği yer olan Sina Dağı'nda.

Fransız dili ve edebiyatının tüm dehası bu mısraların içindedir.

Güzelliğin pek de öyle akılla mantıkla ilgili olmadığını bilmekteyim. Kendi söylediğim şeyleri, doğanın sabit teması üzerinde özgür değişiklikler gerçekleştirmede ruhun sahip olduğu yetenek olan sanatı ve sanatlarda güzelliğin karşılaştırılmasının bir ölçüsünü bulmanın imkansızlığını unutmuyorum. Belki de Racine'in dizelerinin güzelliğini hissetmek için bir Fransız kulağına sahip olmak gereklidir. Yani bu şu anlama geliyor: Şiirsel duyguya sahip herkes için belki de en güzel şiir, kendi ülkesinin ve kendi dilinin şiiridir. Bu nedenle mısralarda, yalnızca hissedilebilen şeylerle ilgili akıl yürütmüyor, aynı zamanda anlaşılabilir şeyler hakkında da akıl yürütüyorum. Az önce aktardıklarım içinde konu ilk önce Fransız dehasına uygun olarak ortaya konuluyor: *Ben gelirim*. Sonra özne olarak, *Ebedi Tanrı*'nın önüne kendini koymuş olarak, yani okuyucu ve izleyici olarak siz, kendiniz varsınız ve şair, iki çiftli dört mısrada sizi, Pentikost ya da yasanın ilan edildiği günde, tapınağın kaldırımından Sina Dağı'nın zirvesine taşır. Mısralar düşünce gibi yükselir; kutsal dağın eteğinde, şimdi sadakatsiz bir kraliçe tarafından savunulan tören alayının ölçülü bir hızla geçtiği görülür gibidir.

Zaman ne kadar da değişti! Hemencecik bugün,

Kutsal trompet geri dönüşü duyurdu,

Tapınak her yanından muhteşem şenliklerle donatılmış,

Kalabalıklardaki kutsal insanlar revakları su gibi akın ediyordu.

Mısraların, görkemli hallerinin, ifadelerin seçiminin, şairin uyandırdığı hüznü ve büyümlü anıların uyumuna dair hiçbir şey söylemiyorum: Ve ayrıca tüm bu retorik hakkında denecek hiçbir şey kalmadı.

Ancak, Racine'in bu sekiz mısrasını Latince heksametrelerle aktarmayı deneyin, çok geçmeden bir şeyin farkına varacaksınız. Ve o zaman kısa bir zamanda bir şeyin farkına varacaksınız: o da şudur ki, çeviriniz aslına ne kadar sadık olursa, ölçüler fikirlerle o kadar ahenksiz görünecektir. Latince mısra, daktillerini¹²⁷ ve spondeeelerini¹²⁸ bir yılanın kıvrımları gibi hareket ettirirken bir kakafoniye, bir ahenksizliğe dönüşür. Fransızca mısralar çok başarılıdır. Hangi deymi kullanırsa kullansın, kendisine bağlı olduğu ölçüde, düşüncesinin ölçüsü olarak sözünü vermek insan ruhunun alamet-i farikasıdır. Oysa çiftler halinde ilerleyen Fransızca mısralarda, düşüncesinin ikiciliği, burada başka herhangi bir yerde olduğundan daha düzenli bir şekilde ortaya çıkar: *Onun tapınığında- İbadet; Antik zamanlarda- Gösterişli tören* (doğum günü); *Sina Dağı — Kanun*. Corneille, Racine, Molière ve Boileau'nun bütün mısraları bu prensibe göre inşa edilmişlerdir. Hatta Fransız bir yazarın, nesir yazarının ya da bir şairin üslubunun türden uzaklaştıkça zayıflama eğiliminde olduğu söylenebilir.

Şarkıda ve zengin olmayan kolay içerikli şiirde, altı, yedi ve sekiz heceden oluşan küçük mısralar halindeki çift olarak yinelenen kafiye, hiçbir prozodik (aksanlı ya da atonik hecelerle müziğin güçlü ya da zayıf vuruşları arasında uygunluk kuran kurallar bütünü) kombinasyonunun yaklaşılamayacağı bir etki yaratır. Bunlar her zaman heksametrenin kurucu nitelikleridir ama gücün böyle çok sık artmasıyla ve bu şiirin çıkmazı olur, akla yön veren ölçü ve kafiye olur, şair düşüncesini aktarmayı unuttur ya da dinleyici bunun farkına varmadan az çok kabaca aktarır.

¹²⁷ Şiirsel bir ölçü ayağı.

¹²⁸ İki uzun heceli ölçü ayağı.

Béranger'ın bir şarkısını Homeros'un, Virgil'in, Horace'ın metrik şiir ölçü sistemine göre çevirdiğinizde ve zin ve kafiyenin fikirle ve özellikle de nakarattaki fikirle olan ilişkisi ortadan kaybolur.

Hatta şunu söylemeye cesaret ediyorum: Sadece vasat şarkıcılar olmamıza rağmen, dünyadaki en iyi şarkı sözü yazarı olan halk olmamızı dilimizin ve nazım sanatımızın bu kalitesine borçluyuz. Şarkı ancak Fransızca haliyle mevcut olabilir. Fransızca cümle, geometrik, kare şeklinde, saf fıkre uygun, daima akılda ikileştirilmiştir. Ayrıca bizim matematiksel ve bilimsel medeniyetimiz nasıl ki atalarımızın idealist uygarlığından farklıdır, kısa ünlülerin ve uzunların karışımıyla Latince veya Yunanca şiir, sözlerindeki duraklamalar, ritmik tekrarlar, onun tek düzenli son ilahisi, aynı şekilde birbirlerinden farklı iki özlüdürler. Modern toplumlara cebiri, analitik geometriyi, diferansiyel hesabı, ışık teorisini icat ettiren aynı dehadır. Mozart'ın, Weber'in, Rossini'nin başyapıtlarını yaratan, Devrim'in hukuki ruhunu oluşturan aynı deha, Racine ve Corneille'in ölçütünü yaratan aynı dehadır.

LIV

İşte böylece, Fransa, önce dehasının kendiliğindenliğiyle, sonra dilbilgisi, diyalektik, karşılaştırmalı filoloji sayesinde, iki kez dilini yaratmış ve büyük şiire kendini hazırlamıştır. Fransa'nın yazarlarına bakın: Şiiri hissediyorlar, ondan sarhoş oluyorlar.

Öncelikle, onlar artık Hristiyan değildir. İnsanoğlunun konuşmayı fethetmesinden beri duyulmamış bir şey var: O da şair bugün dininden vazgeçmiştir. Onlar fablların, şarabın, aşkın, ihtişamın ve tüm tabiatın tanrıları hakkında şarkı söylerler: Hristiyanlık onların ilham perilerine gitmez. Dante ve Tasso'dan sıkıldılar, Milton'dan da sıkılacaklar. Vaaz vermek için faydalı olan

Marot ilahileri halka halinde okunmayacaktır. Yaşlı Corneille, ekmeği için yalvarırken *Taklit*'i¹²⁹ tercüme eder. Bağlılıklarından şüphe duyulan iki güzel Yahudi kadın olan *Athalie*, *Esther* bir an için bile bilinmez. *Din ve Bağışlayıcı Tanrı* şiirleri küçük ilahiyat okullarının tozundan çıkmayacak. Fénelon yalnızca Homeros'un şiirlerinin bolluğu hakkında yazar: Onun bir tercüme zannedilen *Télémaque*'ı, Fransız düzyazısının en güzel anıtidır ve yazar doğuştan ne kadar asil olursa olsun, dini onu ne kadar rahip yapmış olursa olsun yine de o gotik kadar feodalizmi de umursamaz. Bossuet, Katolik binasına son rötuşları vurur ve Kilise için bir cenaze konuşmasını yapar. Pascal gibi o da *sözde reformcuların* kökünü kazıyarak bizi inanç, fikir tartışmaları ve tarihle tanıştırır.

Ne mutlu size, ey gözü pek sayın piskopos! Bununla birlikte kutsal ve dini şeylerden uzak laik bir insan olan Descartes'tan almış olduğunuz felsefenizin hiçbir değeri yok: Bu Spinoza'da tamamlanıp bitmiştir. Sizin ilahi sisteminiz yere batmıştır, kutsal kitap yorumlarınız dilbilimcileri güldürüyor. Ancak ne yazıktır ki, keşke papa hakkındaki tezinizi Latince yazmak yerine Fransızca yazsaydınız. Bölünmüş kiliseler saçmalığını bize siz gösterdiniz. Rahat olun, mancınığı hızla ve şiddetle Ana Kiliseye biz fırlatacağız. Siz aykırı düşünceli kafirleri çekemediniz: Biz de Ortodoks Hristiyanları çekemeyeceğiz. Ancak sizin harika stiliniz, ama sizin eşsiz kalıbınız, Gutenberg'in vuruşları ve matrisleri gibi bizde kalıyor. Sizin Hristiyanlığınız, insani sembolizminin bir başyapıttır. Sizin varlığınız hep sürüp gider, siz yaşarsınız, oysa ki Châteaubriant'lar , de Maistre'ler , de Bonald'lar

¹²⁹ Corneille'in 1656'da bitirdiği Thomas a Kempis'in *Imitation of Christ* adlı nazım bir çeviri.

ancak Devrim sayesinde değer kazanırlar ve devrime karşı çıkarken onu taklit ederler.

Fransız yazarların fizyonomisinin bir başka özelliği de onların evrenselliğidir. İşledikleri konularda olduğu gibi, yarattıkları bilgece kalıplaşmış deyimlerde ve üslupta, uygar dillerin dolambaçlı yollar, figürler, düşünceler ve yapılar halinde sunduğu bütün bu şeyler Latinceyi, Yunancayı, Doğulu dilleri, İtalyancayı ve sonra İspanyolcayı içlerine çekerler, benliklerinde özümserler. Burada onların Katolikliği söz konusudur. Nereye gidiyorlar? Onların düşünce tarzları nedir? Bu kaynaşık birleşme, bu karışıklık neyin nesidir?... İngilizlerin kullandığı yol böyle değildir, onlar yabancı kitaplara değerinin otuz katı fiyat biçerken, dışarıdan gelen her fikri ve her biçimi reddederken ve sanki çoktan dünyanın yarısının hayal gücüne sahip olmuş gibi kapitalizmini pekiştirmek için yapmaları gereken tek şey, etraflarındaki tüm düşünce ve dili ortadan kaldırmak olmuştur.

17. yüzyıl edebiyatçılarının çalışmaları, eski halkların dehasının Fransız ruhuna aktarılması olarak tanımlanabilir. Augustus zamanının kültürlü, aydın insanları da aynısını yapmıştır. Yunanlılar da çok eskiden ve yüzyıllarca, tarihlerinin her döneminde, önceki dönemlerin ürünlerini kendi düşüncelerinin malzemesi ve giysisi olarak alarak ele almışlardır. Kıyamete kadar da tüm edebiyat türleri için bu böyle olacaktır. Bu onların, ulusları ve zamanları ile ilgili olarak yok olma pahasına, her zaman olmaları gerektiği şekilde kalmalarına engel midir? Aksine, üstelik ancak bu koşullar altında böyle olabilirler. Zihin kendi kendisinden beslenir ve kendi düşüncelerinden beslenmeyecekse nasıl gelişip büyüyebilecektir ki?

Cornelius¹³⁰ bize Romalıları ve İspanyolları gösteriyor: Yaşadığı yüzyılın kötü zevki, sahte ve aşırı abartılı duyguları ve barok tarzı o kadar bol ortaya konuluyor ki oyunları artık bana temsil edilebilir görünmüyor. Ancak Cornelius, şiir dünyasının duyduğu en dahiyane birkaç yüz şiirin yazarıdır ve ayrıca güzelliğin, edebiyat ve sanat sayesinde ifade edilmesinde ilerlemenin gerçekliğini göstermeye tek başına yeterli olabilecek bir yazardır. Şimdi Cornelius bu mısraları neye borçlu? Bu hem önceki aklın düşünceleri içinde yoğunlaşma hem de dilinin kendine has niteliği nedeniyledir. Cornelius, Parthenon'un mermerlerinden ve Thebes piramitlerinden daha uzun süre dayanacak bir granitin içinden düzgün bir şekilde kesilmiş gibi olan bu yüce mısraları sırrını kaybettiğinden beri insanların boşuna lekelemeye çalıştığı bu metrik şiir sanatına borçludur.

Racine, belki daha az bir güce sahip olarak, ancak Cornelius'dan daha mükemmel bir şekilde, Virgil'in, Tacitus'un, Sofokles'in, Euripides'in, İncil'in ruhunu, Latinlerin, Yunanlıların, İbranilerin sahip olduğu iyi olan her şeyi edebiyatımıza katar. Virgil gibi o da eskilerin karşısında başarısızlığa uğradığı korkunç durumlardan ideali çekip çıkarmakta mükemmel bir ustalığa sahiptir. Châteaubriant da Racine'in *Phèdre*'sinin Euripides'inkine üstün olmasını Hristiyan dehasına atfeder. Yanlış yargıdır bu: Racine, yalnız fazlasıyla mükemmel bir ideali yeniden üretmiş olsaydı, şöyle böyle, vasat bir yetenek olduğunu ispatlardı ancak. Onu zafere ulaştıran şey, bir an için kendini dul zanneden terkedilmiş bir kayınvalide ile damadı arasındaki ensestlik düşüncesinin, tüm oyun boyunca oyunu saran bu düşüncenin iğrençliği

¹³⁰ Cornelius ya da Corneille.

olsa da zamanında, eski geleneklerde bu yoktu. Ahithophel'in tavsiyesine göre, babasının eşleriyle bütün İsrail'in alkışları arasında eğlenen Abşalon'un hikayesine tanık olun. Süleyman'ın en büyük kardeşi Adonias'ın taç giyme arzusuyla, tahtı arzularken, babasının sahip olduğu iddia edilen genç Şulamı karısını kendisine istemesi ensest düşünceleri yüzünden değil ama beceriksiz hırsı yüzünden öldürülmesiyle ilgili başka bir hikâyeye tanık olun.

Özgünlüğüne oldukça çok övgülerde bulunulan Molière, Racine ve Corneille'den farklı değildir ve onlardan daha fazlasını yapmaz. Okunduğunda tanımaktan vazgeçilebilecek kadim eserlerin özüyle beslenen Molière, onları kendi dilinde yeniden yaratır ve aynı zamanda Corneille'in yüce eserleri için hizmet etmiş olan aynı altıgen ölçü, onun elinde, komedi aracılığı ile sağduyunun sınırlarını zorlayan bir enstrümana dönüşür.

Her şeyden önce hepsinin arasında, şiirsel gücü nedeniyle değil, aklının bütünlüğü nedeniyle en çok hayranlık duyduğum kişi Boileau'dur.

Fransız dehasının 17. yüzyılın başında Katolik yere çöküşle düştüğü basmakalıp ve sahta tavrılı durumu düşündüğümde ve de bir Scudéri'yi, bir Cotin'i, bir Scaron'u, bir Chapelain'i ve hem sarayın ve hem de şehrin derin bir mutlulukla karşıladığı diğer pek çok kişiyi ayırt eden bu kötü zevk ve ukalalık azmini gördüğümde, sel ile tek başına yüzleşen ve en küçük bir hareketten dolayı sitem etmeyen, suçlayamayan sağlam ruhlu kişiye destek vermek istediğimi itiraf ediyorum.

Boileau kesinlikle lirik biri değildir ve ben Voltaire'e Henriade'ından dolayı ne kadar minnettarsam, Namur'un ele geçirilmesi ile ilgili küçük lirik methiyesi için

de ona neredeyse bir o kadar minnettarım. Tanrıya şükürler olsun ki lirizm edebiyatımızın bir parçası değil. Epik şiir gibi lirizm de dini dönemlere aittir; devrim çağı kapılarını açtığında o geçerlilikten düşer. Ben de söyledim, biz şarkıcıyız, başka bir şey değil. Söylediğim gibi biz eğlendiren şarkıcılarız, başka hiçbir şey değil. Devrim kendi Marseillaise'ini üretti ve Béranger'ın otuz ya da kırk şarkısı, daha önceden başvurulmuş ilkeler sayesinde, Horace, Pindar ve David'e karşı üstünlüğümüzü garantilemek için yeterli olacaktır. Boileau, Lutrin sayesinde, Cornelius'un şişip kabarmalarını ve Racine'in hassasiyetini dengelemek için gerekli olan, ancak taklitli alayın utandırıp rezil ettiği, Atinalılara has tuz tadından çok daha üstün olan Galya ironisini yeniden canlandırmıştır.

Gerçekleştirmiş olduğu *Kadınlar* hakkındaki hicivleri esef vericidir: Bizim zamanımıza uygun ikinci ve daha iyi bir baskı istiyorum. Öyleyse söz konusu olan, XIV. Louis'nin yüzyılında olduğu gibi bugün de gençliği ve aileyi yok eden bu iğrenç erotizm değil de seks midir? Boileau başka bir hicvinde insanlığı yargılıyor gibi görüldüğü için insanlardan kaçan bir insan düşmanı mıdır? Geleneksel abartıyla onların kötü eğitimlerini ve kötü ahlaklarını yerden yere vurup eleştiriyor.

Boileau'nun tam olarak her şeyini severim, hatta çağdaşlarımı eğitmek amacıyla hakkında bir yorumda bulunmak istediğim *Equivoque* üzerine yapılmış hiciv bile hoşuma gidiyor.

Hatta bunun yanında, Bay de Lamartine, Boileau hakkında davayı araştırdıktan ve mümkün olan tüm kötü şeyleri söyledikten sonra şu sonucu çıkardı -ki 17. Yüzyılın mümkün olabilecek en namuslu vicdanı, en bağimsız aklı, en demokratik ruhu oydu- ve işin içine girince

Racine ve Corneille gibi mısralar yazmıştır. Gelecek kuşakların da *Meditasyonlar*, *Armoniler* ve *Jocelyn*'in yazarına olumlu yaklaşımlarını, nazik davranmalarını dilerim!

LV

Kendimi bu harikulade hikâyeden koparamıyorum. Savaşçıların genel fizyonomisinden bahsettim ve ayrıca onların zırhlarını tasvir ettim. Yaptıkları askeri operasyonlardan birkaç kelimeyle bahsettim.

1533-1785 yıllarında, o zaman hiçbir şeyin olguların mantığından daha fazla önceden tasarlamaya benzemediğini bilmemiş olsak da *Gargantua*'dan *Figaro*'nun *Düğünü*'ne kadar kampanya, bizi önceden tasarlamaya inandıracak olan büyük bir bütünlük ve azimle sürdürülmektedir. Devrim kültürlü, aydın insanların eseridir. Toplumsal düşüncüyü, bütünüyle rasyonel fikri, artık inanmadıkları paganizmin mitlerinden ve kendilerini korudukları Hristiyanlığın müthiş gizemlerinden kurtarmak çabasıyla, medeniyeti, Reformasyon'un onu batırdığı çukurdan, Lessing tarafından uzaktan gösterilmiş ve 93'te ilk tırmanışını yapan Hümanizm'in aydınlık zirvelerine götürdüler.

Çalışmalarının amacını, düşüncelerinin etrafında döndüğü ana fikri biliyorlar mı? Hayır, bilmezler. Birçok eleştirmenin Fransız edebiyatını bir amatörler edebiyatı olarak görmesinin nedeni de budur.

Eskilerden, Homeros ve Virgil, kendi konularını çağdaş toplumda ve geleneklerin içinde bulmuşlardır. Fransız yazarlarının ise tersine, kendi konularını yaratma misyonları vardır. Gelenekleri, savaşları, kurumları ve tüm tarihi bakımından feodal Fransa, epik olarak ne sun-

muştur? Hiçbir şey. Feodal Fransa, Herakleides'in Yunanistan'ının, soylu Roma'nın bir tekrarı olmuştur. Ve ayrıca dediğim gibi, epik ilham perisi kendini tekrar etmez. Kilisenin en büyük kızı olan Orta Çağ'ın Fransa'sı, edebiyatçılar için bir anti-Mesih'tir. Charlemagne mitolojik hale geldi; dilini bile anlamıyoruz. Haçlı Seferleri unutulmuştur, prenslerin ve halkların duygusal hiddetleri içine gömülmüştür; Yüz Yıl Savaşları, Jeanne d'Arc, Reform, bunların hepsi içler acısı bir sefilliktir. Sadece katedraller seyredilmiyor. Komünlere gelince: Soylu feodalizme karşı burjuva rekabetidir onlar ve monarşik birliğin içinde gömülüp özüksendiklerinden beri bugün, soyluluk çekip gittiğine göre artık hiçbir çıkarları kalmamıştır. Burada tüm edebi şartlar ters yüz olmuştur. Ayrıca, bizi hayret ve şaşkınlık içinde bırakan şu ki, 17. yüzyıl yazarlarımız, özellikle de trajik yazarlar, birinci sınıf niteliklerle öylesine şaşırtıcı kusurlar sunuyorlar ki! Destan hiç değil, trajedi de hiç değil: Denedikleri şey bir mucizedir. Onları durduran ve de görülmesi istenmeyen şey, akılların bunalıma girmesidir, yüzyılın geri kalmışlığıdır. Her şiirsel eserin kendisinden ışıklı bir şekilde parlayarak yayıldığı epik bir konu olan ulusal gerçekliğin var olmamasıdır.

Tabiat, insanlık, vatan, Yüce Adalet, mantık, her şey Katolikliğin sınımsız kavrayışı altında zayıflayıp çökmüştür. Şairlerin kendi kafiyelerini aramadan önce dünyayı uyandırıp ayağa kaldırmaları gerekirdi.

Üç yüzyıl boyunca Devrim onların hayali olmuştur. Başta, mükemmel bir duyu ve üstün bir mantıkla, Fransa'yı Protestanlıktan uzaklaştırdılar.

Modern edebiyat hoşgörü gösterme konusunda kendini kanıtlamıştı: Voltaire'i ve La Ménépée'nin yazar-

larını hatırlamak yeterlidir. Ancak zulüm ve katliamlardan sızlanıp yakındıktan sonra, Protestanlığın en azından insan ruhunun ilerleyişini çarpıtıp saptırma hatasına düştüğünü itiraf etmeli ve IV. Henri tarafından ifade edilmiş olan Reform ile ilgili olarak akademisyenlerin görüşüne geri dönmeliyiz: *Paris (Devrim) kilise ayininden daha yeğdir.*

Richelieu, Mazarin ve Louis XIV'in hüküm sürdükleri dönemlerde, kültürlü, aydın insanlar, feodalizmin karşısında ve tacın yanında sıralandılar. Feodalizmin cenaze törenlerinde tabutunun örtüsünün kenarlarından tuttular; her şeyden önce onlar sayesinde Fransız kraliyet ailesi kendini tanımış oldu. Saint-Simon ne yazmış olursa olsun, yok olmuş bir düzenin savunucusudur. Onun arkasından gelen saçma bir demokrasi neyi tekrarlarsa tekrarlasın Louis XIV hakkındaki kararımız Voltaire'in kararı ile aynı olmalıdır. Ondan önce Fransa'nın gerçek bir kralı olmamıştır: kral her zaman feodal bir liderdi. Öyle bir adam gerekliydi ki, her şeyi ortak bir hukuk seviyesine indirirken, ulusu bir araya toplamalıydı ve soyluluğun tüm aşağılamalarına rağmen kendi şahsında kraliyet ailesini yükseltmeliydi. Ata babalarımızı hoşnut eden, başka amaçlara geçiş hizmeti gören bu onurlu görev için Louis XIV rakipsizdi. Din, gelenekler, şövalyece fikirler Louis XIV'ü yumuşatabilmişti; onda çelikten bir kalp oluşmuştur. Madame de Maintenon ile evlendiği zaman artık ıslah edilemez olmuştu: despotizmi getirtmiş olduğu yolda, süper düzenler yıkılmıştır ve Devrim'den başka çıkış yolu kalmamıştır.

Ama monarşiye ve prence ne kadar bağlı olurlarsa olsunlar, kültürlü, aydın insanlar bilim adamları bağımsız ve eşitlikçi bir toplumu şekillendirirler; ilham perilerinin koruması altında yer edip kendilerini bir cumhuriyet yapısıyla oluştururlar ve ayrıca ne Richelieu, ne Louis

XIV, ne de Napolyon bunu onlara bir suç olarak atfetmeye cesaret edemeyeceklerdir. *Edebiyat cumhuriyeti ya da düşünce özgürlüğü*, hepsi bir ve aynı mıdır, ne dersiniz? Edebiyatçıların kendi maneviyatları vardır; ama Kilise'den çok daha güçlüdürler ve onlar dünyayı kitaplarından taşan demokrasiye dönüştüreceklerdir.

Bir anlık tehlike yaşanmıştı.

Bilimin ve edebiyatın dinin üzerine yaydığı parlak ışık, dindarlığın yeniden canlanmasına ve hoşgörüsüzlük rüzgârının esmesine fırsat vermiş olmalıydı.

Bence, verili koşullara göre, tarihsel bir olay olarak *Nantes Fermanı*'nın yürürlükten kaldırılmasını, ondan yüz altmış sekiz yıl önce meydana gelmiş olan Luther'in protestosu kadar gerekli görüyorum. Fransa bütünüyle, kendi ruhban sınıfının parlak tartışma ve tefsir çalışmalarından sonra, Devlet içinde tesis edilmiş olduğu gibi din içinde de bir birliği yeniden tesis etme fikrine kendini kaptırmıştır ve onun Jakoben demokrasi yüzünden bu kadar çok hakarete uğradığını görmek beni şaşırtmıştır. Yeni Pederlerin yazılarında Katoliklik o kadar yüce, öylesine güzeldir ki!... Her zaman olduğu gibi, kraliyet milletin organsal bir sistemi olmuştı: böylesi bir eylemi dindar kadınlara özgü dedikodularla ilişkilendirmek saçmadır. *Nantes Fermanı*'nın iptali, ne kadar Madam de Maintenon'un eseri değilse, Cizvitlerin sınır dışı edilmesi de o kadar Madam de Pompadour'un eseri olmayacaktır. Bu, dinse ateşli bir coşku sayesinde bir anda yanlış yönlendirilmiş olan merkezileştirme dehamızın neticesidir.

Şu sıralar aydın insanlar, sessizliklerini korumaya devam etmektedirler: sitemkâr bir sözü ağızdan kaçırma-

ları onlar için pek de güvenli olmazdı. Millet kraliyet politikası için ayağa kalkmıştı. Ne mutlu ki yangını başlatan aynı sebep yangını söndürdü.

Birlik çağrısı yapılmıştır: Bossuet'nin Kilisenin Birliği hakkındaki vaazı 1681 tarihli. Bu birlik, galikan¹³¹ devletinin başı olarak Louis XIV, 1682'de Regal konusunda Papa ile şölen hakkında münakaşaya girerek bir an için bu birliği neredeyse tehlikeye attı. Ancak bu lut çabucak dağıldı: Louis XIV, öncelikle 1685'de *Nantes Fermanı*'nın yürürlükten kaldırılması sayesinde Protestanlara karşı birlik planını sürdürdü. Daha sonra 1699'da Fénelon'un suçlanıp ayıplanması sayesinde quietistlere¹³² karşı da sürdürdü ve nihayet, 1713'te kutsal makam papalık hükümetiyle uzlaştıktan sonra Jansenistlere karşı, onlara Unigenitus boğasını¹³³ empoze etti. Artık söyleyiniz, XIV Louis'den daha üniter ya da daha Fransız olunabilir mi:

Şu Monsenyör du Lion var ya

*İşte o Caligula'nın akrabasıydı.*¹³⁴

Birlik ateşini yatıştırmak için çok fazla zaman gerekmedi. Çok geçmeden sadece gülümseyip duran edebiyat nihayet konuşmaya cesaret etmiştir: 1721'de *İran Mektupları* ortaya çıkmıştır; 1736'da da *Felsefe Mektupları* ortaya çıktı. Saint-Médard mezarlığında katı tutuculuğa

¹³¹ Galyalıları savunan.

¹³² Kietistler (sessizlikçiler); 1670'lerin sonlarında ve 1680'lerde Fransa, İtalya ve İspanya'da yaygın olan, teolojik hatalar yapıldığı ve sapkın olduğu düşünülen açıklamaların kısaltması olarak özellikle Katolik teolojisi-nde, bir dereceye kadar da Protestan teolojisinde kullanılan adına quietizm (kietizm) yani sessizcilik denilen uygulamanın taraftarları.

¹³³ Adını geleneksel bulla isimli kurşun mühürden alan bir kamu kararnamesi, havarisel bir tüzüktür.

¹³⁴ Jean de La Fontaine'in VII. Kitabında, Aslan Divanı adında 1678'de yayınlanan La Fontaine Masalları'ndan ikinci koleksiyonda yer alan altıncı masalda geçer.

sahip Port-Royal okulu yuhalamalarla sona erdi ve 1764 yılında Cizvitlerin lağvedildiği haberi dünyaya duyuruldu. Felsefe ve edebiyatın birleşik eylemi altında Hristiyanlığın iki temel direği yere devrilmisti.

Bu dönemde edebiyatın üzerinde yepyeni bir rüzgâr esiyordu.

O zamana kadar karakterimizin ve tek başına dilimizin temelini oluşturan, fikrin öznelciliği ile kontrol altına alınmış olan, ahlaki ve spekülâtif Pyrrhonizm karşısında aklın zafer kazanmasını sağlayabilecek olan, Devrim'in özünü oluşturan Fransız edebiyatı, Yüce Adalet'ten daha çok organik duyguyu savunan doğaya ve insanlığa dair bu duygudan yoksun görünüyordu. J.-J. Rousseau ve Bernardin de Saint-Pierre bu sözde boşluğu doldurmaya kendilerine bir görev olarak gördüler.

Ancak doğadan gelen bu tesirli duygunun sadece edebiyat için değil, aynı zamanda ulusun zekâsı ve gelenekleri için de nasıl bir yozlaşmaya yol açtığı zaten çoktan görülebilmisti. Doğa sevgisi, tıpkı hayvanlara yönelik şefkat gibi, uygar insanın yapısında olan, kendine saygıdan ve Yüce Adalet'in yükselen duygudan doğmalıdır. Çünkü içinde hayvanın ruhtan daha büyük bir paya sahip olduğu bu duyarlılığın gelişmesine ne kadar az izin verirsiniz, kısa süre sonra bu sadece Hristiyan hayırseverliği gibi, bilincin ikiyüzlülüğüne, beynin yumuşamasına ve kalbin yanılp hataya düşmesine dönüşecektir.

Rousseau ve okulunun etkisi ne olursa olsun, eski toplumun bozulup çöküşü Cizvitlerin bastırılmasından itibaren genelleşir. Monarşinin duvarındaki çatlakların arasından Devrim ortaya çıkar. 1774'te, Turgot'ta canlanıp vücut bulan Devrim, olayların içine adımını atar;

1788'de, Genel Meclis¹³⁵ toplanır ve 1789'da eylem başlar.

O zamandan bu yana destansı bir yolculuğun içindeyiz. Hepimiz, okur-yazarlar, okuma yazma bilmeyenler, işçiler, köylüler, askerler, burjuvazi ve plebler, destansı malzemeler yaratıyoruz. Her şey Devrim'in çekimine kapılır ve her şey Devrim'in etrafında döner. Ve işte bu Devrim, Avrupalı olmuştur; uzakları kucaklayan genişliğiyle dünyayı, ırkları içinde insan türünü, ilkeleri içinde uygarlığı, eylemi kapsamında evrensel yaşamı kucaklar ve her düşünce onun düşüncesinde çözümlenip sonuca varır ve silinip gider.

LVI

Şimdi bana söyleyiniz, Devrim kabuğunu kırıp yumurtasından çıkar çıkmaz, onun üretiminde bu kadar katkıda bulunmuş olan edebiyat nasıl oldu da bir anda çark etti? Nasıl oldu da konusunu inkâr etti, ilkesini tanımazlıktan geldi, davasına nasıl oldu da ihanet etti? Nasıl olur da edebiyat, yüzyılın başından beri, insanlığın iki büyük gücü olan Özgürlük ve Hukuk ile sürekli savaş halinde olur?

Fransız edebiyatının inceden inceye devrimci tekmülünde, sevgiyle işlediği, hayran olduğu, yücelttiği, kutsadığı her şeyin sonradan inkâr edildiği, sararıp soldurulduğu ve zayıf düşürüldüğü görüldü. O kendi baş yapıtlarını yıkmıştır, fikirlerinden vazgeçmiş, üslubunu değiştirmiştir, şiirini parçalayıp bükmüş, dilini bozup yozlaştırmıştır. O fantezi için mantığı bırakmış ve fantezi onu utancın, rezilliğin içine sürüklemişti: Bir zamanlar ulusun erdeminin bir organı iken şimdi ise onun yozlaşmışlıklarının, ahlaksızlıklarının aracısı olmuştur.

¹³⁵ Fransız Devrimi sırasında toplanan meclis.

Düşüncemizi açıkça ortaya koyalım.

89'dan sonra Fransız edebiyatının gideceği rota çizilmişti. Yukarıda ortaya konan ilkelere göre yapılması gereken iki şey vardı: 1. Evrensel tarihi bir destana, evrensel eylemi de Devrim eylemine dönüştürürken halkın düşüncesini de olayların seviyesine yükseltmek: Bu, arkeolojik, siyasi, filolojik ve ekonomik araştırmaları içeren kısımdı; 2. Daha geniş kapsamlı olarak, toplumsal gerçeklikten karşılık gelen ideali çıkarmak: Bu da daha spesifik olarak edebi kısımdı.

Görevin ilk kısmı layıkıyla başlatılmıştır. Tarih bilimi adına, Dupuis, Daunou, Châteaubriant, Guizot, her iki Thierry'yi, Michelet, Thiers, Mignet, Poirson, Désobry, H. Martin, de Barante, Ferrari ve daha birçok kişiyi isimleriyle anmak yeterlidir. Filoloji adına da Volney'i, Abel Rémusat'ı, Eugène Burnouf'u, Letronne'u, her iki Champollion'u, Raynouard'ı, Stanislas Jullien'i, Bergmann'ı, Pauthier'i, Littré'yi, Guignault'u, Frank'i vs. isimleriyle anmak yeterlidir.

Eklektisizmlerinin¹³⁶ verimsizliğine rağmen, Cousin, Jouffroy Beyefendilerine ve onların öğrencilerine, felsefeye nasıl damgalarını vuracaklarını bildikleri için ve bashedıkları hareket adına çok onurlu bir söz verelim.

Bu adamlar hiç şüphesiz birbirleriyle kendi aralarında anlaşıyorlar. Farklı ve çeşitli eğilimleri, karşıt ilkeleri temsil etmektedirler ve günümüzdeki reaksiyon onların arasında birden fazla destekçi içermektedir. Ama ne önemi var ki? Hepsi aynı emre itaat eder ve hiçbir zaman böyle bir topluluk böyle bir arazi temizliği gerçekleştirmedi. Bütün bu isimler bilimin hesaba kattığı en ünlü isimlerle el ele yürür: Lavoisier, La Place, Monge, de

¹³⁶ Seçmecilik.

Jussieu, Arago, Ampère, Cuvier, Saint-Hilaire, Bichat, Gall, Élie de Beaumont, Biot, Pouillet; unuttuklarımdan beni affetmelerini diliyorum, çünkü ezberden isimleri aktarıyorum ve bilimsel bilgim bilim adamlarımızın isimlerini anımsayacak kadarına bile yetmiyor.

Çalışmanın ikinci kısmı, güçlü bir eleştirinin sonsuza dek yok ettiği çok tanrılı, Katolik, imparatorluğa değgin, feodal eski idealin yeni bir idealleştirme ile yer değiştirilmesinden oluşuyordu.

Bu yenileştirme hangi unsurlara dayanmalıydı?

Eskiler güzelliğin kendisiyle güzelliği yaratmışlardır. Görünüşe göre onların sanatçıları ve şairleri, tek fikri zaten bir ideal olan şeyleri idealize etmekte öyle pek büyük bir zorlukla karşılaşmadılar: Gençlik, Güç, Cesaret, Egemelik, Zafer, Aşk, Haz, Belagat. Virgil, modellerini çok önceden, hayatın karmaşık gerçekliği içine ve ruhun uçurumlarına sokmaya cesaret eden ilk kişi olarak, bazen fazlasıyla hüznü, bazen daha az saf kabul edilen, bazen de ilham perisini korkutacak kadar ve bir tür şiirsel uyumsuzluk yaratıyor gibi görünen düşünce yoğunluğuna sahip konuları ele almaya cesaret etmiştir. Bunlar örneğin tarımsal ev ekonomisi, Sezarların siyaseti, Platon ve Epikuros'un teorileriydi. Phèdre'in içinde, Racine, Boileau tarafından işaret edilen bu yolu izlemişti ve onun modern ironinin başyapıtları, eski ideale dönüşün kapısını kapatarak edebiyat için bir yasa oluşturmuşlardır.

Devrimci uğultu yatışmış, eleştiri paha biçilmez bir materyaller sağlarken, bu durumda edebiyat, deyim yerindeyse, eskilerin poetikasının nefret ettiği her şeyde idealini aramak zorunda kalmıştı: Mit ve efsane yerine de bilimin pozitivizmini; Yunanlıların bir geleneğinin

Jüpiter'e ilk karısı olarak verdiği ve onun tarafından zenginlik ve gururlu Juno için reddedilen Yüce taviz vermez Adaleti; Stoacı bilincin çok hantal bulduğu karşılıksız Erdem'i; tek başına kavramı, önceki tüm estetik verileri yok eden ve edebi eserin eski usulde devam etmesini imkansız hale getiren Eşitliği; eşitsizlik rejimi altında, yalnızca ismi ile tanınabilmiş olan Sosyal Ekonomi'yi; acının ve kötülüğün karanlık yüce ilahları arasında, cehennem kapısında Virgil tarafından reddedilen Emeği; Aşkın fatihi, şiire karşı ciddi, Virgil'in zar zor dokunmaya cesaret edebildiği, Homeros'ta ancak onu kapsayan dinin saflığı sayesinde başarıya ulaşan ve dünyanın kaybetmiş olduğu Evliliği; dramatik sayılan tek şey olan tutku fırtınalarından çok daha korkunç, insan ruhunun mücadeleleri, kaygıları ve zaferleri; nihayet son olarak ölüm... Tarihin gerekliliği ve bizzat sanatın yasası tarafından edebiyata dayatılan tema böyleydi.

Kısaca iki kelimeyle bu, uygulanmasının ve etkisinin evrenselliği sayesinde, hakikatin, yararlılığın ve güzelliğin ilkesi, estetik akıl ve şeylerin nedeni haline gelen hukuki akıldı.

Şimdi söyleyin bana, büyük mücadeleden beri ortaya çıkan birçok edebiyat insanı arasında kim Hukuku, Eşitliği ve Emeği anladı; kim gerçekten Devrimi istedi ve kim proleterleri sevdi... Ah ne yazık! Onların kalpleri eski zamanların putlarına sadık kalmıştır. Kendi yüzyıllarının zekasına sahip değillerdi ve çöküşlerin hem en adil olanına ve hem de en utanç verici olanına tanık oluyoruz.

Rousseau okulunun etkisi altında, hukukun davasını dinin davasından kurtarmak ve ahlakı ve estetiği her türlü mistisizmden arınmış bir prensip üzerinde yükseltmek görevinin kendilerine düştüğü filozoflar, hatipler,

edebiyat insanları, milleti tekrardan imana geri döndürmekten daha iyi bir şey bulamadılar. Yön değişikliği, Yüce Tanrı'nın kutlanmasıyla işaretlenmiştir. İnançların Bakanı Portalis'in Konkordato hakkındaki raporu din-den dönüşü kullanıp tüketti. Neo-Platonistler ve Neo-Hristiyanlar Maine de Biran, Royer-Collard, bunun yorumcuları oldular.

O zamandan itibaren her şey söylendi. Devrim, Yüce Adalet'in saltanatını ilan etmiş oldu ve bu da Yüce Adalet'in, gelecekte herhangi bir ideale bağlı kalmak şöyle dursun, bizzat kendisi idealin ilkesi ve yaptırımı olarak hizmet etmesinin gerektiği anlamına geliyordu. Tam tersi olarak bize gösterilen şuydu ki, Yüce Adalet, kendisi de Tanrı tarafından yaratılmış prens tarafından kanuni olarak kararlaştırılan Tanrı'nın iradesinden başka bir şey değildi. Halk tarafından seçilmiş İmparatorun, halk ve Devrim adına hüküm vermesi beyhudedir. O boşu boşuna yasa çıkarmakta, kanunlaştırmakta, *düzenlemektedir*: Kilisenin oğlu olmuştur ve artık Devlete hükmetme niteliğine sahip değildir. Onun otoritesi *gasp edilmiş* bir otoritedir. Onun ilan ettiği hukuk, hukuk falan değil, cehennemi bir makine olan anarşidir ve onun 89 tarihli ateist burjuvazisi, soyluları, rahipleri ve hükümdarları yok etmek için kallesçe kullanıldı. Fakat Devrimden kaçan birinin bir kıvılcım çıkarması yasaklanmıştır. Yola çıkmalı ve meşru krala boyun eğmelidir...

Oysa ki hukuk destanın ruhudur, tüm edebiyatın özüdür. Kendi hukuku kapsamında Devrimi reddetmek, onun edebi ifadesiyle yine onu inkâr etmektir. Ayrıca, Orta Çağ'ın sonundan beri, Fransız edebiyatı tamamen Devrim'e ait olduğu için ve sadece Devrim aracılığıyla anlam, menzil ve değer kazandığı için bunu inkâr etmek, onun piç olduğunu, hükümsüz olduğunu ilan etmektir.

Bunu yapmakta başarısız olmadık. Değişimsel tepkinin iki ozanı olan De Maistre ve Châteaubriant sinyallerini yakarlar. Onların ardından, romantizm yıkımı başlatır. Dinsel idealizm, yeniden toplumun ilkesi ve taahhüdü, hayatın ana meselesi haline gelirken, gökyüzünün yerden yüksek olması gibi, dünyevi çıkarların da üstünde yükselirken, idealizm de felsefe ve sanat kapsamında, bir kez daha kendine ait konusu, kendi ilkesi, kendi amacı, Yüce Adalet'in ilkesi ve amacı haline gelir. Tanrı'nın Tanrı için sevildiğinin iddia edilmesi gibi hatta felsefe yapmanın felsefe yapmak için yapıldığının iddia edilmesi gibi, sanat da sanat için yapılır; çok yakında ayrıca bu zirve yapacaktır, aşk da aşk için öğrenilecektir. Yaşayan gerçeklik içinde ideale ait yeni gerekçeler aramak, işte bu onu köleleştirmek olacaktır. İlk sırada olması gerekeni son sıraya koymak olacaktır, bir orduda tamburlar ve flütler neyse, şairlerin ve sanatçıların da insani tören alaylarında yer aldığını kabul etmek olacaktır! Saf ve arı sanat, saf ve arı felsefe, Schelling'in istediği gibi, tüm fayda ve gerçeklik değerlendirmelerinden arındırılmış, özgürleştirilmiş olarak bilim ve ahlakın önünde yer alırlar: Emegın haklarını ve hukukunu düzenlemek ve uluslar topluluğuna çobanlık etmek saray şairlerine kalmıştır.

Karşı devrim böylece akıllarda kendini tamamlanmış olur, ta ki onu bir şeylerin içinde gerçekleştirmek için zamanın gelmesini bekleyene dek. Gotik hayranlığı sayesinde ki onu on yedinci yüzyıl küçümsemişti, feodal geleneklere dönüyoruz; dindarlık yoluyla da İncil'e dönüyoruz. Halk unutuldu, işçi zan altında kaldı, ekonomi sonuna kadar aşırı bir şekilde ihlal edildi, eşitlik ayaklandırıcı ilan edildi.

Eşitlik kısırtıcı ilan edildi. Asya'nın fethi sayesinde Homeros'un düşüncesini gerçekleştiren İskender, İlyada

ile uyudu. Napolyon ki yazarlar yerine sadece meraklı amatörlerle tanışır; devrimci fiilin evrensel terk edilişi içinde hem Aşil'in hem de İskender'in olduğu destandan artık hiçbir şey anlamayan Napolyon, Ossian'dan keyif alır!... Bütün kafalar aynı baş dönmesine kapılıp giderler. Tanrıbilimci Dante, umutsuz Byron, bu iki Fransız karşıtı karakter, kamuoyunda Voltaire'in yerini alırlar. Racine aşağılanır, Boileau bowling oyuncusu muamelesi görür, La Fontaine önyargılı bir milliyetçi, Rabelais ise kötü şöhretli bir alaycı olarak nitelendirilir. Bunlar 1857'ye kadar basılır, yayınlanır, zihinlere yerleşir, iz bırakır ve demokrasiye abone olma çağrısı yapılır. Corneille için övgüler yapılır, en azından onun taklit edilmesi pek umursanmayan parıltıları için, mimari mısraları için olduğundan daha çok İspanyol debdebesi ve planlarının mantıksızlığından bu yapılır. Molière bir kenara ayrılır ve ona dokunulmaz, bunun nedenini hiç bilmiyorum. Klasik edebiyata karşı duyulan korku o kadar ileri gitmiştir ki, bu duraklaması ve kafiyesi nedeniyle sakıncalı ve uygunsuz görülen ve böylesine güçlü dehalara çok yakışmayan Fransız şiirinin yadsınmasına kadar uzanır.

LVII

Bu ciltte, Fransız edebiyatının çöküşü konusuna geri dönme, davaya daha yakından temas etmeye ve ifademi en görkemli delillerle destekleme imkânı bulacağım.

Sonuç olarak iki şeyi müşahade etmek benim için yeterli olsa gerek: Birincisi, herkesin itiraf edip kabul ettiği gibi edebiyatımızın tamamen yanlış bir yola saptığıdır; diğeri ise, tartışma götürmez bir şekilde ortaya koyduğuma inanıyorum ki çağdaş edebiyat son iki yüzyılın hareketinden hiçbir şey anlamadı ve yine çağdaş edebiyat devrimci düşüncüyü ortaya çıkarmaktan aciz bir şekilde,

hizmet dışı tiplere bağlandı ve bunu yaparken de yalnızca gericiliği yüceltmeye, zevk ve sefahatlerimizi canlandırmaya, renklendirmeye hizmet etti.

Yazarlarda ve sanatçılarda eksik olan yetenek bu mudur? Hayır: Onlarda tekrar tekrar satacak kadar bolca yetenek, hatta onların hoşuna giden bir kelime olduğu için söylüyorum, bolca deha var. Ancak onlarda eksik olan iki yetenek var ve bunlar olmadan Devrim anlaşılmaz olur ve deha ise bir hiçten farksızdır: Bunlar emek aşkı ve ahlak duygusudur.

Eksik olan zevk alma duygusu mudur? Henüz değil: zevk duygusu her zamankinden daha fazla işlemektedir ve her zamankinden daha fazla, su götürmez bir şekilde kesindir. Bunun kanıtı, kliklerin dayattığı iddialara rağmen şudur: Şöhret diye bir yanılsama yaratan bir şey yoktur. Yanılsama yaratabilecek debdebeli bir şöhret diye bir şey yoktur.

İnceleme alışmaları zayıfladı mı? Asla, tam tersine, böylesi hazineler edebiyat insanların kullanım düzeyeklerine sunulmamıştı. Kuzeyden ve güneyden, doğudan ve batıdan, tarih, diller, gelenekler, eski yapıtlar, antik ve modern edebiyat; ayrıca dini sistemler, efsaneler, her şey araştırıldı, toplandı ve gün ışığına ıkartıldılar; yakında bütünüle insanlığın bize sunacağı hiçbir şey olmayacak. Filoloji ve derin bilgelik görevlerini tamamlamışlardır; hiçbir zaman, hiçbir dönemde bu kadar şerefli zafer övgülerine layık görölmemişlerdir.

Halk ortadan kaybolup bitti mi? Daha azaldı. Eğer Voltaire hâlâ yazıyor olsaydı, Voltaire'in yazmakla övünç duyduğu yüz zevk sahibi kişi bugün yüz bin olacaktı.

O halde nedir bu mucize, en azından eşit yeteneklerle, daha işe yarayan deneyimli bir beğeniyle, daha güçlü incelemelerle, daha zeki ve daha çok sayıda bir halk kitleleriyle edebiyatın bu kadar hızla bir kenara atılıp zayıflaması mı?

Ağacın nasıl ki yaslandığı tarafa devrilmesi gibi, bütün edebiyatta da durum aynı şekilde böyle devrilir. Şeylerin nedeni şunu demek istiyor: Toplumda ideal emretmek yerine, hizmet eder. Bu bizim edebiyat insanlarımızın takip ettiği bu prensibin tam tersidir. Elli yıldan beridir, Fransız edebiyatı sırf sadece ideal sayesinde ve ideal uğruna yaşamak için yanıp tutuşurken, Devrimi ve Yüce Adalet'i terk etmiştir. Bu döneklilikle kendi davasına ihanet etmiştir. Kendisini yüzyılın akıllı olarak ilan etmişti ve bununla birlikte onun hizmetinde olan bir paradoksu bile yok. İdealizmin içinde yatıp hareketsiz kaldı ve artık onun bir ideali yok. Felsefe ona yüce kavramlarını, bilim ona keşiflerini, savaş ona defne ağaçlarını, emek ona mucizelerini boşu boşuna sunmuştur; o boşu boşuna heyecanlanıyor ve boşu boşuna zevklere dalıp sarhoş oluyor. İlerleme, ilerleme!... Beyhude bir umut. Onun için her şey şiirsel karakterinden çıkarılmıştır; ilerleme geri geri gitmiştir, felsefe sıkıcı, bilim soğuk ve acımasız, emek rezil olmuştur.

Öte yandan Fransız edebiyatı konumundan ne kadar çok alçalıp düşmüştür, o zaman bir o kadar çok körleşmiştir. Tekrar canlandırma konusunda aciz olduğu bu ideallerin mantığını bile anlamıyor. Her fikir, her fiilde olduğu gibi şu temel gerçeği görmezden gelmeye başladı ki her ideal, halkın bilincinde sanatçıya bahşedilmiştir ve halk ancak kendisine tam olarak doğru görüneni idealleştirir...

Dinlerin hepsi neden gençliklerinde bu kadar şiir-seldi? Bunun nedeni şudur: İnsanlar onlarda Yüce Adalet'in ifadeye döküldüğünü, tanrılarda kendi öz duygularının kişileştiğini görmüşlerdi.

Niçin Châteaubriand'ların, Lamennai'lerin ve tüm romantik ekolün çabalarına rağmen Hristiyanlık şiirini geri dönüşü olmayan bir şekilde sonsuza dek kaybetti? Bunun da nedeni şudur: Devrim'den bu yana, Hristiyanlık artık Yüce Adalet'i temsil etmiyor; o eski rejimi temsil ediyor artık.

Niçin Homer ve Herodot'un kahramanları, Virgil ve Titus Livius'un Romalıları, haçlı seferlerinin ve Devrim'in savaşıları böylesine muhteşem ve şerefli bir halleyle çevrelenmiş durumdalar? Niçin Jemmapes, Fleurus, Zürih ve Marengo'nun askerleri, Wagram ve Moskova'nın askerlerinden daha büyük ve önemli görünmektedirler? Bunun da nedeni şudur: İlk baştakiler Yüce Adalet ve vatan uğruna savaşırken, diğerleri siyaset, hırs ve tutku için silahlanmıştı.

Dediğinize göre bizim zamanımızdan bazı kişiler halkı sorgulamaya çalışmış ama hiçbir sonuca ulaşamamışlar. Devrim, kendi tarihçilerine, sosyalizm konusunda kendi hatiplerine, şiir atölyesinde kendi ozanlarına sahipti: Doğrusu burada ortaya çıkan nedir, neye inanılıyor? Yedi fermuarlı kitap açıldı; sayfalar ise bembeyaz, bomboş. Nesirde ve mısralarda, kitlelerin devrimci durumunun en çok ilham ettiği şey, şüpheli bir insanseverliğin birkaç derin tefekkürüne indirgenir ve bu şey Devrim tarafından biriktirilmiş yıkıntılardan ortaya çıkan hüznü ve perişan edebiyata geri döner.

Bu itiraza sadece tek bir cevabım var: Gerçekten de Devrim yapıldı mı?

Hey gidi! Siz var ya, halkın, onları köle haline getiren araçlar olan demiryollarınızı idealleştirmesini bekleme-
yin. Halkın ayağını kaydırarak onu aptallaştıran sizin makineleriniz; halkın alın terinin ürününün iskonto edil-
diği yer sizin bankalarınız; onun sefaletinin bile barın-
mayacağı yer sizin binalarınız; asla kaydedilmeyeceği
yer sizin o büyük defteriniz; giremeyeceği yerler, aris-
tokratların okulları, kreşleriniz. Kodlarınız, Romalı hu-
kuka göre yenilenir. Halk Bastille’i, 10 Ağustos’u ve el
koyma olayını hatırlamaktadır. Geri kalanını unuttu
çünkü geri kalanın ona hiçbir faydası yoktu. Her türlü
devrimci çıkardan itinayla arındırılmış askeri seferleri-
niz için bir yankı bile olmayacak. Onun sizin sayenizde
kurutulmuş ve düşüncenin artık içinde ekilip üremediği
kalbi ideallere karşı ölüdür ve sizin alçalıp küçülmenizin
çaresi yok.

~

